

วิธีสังคมไท

สรณินพนธ์ทางวิชาการ
เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ ชุดที่ ๒

ความคิดทางการเมือง การปกครอง

เอนก เหล่าธรรมทัศน์
มารด ตามไท

สันติสุข โสภณสิริ บรรณาธิการ

วิธีสังคมไท

สรณิพนธ์ทางวิชาการ
เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ ชุดที่ ๒

ความคิดทางการเมือง การปกครอง

ร้อยเปลวเทียนสว่างจ้า
ร้อยปัญญาสว่างไสว
สรณิพนธ์ "วิธีสังคมไท"
เนื่องในวโรวชิ ปรีดี พนมยงค์

บรรณาธิการปกโดย ปาจรจักร ทยาพร

www.pridi-phoonsuk.org

ChangeFusion OPENBASE.in.th

วิธีสังคมไท

สรรณิพนธ์ทางวิชาการ
เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปริดี พนมยงค์
ชุดที่ ๒

ความคิดทางการเมือง การปกครอง

เอนก เหล่าธรรมทัศน์
มกราคม ไท

คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาล
นายปริดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส

จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล
นายปริดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส

(๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ - ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๓)

และในวาระที่องค์การยูเนสโกบรรจุชื่อไว้ใน

ปฏิทินการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญของโลก (ค.ศ. ๒๐๐๐ - ค.ศ. ๒๐๐๑)

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike BY-NC-SA 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามนำไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันกับเมื่อเผยแพร่ครั้งแรก เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

หนังสือชุดครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส

วิธีสังคมไท :

สรณิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์
ชุดที่ ๒

ความคิดทางการเมืองการปกครอง

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ ISBN 974-7834-02-2

พิมพ์ครั้งแรก : พฤษภาคม ๒๕๔๔

จำนวนพิมพ์ : ๓,๐๐๐ เล่ม

ผู้จัดพิมพ์ : คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาล
นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ภาคเอกชน
E-mail : pridi@ffc.or.th http : //www.pridi.or.th

ประธานกรรมการ : สุลักษณ์ ศิวรักษ์

กรรมการและเลขานุการ : พิกพ ธงไชย

ผู้จัดพิมพ์ร่วม : สถาบันปรีดี พนมยงค์
๖๕/๑ สุขุมวิท ๕๕ (ซอยทองหล่อ) เขตวัฒนา (ปณ. สันติสุข)
กรุงเทพฯ ๑๐๑๑๐ โทรศัพท์ ๓๘๑ - ๓๘๖๐ - ๑ โทรสาร ๓๘๑ - ๓๘๕๔
E-mail : pridi_institute@hotmail.com

ดำเนินการผลิต : โครงการจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณ นายปรีดี พนมยงค์
รัฐบุรุษอาวุโส สำหรับเด็กและเยาวชน

ประธาน : พิกพ ธงไชย

บรรณาธิการ : สันติสุข โสภณสิริ

กองบรรณาธิการ : กานต์ ธงไชย สุดใจ พรหมเกิด

เอื้อเฟื้อภาพปกหน้า : ปางช้าง ทยาหทัย

ภาพประกอบในเล่ม : กลุ่มไท - ปางช้าง ทยาหทัย

ประสงค์ วรรณทอง

เส้นภาพ บำรุง

ปกหลัง : วิธีสังคมไท : สรณิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ
ปรีดี พนมยงค์ ฉบับพิมพ์ครั้งแรก ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๓

แบบปกและรูปเล่ม : ปาจริย พุทธเจริญ

ดำเนินการผลิตร่วม : สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก
๔๖๐ ซ. จรัลสนิทวงศ์ ๖๗ เขตบางพลัด กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์ ๘๘๑ - ๑๗๓๔ โทรสาร ๔๒๔ - ๖๒๘๐
E-mail : cpublish@ffc.or.th http : ///www.ffc.or.th

พิมพ์ที่ : เรือนแก้วการพิมพ์ โทรศัพท์ ๔๑๑ - ๑๕๒๓

จัดจำหน่าย : บริษัทเคล็ดไทย จำกัด โทรศัพท์ ๒๒๕ - ๔๕๓๖- ๔๐

• คำนำ •

ในการประชุมครั้งหนึ่งของโครงการฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ภาคเอกชนนั้น ประธาน คืออาจารย์ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้กล่าวถึงแนวทางของการจัดงานคราวนี้ว่า ไม่ควรเป็นเพียงเพื่อการยกย่องวีรกรรมของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ในลักษณะของลัทธิ “ยกย่องวีรบุรุษ” ตามสมัยนิยม หากควรเป็นการพลิกฟื้นความคิดและอุดมการณ์ประชาธิปไตยที่มีเนื้อหาสาระของท่านกลับคืนมา พร้อมกันนั้นก็ให้คิดต่อไปจากที่อาจารย์ปรีดีคิดไว้และทำได้ โดยให้สอดคล้องกับบริบทและสถานการณ์ปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว การจัดงานฉลองฯ ครั้งนี้จึงจะมีมิติที่ลุ่มลึกและมีคุณค่า

พร้อมกันนั้นก็ควรจะยกย่องผู้ที่ได้ทำประโยชน์แก่ประเทศชาติและสนับสนุนระบอบประชาธิปไตยท่านอื่นๆ ด้วย อาทิ พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร, อดีตรัฐมนตรีที่ยืนหยัดต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยจนถูกปองร้ายถึงแก่ชีวิตอย่างนายเตียง ศิริขันธ์ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายทองเปลว ชลภูมิ นายถวิล อุดล นายจำลอง ดาวเรือง รวมไปถึงอดีตเสรีไทยคนสำคัญบางท่านอย่าง มจ. ศุภสวัสดิ์ สวัสดิวัตน์ นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นต้น

อาจารย์ปรีดีในทัศนะของคณะกรรมการจัดงานฉลองฯ ภาคเอกชน จึงเป็นสัญลักษณ์ของบุคคลท่านหนึ่งที่มีอุดมการณ์ประชาธิปไตย และเป็นผู้ที่เสียสละเพื่อประเทศชาติและประชาชนอย่างแท้จริง เป็นสัญลักษณ์ที่ยังมีลมหายใจอยู่เสมอ แม้ท่านจะวายชนม์ไปนานแล้วก็ตาม

กิจกรรมหลักอย่างหนึ่งของงานฉลองฯ ก็คือ การนำหนังสือทั้งที่ท่านอาจารย์ปรีดีเป็นผู้เขียนเองและที่มีผู้เขียนเกี่ยวกับท่าน รวมทั้งงานวิเคราะห์

ความคิดและผลงานของท่าน มาตีพิมพ์เผยแพร่ให้กว้างขวางออกไป ในฐานะที่ท่านเป็นผู้นำคนแรกๆ ของขบวนการประชาธิปไตยในประเทศไทย การศึกษาความคิดของท่านย่อมยังคุณประโยชน์ให้แก่คนรุ่นเราบ้างไม่มากนัก

ทว่าในอีกด้านหนึ่ง ลักษณะของสังคมในสมัยอาจารย์ปรีดีกับสมัยเรามีความแตกต่างกัน ถ้าจะยึดเอาความคิดอาจารย์ปรีดีไปเสียทั้งหมด ย่อมไม่เกิดประโยชน์ได้มากนัก การนำเสนอทัศนะใหม่ๆ ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม โดยคิดต่อจากท่าน ด้วยการถือเอาท่านเป็นผู้วางทางที่สำคัญ ก็ย่อมช่วยให้การฉลองฯ ครั้งนี้เกิดประโยชน์กับสังคมไทยได้อย่างแท้จริง คณะกรรมการจัดงานฉลองฯ ภาคเอกชนจึงได้จัดให้มีโครงการรวบรวมบทความทางวิชาการแขนงต่างๆ โดยนักวิชาการผู้ทรงวิทยาความรู้ ซึ่งก็ได้กลายมาเป็นหนังสือ *วิถีสังคมไทย : สรรนิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์* โดยหนังสือเล่มนี้ได้เปิดตัวครั้งแรกใน "งานพิธีสดุดีเกียรติคุณ ๑๐๐ ปี รัฐบาลอาวุโส ปรีดี พนมยงค์" ซึ่งจัดขึ้นในวันพฤหัสบดีที่ ๑๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๔๓ ณ ห้องประชุมรัฐสภา

การจัดพิมพ์หนังสือ *วิถีสังคมไทย* ครั้งแรกมี รศ. จรัญ โฆษณานันท์ (คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง) เป็นบรรณาธิการ โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาล เมื่อหนังสือรวบรวมบทความเล่มนี้ (ซึ่งไม่ได้มีการวางจำหน่าย) ได้ถูกแจกจ่ายไปยังหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนหมดสิ้นไป ก็ได้มีเสียงเรียกร้องให้มีการพิมพ์เพิ่ม

ทางคณะผู้จัดทำ หนังสือชุดครบรอบ ๑๐๐ ปี นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบาลอาวุโส จึงได้จัดพิมพ์หนังสือรวบรวมบทความทางวิชาการ *วิถีสังคมไทย* ขึ้นใหม่ และให้วางจำหน่ายทั่วไป เพื่อผู้ที่มีความสนใจในหนังสือเล่มนี้ จะสามารถหาซื้อเป็นเจ้าของได้ ทั้งได้แยกเล่มพิมพ์ตามหมวดหมู่เป็นเล่มย่อยๆ ดังนี้

ชุดที่ ๑ ภูมิปัญญา กระบวนทัศน์ใหม่ และจินตนาการใหม่

ชุดที่ ๒ ความคิดทางการเมืองการปกครอง

ชุดที่ ๓ เศรษฐกิจ-เศรษฐศาสตร์ทางเลือก

ชุดที่ ๔ ประชาสังคมและวัฒนธรรมชุมชน

ชุดที่ ๕ ประวัติศาสตร์สังคมการเมืองไทย

ชุดที่ ๖ กฎหมายและสิทธิมนุษยชน

ชุดที่ ๗ การศึกษาเพื่อความเป็นไท

ชุดที่ ๘ วิถีประชาธิปไตย

ทั้งนี้เพื่อให้สะดวกในการหยิบอ่าน และให้มีราคาถูกลง และเพื่อท่านผู้อ่านจะสามารถเลือกได้ตามหมวดหมู่ที่สนใจ

ในการจัดพิมพ์ใหม่ครั้งนี้ได้รับความร่วมมือในการปรับปรุงและแก้ไขเพื่อบทความจากคณะผู้เขียนชุดเดิม และบทความที่จัดพิมพ์เพิ่มเรื่อง “ปฏิรูปการศึกษา : เพื่อความแข็งแกร่งของพลเมืองไทย” โดยคุณพิภพ ธงไชย ในชุดที่ ๗ การศึกษาเพื่อความเป็นไท รวมทั้งการปรับปรุงและเพิ่มเติมภาพประกอบโดยคุณปางช้าง ทยานทัต และกลุ่มไท ซึ่งคณะผู้จัดทำขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

และในโอกาสพิเศษนี้ ทางโครงการ ฯ ได้จัดทำกล่องสวญหุสำหรับท่านที่ประสงค์จะสะสมหนังสือชุดนี้ครบชุด (๘ เล่ม) เฉพาะ ๕๐๐ ท่านแรกเท่านั้น กรุณาสอบถามรายละเอียดเพิ่มเติมที่ โทร. ๘๘๑ - ๑๗๗๔

โครงการจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณ

นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส สำหรับเด็กและเยาวชน

• สารบัญ •

ความคิดทางการเมืองการปกครอง

ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ๑

การปกครองระบอบประชาธิปไตย

อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

มารค ตามไท ๒๑

เกี่ยวกับผู้เขียนบทความ ๔๘

ภาคผนวก

ทำไมดิฉันจึงรัก เคารพ และบูชาท่านปรีดี พนมยงค์

โดย ฉลบทลัยย์ พลากร ๔๙

ภาคผนวกพิเศษ ๘๑

ประชาธิปไตย
ที่ประชาชนปกครองตนเอง

เอนก เหล่าธรรมทัศน์

เอนก

ประชาธิปไตย ที่ประชาชนปกครองตนเอง

เอนก เหล่าธรรมทัศน์

อะไรคือปัญหาของประชาธิปไตยไทย ? คำถามนี้มีคำตอบที่แตกต่างกันไปตามยุคสมัย

เมื่อสองทศวรรษที่แล้วเราเคยเข้าใจกันว่า ปัญหาของประชาธิปไตยไทยคือการที่ทหารเข้าแทรกแซงทางการเมือง หรือทำรัฐประหารแล้วเข้ามาปกครองบ้านเมืองด้วยระบอบเผด็จการ การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยที่สำคัญที่สุดก็คือการรวมพล รวมกำลังออกไปสู่ท้องถนนเพื่อต่อต้านหรือเพื่อต่อสู้กับคณะทหาร

แต่หลังจากที่ทหารลดบทบาททางการเมืองลงไป โดยเฉพาะหลังจากกรณีพฤษภาทมิฬเมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๕ แล้ว สังคมไทยก็เปลี่ยนมุมมองไปจากเดิม คือเปลี่ยนจากการมองว่า ทหารเป็นอุปสรรคของประชาธิปไตย ไปสู่การมองว่า นักการเมืองและประชาชนผู้เลือกตั้งจำนวนหนึ่งเป็นปัญหาของประชาธิปไตย การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยจึงกลายเป็นการสร้างสถาบันหรือหามาตรการ กลไก กฎหมาย และจัดการศึกษาเพื่อให้การเลือกตั้งบริสุทธิ์ สะอาด ส่งผลให้คนเก่งและคนดีเข้าไปในสภาหรือคณะรัฐมนตรี

จะเห็นได้ว่า การร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นั้นก็ร่างเพื่อให้บรรลุเป้า

หมายดังที่กล่าวมาข้างต้นนั่นเอง เช่น รัฐธรรมนูญให้มีคณะกรรมการการเลือกตั้งซึ่งเป็นองค์กรอิสระขึ้นมาดูแลควบคุมการเลือกตั้ง ก็เพื่อที่จะให้การเลือกตั้งบริสุทธิ์ยุติธรรม หรือรัฐธรรมนูญให้มีการเลือกตั้งเป็นสองระบบ คือระบบเขตเดียวคนเดียวกับระบบบัญชีรายชื่อพรรค ก็ด้วยวัตถุประสงค์เช่นเดียวกัน คือเชื่อว่า ระบบเขตเดียวคนเดียวจะทำให้คนที่มีความรู้ความสามารถเอาชนะคนไม่ดีที่ทุนทรัพย์มากได้ ส่วนระบบบัญชีรายชื่อพรรคนั้น จะทำให้คนเก่งและคนดีซึ่งเป็นที่รู้จักของคนทั้งประเทศ โดยเฉพาะคนที่มีการศึกษา ได้รับการเลือกตั้งเข้ามาทำงานการเมืองได้มากขึ้น

นอกจากนั้น ในหลายปีมานี้ยังมีความพยายามที่จะให้การศึกษากองทัพการเมืองแก่ประชาชนวงการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนที่เป็นเกษตรกรในชนบท นี่ก็เป็นเพราะความเชื่อว่า ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศยังมีความรู้ความเข้าใจ หรือมีทัศนคติต่อประชาธิปไตยที่ไม่ถูกต้อง ประเด็นหลักของการให้การศึกษากองทัพการเมืองมุ่งที่การสอนให้ประชาชนเลือกผู้แทนราษฎรโดยดูที่หลักการ นโยบายพรรคการเมือง และคุณสมบัติของผู้สมัครมากกว่าการเห็นแก่อำลิสลิ่มจ้าง หรือผลประโยชน์เล็กๆ น้อยๆ จำพวกถนน สะพาน หรือศาลาวัด

กลไก มาตรการ และการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยที่กล่าวข้างต้น เป็นความพยายามเพื่อปรับปรุงประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนใช้อำนาจทางอ้อม เราเรียกประชาธิปไตยเช่นนี้ด้วยศัพท์วิชาการภาษาอังกฤษว่า Representative Democracy (ประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน) กล่าวคือประชาชนใช้อำนาจโดยการเลือกตั้งนักการเมืองเข้าไปสู่สภาเพื่อออกกฎหมาย หรือเพื่อเข้าไปบริหารประเทศชาติในคณะรัฐมนตรีแทนตนเองอีกทีหนึ่ง

ประชาธิปไตยไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบันก็คือประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) นั่นเอง

เพื่อจะอธิบายว่าประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน

(Representative Democracy) คืออะไร อาจจะเริ่มต้นด้วยการถามว่า ประชาธิปไตยคืออะไร ? คำตอบง่ายๆ ก็คือ การปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน แต่ถ้าถามต่อไปอีกว่า โดยประชาชนหมายถึงอะไร ? ประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) จะตอบว่า ประชาชนไม่ต้องปกครองตนเองโดยตรง แต่จะใช้สิทธิในการเลือกบุคคลเข้าไปทำหน้าที่หรือใช้อำนาจแทนตนในการออกกฎหมายหรือปกครองบ้านเมือง พุดง่ายๆ คือ เป็นการใช้อำนาจทางอ้อม ไม่ใช่ใช้อำนาจทางตรง นี่คือสาระสำคัญของระบอบประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy)

อย่างไรก็ตาม ในระยะ ๓ - ๕ ปี มานี้ มีกระแสความคิดใหม่ๆ ที่เชื่อว่า การพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทยไม่ควรเป็นเพียงการปรับปรุงระบบการเลือกตั้งเพื่อให้ได้ผู้แทนที่มีคุณธรรมและความสามารถเท่านั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า มีผู้คนจำนวนหนึ่งเริ่มเห็นว่า ประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) อย่างเดียว ถึงจะดีแค่ไหนก็ยังไม่เพียงพอ

ผู้คนที่กล่าวข้างต้น ส่วนหนึ่งก็คือผู้ที่เสนอความคิดว่า ต้องให้อำนาจทางการเมืองโดยตรงกับประชาชนมากยิ่งขึ้น ซึ่งความคิดเช่นนี้จะสะท้อนออกมาในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ด้วย เช่น การให้สิทธิ์หรืออำนาจแก่ประชาชนในการดำเนินการประชามติ หรือเข้าชื่อถอดถอนนักการเมืองออกจากตำแหน่ง หรือให้ประชาชนริเริ่มเสนอกฎหมายเข้าสู่สภาได้โดยตรง เป็นต้น

กล่าวได้ว่า บทบัญญัติเหล่านี้ของรัฐธรรมนูญล้วนสะท้อนถึงความพยายามที่จะทำให้ระบอบประชาธิปไตยของไทยไม่เพียงแต่เป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) เท่านั้น แต่มุ่งให้ประชาธิปไตยไทยเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง (Participatory Democracy) มากยิ่งขึ้น ทุกวันนี้จึงเกิดกระแสที่เข้าชื่อขับไล่ถอดถอนรัฐมนตรี ไปจนกระทั่งถอดถอนตุลาการร่างรัฐธรรมนูญก็ยังมี นี่เป็นรูปธรรมของประชาธิปไตยในแนวนี

แต่ก็ยังมีผู้คนอีกจำนวนหนึ่งได้เสนอการพัฒนาประชาธิปไตยแนวใหม่อีกแนวทางหนึ่ง โดยเน้นการใช้คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งไม่ได้มาจากการเลือกตั้งของประชาชน และมีความเป็นกลางทางการเมือง มากำกับดูแลหรือควบคุมนักการเมืองอีกทีหนึ่ง โดยคณะกรรมการเหล่านี้เชื่อมโยงไปถึงประชาชนในแง่ที่พวกเขา มาจากการแต่งตั้งของวุฒิสภา ซึ่งตัววุฒิสมาชิกเองมาจากการเลือกตั้งของประชาชน แต่กรรมการในคณะกรรมการเหล่านี้มีมากมาย เช่น คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน คณะกรรมการการเลือกตั้ง คณะกรรมการศาลรัฐธรรมนูญ เป็นต้น

มีผู้เรียกประชาธิปไตยแนวนี้ว่าประชาธิปไตยที่มีการตรวจสอบหรือควบคุมกำกับโดยผู้ทรงคุณวุฒิที่ค่อนข้างจะเป็นกลางทางการเมือง (Supervisory Democracy) ซึ่งประชาธิปไตยชนิดนี้หรือสูตรนี้ไม่ฝากความหวังที่นักการเมือง หากฝากความหวังและความไว้วางใจไว้กับผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งมีความเป็นกลางทางการเมืองระดับหนึ่ง ผู้ทรงคุณวุฒิเหล่านี้จะเป็นผู้กำกับตรวจสอบการทำงานของนักการเมืองแทนประชาชน

กล่าวโดยสรุป ณ ที่นี้ว่า ในรอบ ๗ ปี มานี้หลังการสิ้นสุดกรณีพฤษภาทมิฬ ๒๕๓๕ มาแล้ว ได้มีแนวคิดและหลักปฏิบัติในการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยมีอยู่ ๓ ประการด้วยกัน คือ

ทางที่หนึ่ง ปรับปรุงประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) ที่ใช้กันมานานกว่า ๖๐ ปี แล้ว และประเด็นหลักก็คือ ทำอย่างไรจึงจะได้นักการเมืองที่มีคุณธรรมและความสามารถเข้าไปทำงานการเมืองให้ประชาชนและประเทศชาติมากที่สุด

ทางที่สอง เพิ่มสูตรใหม่เข้าไป คือเพิ่มประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง (Representative Democracy) เข้าไปเสริมกำลังประชาธิปไตย ชนิดที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) ประเด็นหลักก็คือ ทำอย่างไรประชาชนจะได้ใช้อำนาจหรือมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงมากยิ่งขึ้น

ทางที่สาม เพิ่มสูตรใหม่อีกสูตรหนึ่งเข้าไป คือเพิ่มประชาธิปไตยที่มีการควบคุม กำกับ และตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ (Supervisory Democracy) ประเด็นหลักก็คือ ทำอย่างไรจึงจะให้ผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งมีความเป็นกลางทางการเมือง และเข้าใจดีว่า ผลประโยชน์ที่แท้จริงของประชาชนคืออะไร ได้เข้าไปควบคุมตรวจสอบนักรบการเมืองได้มากยิ่งขึ้น

เราทั้งหลายคงต้องรอดูผลอีกสักระยะหนึ่ง ซึ่งอาจจะยาวนานมาก จึงจะมองเห็นว่า แนวคิดและหลักปฏิบัติทั้งหมดที่กล่าวมาเบื้องต้นจะพัฒนาประชาธิปไตยไทยได้จริงแค่ไหน

แต่ผู้เขียนในฐานะนักรัฐศาสตร์นั้น นอกจากจะเฝ้าติดตามและเข้าร่วมในพัฒนาการของการเมืองไทยเช่นคนทั่วไปส่วนใหญ่แล้ว ยังอยากแสดงความคิดเห็นและเสนอแนะเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

แรกสุด ผู้เขียนเห็นว่าประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง (Representative Democracy) นั้นปฏิเสธผู้ที่มาจากการเลือกตั้ง ไม่ไว้วางใจประชาชนผู้ลงคะแนนเสียงเลือกตั้งว่าจะสามารถเลือกนักรบการเมืองที่มีคุณธรรมและความสามารถเพียงพอ แล้วหันไปมอบความไว้วางใจแก่ผู้ที่มีความรู้และมีความเป็นกลางทางการเมืองมากกว่าผู้ที่มาจากการเมืองเลือกตั้ง ยิ่งไปกว่านั้น การมอบอำนาจในการควบคุมตรวจสอบให้แก่ผู้ทรงคุณวุฒิก็คือ การให้อำนาจแก่บุคคลเพื่อกระทำการแทนประชาชนนั่นเอง พูดอีกนัยหนึ่ง ประชาธิปไตยที่มีการควบคุม กำกับ และตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิที่ค่อนข้างจะเป็นกลางทางการเมือง (Supervisory Democracy) ก็คือประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) อีกอย่างหนึ่งนั่นเอง เพียงแต่เชื่อว่า สารสำคัญที่สุดของประชาธิปไตยคือการทำการเพื่อผลประโยชน์ของประชาชน แม้ว่าการกระทำนั้นจะไม่ได้ทำโดยผู้ที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชนก็ไม่ใช่ไร ส่วนประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) นั้นเชื่อว่า สารสำคัญของประชาธิปไตยนั้นต้องให้ประชาชนเลือกผู้แทนเข้าไปใช้อำนาจอธิปไตยแทนตน

ส่วนประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง (Participatory Democracy) นั้น มองได้ไกลกว่าประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) พอสมควร เพราะสูตรนี้ย้ำว่าการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนโดยตรง แต่การมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงนั้นเอาเข้าจริงก็หมายถึงการกำกับ ตรวจสอบ พฤติกรรมของนักการเมือง หรือมีส่วนร่วมแสดงความเห็น หรือเข้าไปดูแลการออกนโยบายกฎหมายของรัฐและนักการเมือง ซึ่งนักการเมืองเหล่านี้ก็คือผู้ที่ได้อำนาจมาจากประชาชนนั่นเอง ในทัศนะของประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง (Participatory Democracy) นั้น ประชาชนก็ยังมีหน้าที่หลักอยู่ที่การจับจ้อง ติดตาม เรียกร้องนักการเมืองที่เข้าไปใช้อำนาจอธิปไตยแทนตนเองอยู่ดี การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้นก็คือให้ประชาชนประท้วงมากขึ้น กดดันมากขึ้น ร้องขอมากขึ้น ติดตามมากขึ้น ตรวจสอบมากขึ้นเท่านั้นเอง

ผู้เขียนเห็นว่า ที่จริงยังมีแนวคิดประชาธิปไตยอีกแนวคิดหนึ่งซึ่งมีวิสัยทัศน์ที่แตกต่างจากประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) ค่อนข้างชัดเจน และหากนำมาใช้ในประเทศไทยได้บ้างก็จะเสริมประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) ให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น และที่สำคัญที่สุดมันจะทำให้ประชาชนไทยเปลี่ยนความคิดที่มีต่อการเมือง ซึ่งสิ่งนี้จะป็นรากฐานสำคัญให้กับการพัฒนาประชาธิปไตยในศตวรรษหน้า

แนวคิดประชาธิปไตยใหม่นี้คือแนวคิดที่เสนอว่าประชาธิปไตยคือการที่ประชาชนปกครองตนเอง จุดที่ต้องย้ำคือการปกครอง การบริหาร บ้านเมืองด้วยตนเอง เราอาจเรียกประชาธิปไตยเช่นนี้ว่าประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy)

ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ย้ำว่า การเมืองคือการร่วมกันกระทำกิจเพื่อส่วนรวม โดยส่วนรวมนี้อาจจะหมายถึงชุมชน ชุมชน ชุมชน สมาคม ท้องถิ่น ภูมิภาค หรือประเทศ

ชาติก็ได้

ในความเห็นของทฤษฎีประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) นั้น การเมืองจะมีใช้หมายถึงการที่บุคคลหรือหมู่คณะแก่งแย่งแข่งขันหรือต่อสู้ช่วงชิงแย่งกันเอาตำแหน่งหน้าที่งบประมาณ โครงการ แผนงานของรัฐ ซึ่งสิ่งเหล่านี้คือการเมืองในความหมายของประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) ซึ่งนักการเมืองเป็นใหญ่แทบจะแต่ผู้เดียว หรือนี้คือการเมืองในความหมายที่ประชาชนไทยส่วนใหญ่ทุกวันนี้มีให้กับคำว่า การเมืองนั่นเอง

โปรดสังเกตว่า การเมืองในความเห็นของประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) คือการให้ความสำคัญกับประโยชน์ส่วนรวม คือการที่บุคคลหรือหมู่คณะจะร่วมกันเสียสละหรือสมัครสมานกันและร่วมใจกันในเรื่องที่จะทำประโยชน์ให้กับส่วนรวม ในขณะที่นี้ ประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) นั้นย่ำว่า การเมืองคือการแสวงหาหรือรวมกลุ่มแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่เฉพาะตน เฉพาะกลุ่ม

การเมืองในความหมายของประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ต้องอาศัยความเสียสละผลประโยชน์เฉพาะตนเฉพาะกลุ่มเพื่อส่วนรวม หรืออาศัยการประสานผลประโยชน์เฉพาะตนเฉพาะกลุ่มเข้ากับผลประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งการเน้นส่วนรวมเป็นหลักนี้จะได้มากก็ด้วยการปลูกฝังจิตสำนึกหรือคุณธรรมแห่งความเป็นพลเมือง (civic virtue)

การเมืองในความหมายของประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ต้องมีเชื่อมโยงหรือรอยต่อที่ชัดเจนกับคุณธรรมหรือจริยธรรม การเมืองจะขาดคุณธรรมหรือจริยธรรมไม่ได้ แต่คุณธรรมและจริยธรรมนั้นต้องมีไว้เพื่อการทำประโยชน์ให้ส่วนรวมเป็นที่หนึ่ง มิใช่เป็นเพียงคุณธรรมหรือจริยธรรมเพื่อให้อัจฉริยะบุคคล

มีความเจริญก้าวหน้าเฉพาะตัวเท่านั้น

ส่วนการเมืองในความหมายของประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) ที่เราใช้กันอยู่ทุกวันนี้ ที่เน้นการแสวงหาหรือร่วมกันแสวงหาประโยชน์เฉพาะตนเฉพาะกลุ่ม เป็นการเมืองที่แยกตัวเองออกจากคุณธรรมและจริยธรรมค่อนข้างมาก แต่ไม่ได้หมายความว่า แนวคิดนี้จะไม่มีสิ่งทีเรียกว่าผลประโยชน์ส่วนรวม เพียงแต่แนวคิดนี้เชื่อว่าสามารถสร้างระบบที่ทำให้บุคคลหรือหมู่คณะต่างๆ สามารถแสวงหาประโยชน์เฉพาะตนเฉพาะกลุ่มได้อย่างสันติและชอบธรรม และยังเชื่อด้วยว่า ผลประโยชน์ส่วนรวมก็คือความพอดีหรือความมีสมดุลของระบบที่จะเกิดขึ้นเมื่อผลประโยชน์เฉพาะตนเฉพาะกลุ่มต่างๆ ได้แสดงออกและแข่งขันต่อสู้กันอย่างเป็นธรรมและด้วยสันติวิธี

ผู้เขียนเห็นว่า บัดนี้น่าจะถึงเวลาที่เราจะเลิกอาศัยแต่มุมมองของประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) เท่านั้น น่าจะถึงเวลาที่เราต้องฝึกมองการเมืองด้วยแนวคิดของประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ด้วย ซึ่งมีได้หมายความว่า เราจะห้ามบุคคลหรือหมู่คณะแสวงหาหรือเรียกร้องผลประโยชน์อันชอบธรรมของเขา เพียงแต่เราค้นหาวิธีหรือเปลี่ยนความคิดให้เขาประสานผลประโยชน์เฉพาะตนเฉพาะส่วนเข้ากับผลประโยชน์ส่วนรวมให้ได้ หากผลประโยชน์เฉพาะตนเฉพาะส่วนขัดกับผลประโยชน์ส่วนรวม พวกเขาก็ควรจะให้ผลประโยชน์ส่วนรวมอยู่เหนือผลประโยชน์เฉพาะตนเฉพาะส่วน และเราควรจะให้พวกเขาได้ตระหนักว่า การร่วมกันกระทำการกิจเพื่อส่วนรวมคือจุดมุ่งหมายสูงสุดของการเมือง

แต่การที่ประชาชนจะร่วมกันกระทำการกิจเพื่อส่วนรวมหมายความว่าอย่างไร ? ในความคิดเห็นของพวกประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ประชาชนต้องไม่เป็นเพียงไพร่หรือผู้น้อย (Client) ผู้คอยแต่อ้อนวอนร้องขอความเมตตาจากผู้ใหญ่ ผู้มี

อิทธิพล หรือผู้อุปถัมภ์ (นี่คือสาระสำคัญของระบบอุปถัมภ์ ซึ่งความคิดนี้แพร่หลายมากในสังคมไทยโดยเฉพาะในชนบท) หรือประชาชนต้องไม่เพียงเป็นเพียงราษฎร (Subject) ผู้เคารพกฎหมาย เสียภาษี และลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเท่านั้น (นี่คือสาระของประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) ขณะเดียวกันประชาชนต้องไม่เพียงเป็นเพียงราษฎรที่สนใจการเมือง (Concerned Subject) ผู้เอาแต่ประท้วงกดดัน ติดตาม ตรวจสอบ ถอดถอน (นี่คือสาระสำคัญของประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง (Participatory Democracy)

ตรงกันข้ามประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ต้องการให้ประชาชนเป็นพลเมืองผู้มีความรับผิดชอบต่อบ้านเมืองหรือส่วนรวม ผู้มีความเสียสละเพื่อบ้านเมืองหรือส่วนรวม ผู้มีศักดิ์ศรี มีความเป็นอิสระ พึ่งตนเอง หรือรวมกลุ่มรวมกำลังกันพึ่งตนเอง ไม่ว่าจะยากดีมีจนขนาดไหน ถึงเป็นคนจนก็เป็นคนจนที่มีศักดิ์ศรีถึงเป็นคนจนก็ถือว่าตนก็เป็นพลเมืองของประเทศ ซึ่งมีหน้าที่พื้นฐานต่อบ้านเมืองไม่ต่างจากคนที่ร่ำรวยกว่า

หัวใจของประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) อีกประการหนึ่งก็คือการย้ำว่า ประชาธิปไตยนั้น คือการปกครองโดยประชาชนมากกว่าการปกครองเพื่อประชาชน และคำว่า "โดย" นี้หมายถึงโดยตนเองไม่ใช่โดยการเลือกผู้แทนเข้าไปทำการแทนตนเอง ยิ่งกว่านั้น ยังเชื่อว่าการทำอะไรโดยตนเองนั้นอาจจะไม่นำมาซึ่งนโยบายที่ดีหรือการปฏิบัติที่ดีเสมอไป ถ้าจะให้ดีที่สุดก็คือการกระทำอะไรโดยตนเองแล้วนำมาซึ่งผลหรือนโยบายที่ดีด้วย นั่นเป็นสุดยอดแห่งความปรารถนา แต่ถ้าหากการกระทำอะไรโดยตนเอง แล้วไม่นำมาซึ่งผลที่ดีหรือนโยบายที่ดีก็ไม่เสียใจ หรือไม่ท้อถอย หรือไม่เลิกการกระทำการใดๆ โดยตนเอง แล้วเรียกร้องให้อัศวินม้าขาวหรือผู้ทรงคุณวุฒิเข้ามาทำการแทนตนเอง อาจกล่าวได้ว่า ประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ไม่ต้องการการปกครองที่ดีเท่านั้น

แต่ต้องการการปกครองด้วยตนเองที่ดี และถ้าการปกครองด้วยตนเองนั้นไม่ดี ก็หาทางปรับปรุงจนดีเอง โดยไม่ต้องละทิ้งการปกครองตนเอง

ประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) เชื่อว่าการเมืองในความหมายการกระทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมนั้นไม่ใช่จะได้มาโดยธรรมชาติ เพราะธรรมชาติของมนุษย์มีแนวโน้มเอียงจะไปสู่การเห็นแก่ตัว การเอาตัวเอาเปรียบ ดังนั้น ต้องให้การศึกษากองการเมืองแก่ประชาชนเพื่อทำให้ประชาชนมีสำนึกแห่งความเป็นพลเมืองซึ่งเสียสละเพื่อบ้านเมือง ส่วนรวม ชุมชนและท้องถิ่น การเมืองในความเห็นของประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) จึงเป็นจริยธรรมหรือคุณธรรมอย่างหนึ่ง หรือการเมืองคือสุดยอดของคุณธรรมหรือจริยธรรมนั่นเอง

ประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ในประวัติศาสตร์ตะวันตกก็คือ แนวความคิดของกรีกยุคคลาสสิกเมื่อประมาณ ๒ พันปี มาแล้ว ในยุคนั้น กรีกปกครองแบบนครอิสระที่เรียกกันว่า Polis คำว่า Politic ก็คือกิจที่กระทำใน Polis นั่นเอง ซึ่งก็หมายถึงการร่วมกันกระทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมหรือบ้านเมืองนั่นเอง การเมืองกรีกในยุคคลาสสิกโดยเฉพาะในเมืองเอเธนส์นั้นเป็นการเมืองที่ถูกกำกับด้วยจริยธรรมหรือคุณธรรมแห่งความเป็นพลเมือง (Civic Virtue) เป็นการเมืองที่รัฐมีขนาดเล็ก มีประชากรไม่กี่พันคนจนถึงไม่กี่หมื่นคน ขนาดของรัฐที่เล็กทำให้ประชาชนใกล้ชิดกับการเมือง ใกล้ชิดและเกี่ยวข้องกับปัญหาของส่วนรวมมาก ใกล้ชิดและรู้จักพลเมืองด้วยกันเองมากเป็นพิเศษ ทำให้พลเมืองรู้สึกเป็นเจ้าของส่วนรวม มีอารมณ์ความรู้สึกผูกพันกับส่วนรวมสูง มีจิตใจและความปรารถนาดีต่อส่วนรวมได้ง่าย ส่งผลให้การร่วมกันทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมเป็นไปได้โดยง่าย และในยุคกรีกคลาสสิกนี้ รัฐกับสังคมแยกกันแทบไม่ได้ เฉพาะประชาชนในภาคสังคมก็ปรับเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปเป็นผู้ใช้อำนาจอรัฐ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองเป็นชนกลุ่มเดียวกัน แต่ผลัด

เปลี่ยนหมุนเวียนกันไปทำหน้าที่แตกต่างกัน อาจจะบางช่วงเป็นผู้ปกครอง แต่ในอีกบางช่วงก็เป็นผู้ถูกปกครอง ในช่วงที่เป็นผู้ปกครอง บางครั้งก็อาจจะทำหน้าที่เป็นผู้ออกกฎหมายหรือให้นโยบาย บางครั้งก็ทำหน้าที่เป็นผู้บริหารหรือปกครองบ้านเมือง บางครั้งก็ทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษา บางครั้งก็ทำหน้าที่เป็นทหาร

การเมืองแบบประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ในยุคกรีกนี้มีอายุไม่ยืนนานนัก ไม่กี่ร้อยปี และก็ไม่ได้มีในทุกนครอิสระของกรีก นครอิสระที่เป็นประกาศารประชาธิปไตย ก็คือนครเอเธนส์ และต่อมาความคิดเรื่องประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) นี้ก็ถูกพวกโรมันนำไปใช้อุยบางช่วงไม่กี่ร้อยปี แต่พวกโรมันเรียกการปกครองเช่นนี้ว่าการปกครองแบบสาธารณนิยม (The Republic) และพวกโรมันนั้นไม่เชื่อว่าจะให้อำนาจหรือหน้าที่แก่ประชาชนอย่างเดียว หากแต่ต้องให้อำนาจและหน้าที่แก่ชนชั้นสูงหรือชนชั้นผู้ดี และต้องให้อำนาจหรือหน้าที่แก่ผู้ปกครองที่ปกครองบ้านเมือง แต่แม้ว่าประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ของพวกโรมันจะแตกต่างจากพวกกรีกโบราณบ้าง แต่หัวใจสำคัญก็ไม่ต่างไปจากพวกกรีกคือเน้นให้ประชาชนปกครองตนเอง

การเมืองแบบประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) หายไปจากโลกตะวันตกเป็นพันปี กว่าจะอุบัติขึ้นอีกครั้งหนึ่งในยุโรป ในช่วงยุคกลางถึงปลายยุคกลาง และเช่นเดียวกับประชาธิปไตยในยุคกรีกโบราณ ประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ในยุโรปปลายยุคกลางนี้ก็อุบัติขึ้นในเมืองหรือนครอิสระอีกเช่นกัน เป็นประชาธิปไตยที่อยู่ในรัฐขนาดเล็ก ผู้คนใกล้ชิดกับส่วนรวม ในยุโรบนั่นกล่าวได้ว่า มีอยู่สองบริเวณที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) มาในยุคกลางถึงปลายยุคกลาง คือยุโรปตอนใต้

ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ในอิตาลี ปัจจุบันตัวอย่างของเมืองในยุโรปตอนใต้ที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ได้แก่ เวนิส ฟลอเรนซ์ มิลาน เจนัว ซีเอน่า แต่ยังมียุโรปตอนเหนืออีกบริเวณหนึ่งที่เป็นศูนย์กลางของการปกครองแบบประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) เช่นกัน ส่วนนี้คือยุโรปที่ปัจจุบันอยู่ในประเทศฝรั่งเศส เบลเยียม เนเธอร์แลนด์ เยอรมัน ตัวอย่างของเมืองในยุโรปตอนเหนือที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ในขณะนั้นก็เช่น เมืองเกนท์ (Ghent) เมืองบรูจ (Bruges) และเมืองโคโลญ (Cologne) เป็นต้น

ในการเสนอให้นำเอาความคิดประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) มาใช้นี้ ผู้เขียนไม่ได้เสนอว่า เราควรจะยกเลิกประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) เพราะประเทศเรามีขนาดใหญ่ มีพลเมืองมากมายมหาศาล และการบริหารบ้านเมืองในยุคปัจจุบันก็ต้องการได้รับผู้มีการฝึกฝนอบรมในทางเทคนิควิทยาการพอสมควร จำเป็นต้องมีนักการเมืองอาชีพ จำเป็นต้องมีข้าราชการ จำเป็นต้องมีผู้เชี่ยวชาญเฉพาะกิจ แต่ผู้เขียนเสนอว่า ต้องพยายามลดแทรกประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self Government Democracy) ลงไปในประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) ให้ได้มากขึ้น ต้องส่งเสริมให้ประชาชนรักบ้านเมือง ภูมิใจในบ้านเมือง และอยากเข้าไปมีส่วนร่วมทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง ต้องทำให้ประชาชนแก้ปัญหาของตนเองและของชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นส่วนรวม ซึ่งอยู่ใกล้ตนเองด้วยตนเอง ให้มากที่สุด ต้องทำให้ประชาชนลดความรู้สึกพึ่งพิงนักการเมือง ข้าราชการ นโยบาย โครงการในงบประมาณของหลวงให้น้อยลง ต้องส่งเสริมและเปิดโอกาสให้ประชาชนอุทิศความคิด อุทิศร่างกาย อุทิศทรัพยากรต่างๆ ที่ตนมี เพื่อการปรับปรุง เพื่อการแก้ปัญหา เพื่อการสร้างประโยชน์แก่

ส่วนรวมให้มากขึ้น ผู้เขียนเชื่อว่าประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) จะปฏิบัติได้ดีในระดับการปกครองท้องถิ่น ในระดับการปกครองภูมิภาค แต่จะปฏิบัติได้น้อยในการปกครองระดับชาติ

ประชาธิปไตยชนิดที่จะประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) นี้จะเป็นโรงเรียนประชาธิปไตยที่จะฝึกฝนจิตใจของประชาชนไทยให้เป็นจิตใจของพลเมืองผู้พึงพิงตนเอง ผู้รวมกลุ่มรวมพลังเพื่อสร้างสรรค์ เพื่อประโยชน์แก่สังคมด้วยตนเอง

แต่ประชาชนจะกลายเป็นพลเมืองได้ รัฐต้องส่งเสริม เช่น ต้องส่งเสริมให้ประชาชนมีความคิดจิตสำนึก มีคุณธรรมโดยการศึกษา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นโยบายการศึกษาของรัฐบาลจากนี้ไปจึงไม่ควรมุ่งแต่เพียงการฝึกวิชาชีพให้แก่ประชาชน จึงไม่ควรเป็นเพียงการสร้างทรัพยากรมนุษย์เพื่อแข่งขันกับต่างประเทศในทางเศรษฐกิจ จึงไม่ควรเป็นเพียงการสร้าง Liberal Arts (การศึกษาเพื่อทำให้คนมีความรอบรู้สมกับความเป็นคน) เท่านั้น แต่ต้องเพิ่มการศึกษาเพื่อการสร้างสำนึกแก่พลเมืองด้วย

นอกจากนั้นยังต้องกระจายอำนาจให้แก่การปกครองส่วนท้องถิ่นให้มากกว่านี้อย่างมหาศาล แต่การปกครองท้องถิ่นที่ควรส่งเสริมที่สุดคือการปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีขนาดเล็กกะทัดรัด เพราะการปกครองเช่นนั้นทำให้ประชาชนใกล้ชิดกันและใกล้ชิดกับส่วนรวมมากที่สุด เหมาะที่จะเป็นโรงเรียนประชาธิปไตยให้แก่ประชาชน

นอกจากนั้น รัฐยังจะต้องมอบอำนาจหน้าที่และทรัพยากรให้แก่พลเมือง และพลเมืองที่จัดตั้งเป็นกลุ่มก้อนซึ่งเรียกกันว่าประชาสังคม ให้พลเมืองและประชาสังคมเข้าไปมีส่วนในการแก้ปัญหาและสร้างประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม ชุมชน และท้องถิ่น เช่น แทนที่จะให้หน่วยราชการดูแลสวนหย่อมในเขตเทศบาล ก็อาจมอบหมายให้พลเมือง ซึ่งจัดตั้งกันขึ้นเป็นกลุ่มก้อน ผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาดูแลสวนหย่อมโดย มีงบประมาณสนับสนุน แต่พลเมืองเหล่านี้จะไม่กระทำการรักษาสวนหย่อมเพราะถูก

จ้างหรือเพราะเป็นข้าราชการ ประชาชนเหล่านี้คือพลเมืองผู้อาสาสมัคร

หรือแทนที่จะให้กรมศิลปากรมีหน้าที่สร้างพิพิธภัณฑสถานตาม จังหวัดต่างๆ ก็มอบหมายให้เทศบาลเป็นผู้สร้างหรืออำนวยความสะดวกสร้างพิพิธภัณฑสถานเหล่านี้ แต่จะให้ดีกว่านั้นควรจะให้พลเมืองหรือประชาสังคมร่วมกับเทศบาลสร้างพิพิธภัณฑสถาน ดูแลพิพิธภัณฑสถาน พัฒนาพิพิธภัณฑสถาน แต่รัฐบาลอาจตั้งงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมเหล่านี้ของพลเมือง

คงมีตัวอย่างอีกมากมายซึ่งสามารถยกขึ้นมาได้ เพื่อชี้ว่าพลเมืองประชาสังคมจะเข้ามาทำประโยชน์ให้กับบ้านเมืองได้อย่างไร แต่ผู้เขียนจะขอยกมาเพียงสองตัวอย่างดังที่กล่าวมา

อาจจะมีผู้อ่านบางท่านกำลังสรุปว่า ผู้เขียนกำลังแนะนำแนวคิดและวิธีการซึ่งเป็นฝรั่งจามาแก้ปัญหาประเทศไทยอีกครั้งหนึ่ง มีหน้าที่ยังเป็นแนวคิดฝรั่งที่โบราณมาก แต่ผู้เขียนเชื่อว่า อันที่จริงในสังคมไทยเองแต่โบราณก็มีเครือข่ายแนวคิดเรื่องประชาชนปกครองตนเองอยู่เหมือนกัน ที่เห็นได้ชัดที่สุดก็คือ ในหมู่บ้านของเมืองไทยนั้น ในอดีตมีการเอาปัญหาส่วนรวมมาเถียงพุดคุยกันในที่ประชุมหมู่บ้านประจำ โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้เรียกประชุม และมีลูกบ้านจำนวนมากเข้าร่วมกันคิด ร่วมกันหาทางแก้ปัญหาให้กับส่วนรวม ตัวอย่างเช่น หลังจากอภิปรายและถกเถียงกันเสร็จแล้วก็มีการสรุปว่า หมู่บ้านนี้ต้องการบ่อน้ำ หมู่บ้านนี้ต้องการถนน วิธีแก้ปัญหาล้วนแบบไทยแท้แต่โบราณก็คือการรวมกำลังกันไปขุดบ่อน้ำและทำถนนด้วยตนเอง เรียกได้ว่า ทั้งหมู่บ้านไปช่วยกันทำงานให้ส่วนรวม บางคนก็ออกแรง บางคนก็ทำกับข้าวไปเลี้ยงผู้ออกแรง บางคนก็ไปพุดคุยร้องเพลงปลุกปลอบให้กำลังใจผู้ใช้แรงงาน แต่กล่าวได้ว่า แทบทุกคนมีงานทำเพื่อส่วนรวมหมด นี่คือนิยามของประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) โปรดสังเกตว่าชาวบ้านพึ่งตนเองหรือรวมกำลังกันพึ่งตนเอง โปรดสังเกตว่าชาวบ้านพยายามใช้กำลังกาย กำลังใจ กำลังทรัพยากรของตนเองในการแก้ปัญหาของส่วนรวม โปรดสังเกตว่าชาวบ้านกระทำการเพื่อส่วนรวมด้วยจิตใจ

และคุณธรรมที่สูงส่ง นี่ก็คือประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) แบบไทยๆ นั่นเอง

เสียดายนักว่า การพัฒนาที่ผ่านมาในรอบ ๔๐ ปีที่ผ่านมา ทำให้ นโยบาย โครงการ และเงินทองต่างๆ ของรัฐไหลเข้าไปสู่ชนบทอย่างไม่เคยมีมาก่อน ทำให้ชาวบ้านเลิกคิดพึ่งตนเอง เลิกความคิดการเมืองที่เปี่ยมล้นด้วยคุณธรรมเช่นในอดีต และพัฒนาตนเองไปสู่การเป็นผู้พึ่งพิง ผู้เรียกร้อง ผู้แสวงหาความช่วยเหลือของรัฐบาล หรือผู้ใหญ่ ผู้มีอำนาจ มีทรัพย์สิน ทุกวันนี้บ้านเมืองเรายังพัฒนาไป ตนก็ยังพึ่งตนเองได้น้อยลงไปทุกที ยิ่งพัฒนาไป การเมืองที่เปี่ยมล้นด้วยคุณธรรมก็ถูกแทนที่ด้วยการเมืองที่หมายถึงการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น และกว้านดึงเอานโยบายหรือโครงการที่ดีๆ ของรัฐบาลมาลงในหมู่บ้านหรือตำบลของตนเอง

ถึงเวลาหรือยังที่เราจะหันมาเดินในแนวทางประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ให้มากขึ้น

หนังสืออ่านประกอบ

สำหรับท่านที่อยากอ่านเพิ่มเติม ขอแนะนำให้อ่าน

อนุชาติ พวงสำลี, บรรณาธิการ. พลเมืองไทย ณ จุดเปลี่ยนศตวรรษ, กรุงเทพฯ : สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, ๒๕๔๓

เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ประชาสังคมในมุมมองตะวันตก : อ่านและสอนที่จอห์นส์ ฮอปกินส์, กรุงเทพฯ, สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, ๒๕๔๒

โสภาส ปัญญา และพิเชษฐ หนองช้าง, บรรณาธิการ, ประชาคมรากหญ้า ขบวนการคนกล้าสร้างบ้านวันใหม่, กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๔๒

Adrian Oldfield. *Citizenship and Community : Civil republicanism and the modern world*, London : Routledge 1990.

Amital Etzioni. *The Essential Communitarian Reader*. New York : Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 1998.

Antony. *Black's Guild & Civil Society in European Political Thought From the Twelfth Century to the Present*. Ithaca : Cornell University Press. 1980.

Bernard Crick. *In Defence of Politics*. Second and expanded edition of this central and classic work. Penguin Books. 1982.

David L. Norton. *Democracy and Moral Development : A Politics of Virtue*. Berkeley : University of California Press, 1995.

Desmond King and Gerry Stoker. *Rethinking Local Democracy*. Macmillan Press, Ltd., 1996.

E.J. Dionne Jr. *Community Works : The Revival of Civil Society in America*. Washington D.C. : Brookings institution Press, 1998.

Ellen Frankel Paul, Fred D. Miller, Jr., Jeffrey Paul. *The Communitarian*

Challenge to Liberalism. New York : Cambridge University Press, 1996.

Henri Pirenne. *Medieval Cities : Their Origins and the Revival of Trade*. Princeton. NJ. : Princeton University Press, 1952.

Henri Pirenne. *Early Democracies In the Low Countries : Urban Society and Political Conflict in the Middle Ages and the Renaissance*. Translated by J. V. Saunders. New York : Harper & Row. Publishers. 1963.

James F. Veninga and Noëlle McAfee. *Standing with the Public : The Humanities and Democratic Practice*. Kettering Foundation Press. 1997.

John Dewey. *The Public and Its Problems*. Chicago : the Swallow Press Inc., 1954.

John H. Mundy and Peter Riesenber. *The Medieval Town*. London : Princeton. 1958.

Kenneth Minogue. *Politics : A Very Short Introduction*. New York : Oxford University Press, 1995.

M. I. Finley. *Democracy Ancient & Modern*. New Jersey : Rutgers University Press, 1985.

Max Weber. *The City*. Translated and Edited by Don Martindale and Gertrud Neuwirth. New York : the Free Press, 1958.

Murray Bookchin. *From Urbanization to Cities : Toward a New Politics of Citizenship*. Cassell Wellington House. 1995.

Peter Riesenber. *Citizenship in the Westernn Tradition : Plato to Rousseau*. The University of North Carolina Press. 1992.

Philip Pettit. *Republicanism : A Theory of Freedom and Government*.

Oxford : Clarendon Press. 1997.

Richard Dagger. *Civic Virtues : Rights, Citizenship, and Republican Liberalism.*

New York : Oxford University Press, 1977.

Richard Mackenney. *The City-State, 1500 - 1700 Republican Liberty in An Age of Princely Power.* Macmillan Education Ltd., 1989.

Ronald Beiner. *Theorizing Citizenship.* State University of New York Press, 1995.

Steven Kautz. *Liberalism & Community.* Ithaca : Cornell University Press, 1995.

ในโลกล้วนสัจธรรมเป็นอมตะ
แต่อาจจะนานนักหนาจึงปรากฏ
เมื่อคนไทยเข้าใจว่าใครคด
ความจริงอันงามจึงทบทวี

เมื่อความดีทุกอย่างยังคงอยู่
ประชาชนย่อมรู้ว่าที่นี่
"มหาวิรุณ" จักต้องมี
เมื่อนั้นท่านปรีดีจะกลับมา

เงินชัน

๒๐ มิถุนายน ๒๕๒๗

จากปกหลังของหนังสือ ปรีดี พนมยงค์ ประดับไว้ในใจชน

การปกครองระบอบประชาธิปไตย
อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

มารค ตามไท

การปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

มารค ตามไท

ปทความนี้ต้องการที่จะตอบคำถามว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกสั้นๆ ว่าการปกครองระบอบ ป-ก) เป็นระบอบการปกครองที่เป็นแต่เพียงทางผ่านจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐ ซึ่งดำรงอยู่ในช่วงหนึ่งด้วยพลังของประเพณีนิยมและความปรารถนาของประชาชนในระบอบ ป-ก ที่ไม่ประสงค์ให้มีการเปลี่ยนแปลงที่อาศัยความรุนแรงมาก **หรือ** ระบอบ ป-ก เป็นระบอบการปกครองที่มีคุณค่าเฉพาะในตัวระบอบเอง ที่ต่างจากคุณค่าของระบอบประชาธิปไตยรูปแบบอื่นๆ

ความหมายของคุณค่าเฉพาะในที่นี้ คือคุณค่าที่ระบอบประชาธิปไตยอื่นไม่มีอยู่ และอาจใช้แก้จุดอ่อนของระบอบเหล่านั้นได้ ในหลายกรณี เมื่อมีการกล่าวถึงคุณค่าของระบอบ ป-ก มักจะมีการกล่าวถึงบทบาทสำคัญต่างๆ ของสถาบันกษัตริย์ เช่น การเป็นศูนย์รวมของประชาชน การสร้างความสามัคคี และอื่นๆ แต่บทบาทเหล่านี้ไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นคุณค่าเฉพาะ เนื่องจากการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบอื่นไม่ได้ขาดสิ่ง

เหล่านี้ เพียงแต่บทบาทของสถาบันกษัตริย์ดังกล่าว ในระบอบที่ไม่มีกษัตริย์ จะถูกเล่นโดยสิ่งอื่น เช่น รัฐธรรมนูญ หรือแม้แต่ "วิถีชีวิต"

การเข้าใจคุณค่าที่แท้จริงของระบอบ ป-ก เป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับการรักษาระบอบนี้ให้คงอยู่ต่อไปเนื่องจากประเพณีนิยม ถึงแม้ว่ามีอิทธิพลพอสมควร ในที่สุดแล้วจะไม่มีพลังพอที่จะรักษาระบอบ ป-ก ไว้ให้ยั่งยืนในยุคโลกาภิวัตน์ นอกจากนี้แล้ว ความสำคัญของการเข้าใจคุณค่าที่แท้จริงยังอาจจะมีอีกประการ กล่าวคือ ถ้าคุณค่านี้ไม่ได้อยู่ในรูปของสภาพที่พึงปรารถนาบางประการของสังคมที่มีการปกครองระบอบ ป-ก แต่อยู่ในรูปของศักยภาพที่จะทำให้เกิดสภาพนั้น การไม่เข้าใจคุณค่าที่แท้จริงก็จะไม่ทำให้เงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการที่ศักยภาพจะกลายเป็นความจริงเกิดขึ้นได้ หรือแยกกว่านั้นอีก อาจจะทำให้สร้างอุปสรรคต่อการเกิดขึ้นของเงื่อนไขเหล่านั้น การที่เพียงเห็นว่าสิ่งหนึ่งมีคุณค่า ต่างจากการเข้าใจว่าคุณค่า นั้นอยู่ตรงไหน เช่น เราเห็นว่ารับประทานส้มมีคุณค่า แต่ถ้าไม่เข้าใจว่าคุณค่า นั้นอยู่ที่วิตามินซีในส้ม เมื่อมีคนผลิตส้มพันธุ์ใหม่ที่ไม่มีวิตามินซี หรือมีน้อย เราก็จะยังนิยมเช่นเดิม และไม่พยายามรักษาส้มพันธุ์ที่มีวิตามินซีมากไว้ การเข้าใจคุณค่าของระบอบการปกครอง ป-ก ก็เป็นเช่นเดียวกัน ถ้าไม่ชัดเจนว่าคุณค่าอยู่ตรงจุดไหน ก็จะยอมให้เปลี่ยนไปโดยปกป้องรักษาส่วนที่ไม่ใช่คุณค่าแท้แต่เป็นเพียงคุณค่าประกอบ เช่น รสหวานของ ส้ม

คำตอบที่บทความนี้จะเสนอสำหรับคำถามที่ตั้งไว้คือว่า การปกครองระบอบ ป-ก มีคุณค่าในตัวเองในลักษณะของศักยภาพที่จะแก้ปัญหาที่เป็นจุดอ่อนของการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบอื่นจริง แต่ขณะเดียวกัน การปกครองระบอบ ป-ก ก็มีจุดอ่อนในลักษณะที่ไม่สามารถหาเหตุผลทั้งหมดที่มีการอ้างรองรับระบอบประชาธิปไตยแบบอื่นๆ มาเป็นเหตุผลรองรับตัวเองได้ โดยเฉพาะเหตุผลข้อหนึ่งซึ่งไม่ได้อยู่ในรูปของเหตุผลเชิงประโยชน์นิยม แต่เป็นการกล่าวถึงข้อดีในตัวเอง ดังนั้น จึงต้องมีการพิจารณาว่า จุดอ่อนดังกล่าวจะแก้ไขได้หรือไม่อย่างไร และถ้าแก้ไขจะ

ไปกระทบจุดแข็งหรือไม่

โครงสร้างของบทความมีอยู่สามส่วน ส่วนที่หนึ่งจะเป็นเรื่องของ เหตุผลรองรับระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นหัวข้อหลักในปรัชญาการเมือง ที่ศึกษาการปกครองระบอบต่างๆ พร้อมทั้งแสวงหาระบอบที่เหมาะสมที่สุด ส่วนที่สองจะวิเคราะห์ข้อวิพากษ์ต่อระบอบประชาธิปไตย พร้อมทั้งแนวทางที่อาจจะตอบข้อวิพากษ์บางข้อได้ ในส่วนนี้จะมีการเสนอข้อวิพากษ์ ต่อระบอบประชาธิปไตยซึ่งยังหาข้อโต้ตอบไม่ได้ ส่วนที่สามจะเป็นการ วิเคราะห์การปกครองระบอบ ป-ก เพื่อดูว่า เหตุผลรองรับระบอบประชาธิปไตยที่พิจารณาในส่วนที่หนึ่ง สามารถนำมาใช้เป็นเหตุผลของระบอบ ป-ก ทุกข้อหรือไม่ อีกเรื่องที่จะพิจารณาในส่วนที่สามนี้ คือการดูว่า สำหรับ ข้อวิพากษ์ต่อระบอบประชาธิปไตยซึ่งยังไม่มีข้อโต้ตอบที่พุดถึงในส่วนที่ สองนั้น การปกครองระบอบ ป-ก มีศักยภาพที่จะเสนอทางออกหรือไม่ ถ้า มีศักยภาพที่จะทำเช่นนั้นจะต้องทำอย่างไรบ้างให้ศักยภาพนั้นกลายเป็นจริง

๑. เหตุผลรองรับระบอบประชาธิปไตย

การศึกษาเหตุผลเพื่อที่จะมาใช้สนับสนุนการปกครองระบอบ ประชาธิปไตยได้ทำกันมาเป็นเวลาช้านาน โดยที่ผู้สนับสนุนระบอบนี้มักจะ ไม่ยอมรับเหตุผลรองรับประชาธิปไตยที่คนอื่นเสนอ แต่ก็จะมีเหตุผลอื่น ของตนเอง ภาพใหญ่ของการคิดไตร่ตรองในเรื่องนี้อาจมองได้ว่า เป็นการ ที่คนจำนวนหนึ่งซึ่งเห็นพ้องกันว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตยเป็น สิ่งที่ดีปรารถนาสำหรับสังคม อาจเห็นต่างกันในรายละเอียดว่าทำไมจึง เป็นเช่นนั้น นอกจากความหลากหลายของลักษณะเหตุผลที่มีการยกมา อ้างสนับสนุนประชาธิปไตยแล้ว ยังมีเรื่องของบริบทของสังคมที่ชี้บ่งว่า เหตุผลเหล่านี้จะใช้ได้หรือไม่ เช่น เหตุผลบางข้ออาจใช้ได้เฉพาะกับสังคม ที่มีลักษณะทางเศรษฐกิจบางอย่างเท่านั้น เหตุผลประเภทนี้ก็จะเป็เหตุผล ภายใต้งื่อนไข ไม่ใช่เหตุผลที่มีน้ำหนักในสังคมทุกรูปแบบ ถ้าจะจัด

ประเภทของเหตุผลที่มีการยกมารองรับระบอบประชาธิปไตย อาจจัดได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ เหตุผลซึ่งกล่าวถึงคุณค่าของประชาธิปไตยในตัวเองโดยไม่ต้องคำนึงถึงผลที่ตามมาในสังคมที่ใช้การปกครองระบอบนี้ ประเภทนี้จะเรียกว่า **เหตุผลประเภทสมบูรณ** กลุ่มที่สองคือเหตุผลซึ่งอาศัยผลที่ตามมาในสังคมซึ่งมีการปกครองระบอบประชาธิปไตย ประเภทนี้จะเรียกว่า **เหตุผลประเภทประโยชน์นิยม** และกลุ่มที่สาม คือเหตุผลที่วางอยู่บนขอบเขตข้อจำกัดของมนุษย์ในการที่จะสามารถรู้ในเรื่องต่างๆ ที่จะมีผลกระทบต่อนชีวิตการอยู่ร่วมกัน ประเภทนี้จะเรียกว่า **เหตุผลเชิงญาณวิทยา**

เหตุผลประเภทสมบูรณ^๑

เหตุผลรองรับประชาธิปไตยประเภทนี้เป็นการบอกว่า คุณค่าของประชาธิปไตยไม่ได้อยู่ที่ประโยชน์ต่อสังคมที่จะตามมากับระบอบนี้ แต่อยู่ที่คุณค่าในตัวเองของประชาธิปไตย คุณค่าในตัวเองที่มีการกล่าวถึงมากมีอยู่สองอย่าง คือ เรื่องที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์กับความเป็นอิสระทางศีลธรรม และเรื่องเกี่ยวกับความเสมอภาคของมนุษย์ทุกคน

มนุษย์ที่เป็นอิสระทางศีลธรรมหมายถึงมนุษย์ที่ตัดสินใจเองเกี่ยวกับหลักการปฏิบัติทางศีลธรรม และการกำหนดการกระทำของตัวเองบนพื้นฐานของหลักการเหล่านี้จะทำได้ด้วยตนเอง โดยอิงการไตร่ตรอง วิเคราะห์พิจารณาสถานการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง การเป็นอิสระทางศีลธรรมหมายถึงการปกครองตัวเองในเรื่องซึ่งเกี่ยวกับการเลือกวิถีดำเนินชีวิตศีลธรรม การเป็นอิสระทางศีลธรรมโยงโดยตรงกับการที่มนุษย์ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตน มนุษย์ที่มีความเป็นอิสระทางศีลธรรมอาจจะกระทำบางอย่างซึ่งตรงกับที่คนอื่นบอกให้ทำ แต่จะไม่ทำสิ่งนั้น เพราะ เขาบอกให้ทำ ในทางตรงกันข้าม มนุษย์อาจจะตัดสินใจไม่เป็นอิสระทางศีลธรรมก็ได้โดยเลือกที่จะปฏิบัติตามคำสั่งของผู้อื่นโดยไม่พิจารณาก่อนว่าเป็นสิ่งที่ดี

๑ ดู Dahl, Robert, *Democracy and its Critics* ในหัวข้อ moral autonomy

หรือสิ่งที่ควรทำหรือไม่ ในเมื่อมนุษย์สามารถที่จะไม่เป็นอิสระทางศีลธรรมก็ได้ เหตุใดการเป็นอิสระทางศีลธรรมจึงเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา คำตอบในเรื่องนี้จะขึ้นอยู่กับ การเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์อย่างไร มีแนวความคิดหนึ่งซึ่งเข้าใจว่า ความเป็นอิสระทางศีลธรรมนั้นคือแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์ และมนุษย์ซึ่งไม่มีคุณสมบัตินี้ไม่ใช่มนุษย์ที่สมบูรณ์ ดังนั้น เหตุผลรองรับระบอบประชาธิปไตยข้อหนึ่งจึงคือการที่การปกครองระบอบนี้เคารพในความเป็นอิสระทางศีลธรรมของประชาชน โดยส่งเสริมให้มีส่วนร่วมในการกำหนดและตัดสินใจเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับการปกครองสังคมของตน (ซึ่งเป็นตัวอย่างหนึ่งของคุณค่าทางศีลธรรม) และเพราะความเคารพนี้จึงเกิดการส่งเสริมให้พลเมืองในสังคมนั้นพัฒนาศักยภาพของตนเองไปสู่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้นเรื่อยๆ

ความคิดเกี่ยวกับเรื่องของความเสมอภาคของมนุษย์นั้น ไม่ใช่ความคิดว่ามนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาคในทุกเรื่อง แต่ในที่นี้หมายถึงว่า มนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาคในเรื่องของการตัดสินใจเกี่ยวกับสิ่งที่จะมีผลกระทบต่ตัวเอง โดยเฉพาะความเสมอภาคในเรื่องที่เกี่ยวกับการปกครอง ความเสมอภาคของทุกคนในสังคมในประเด็นเกี่ยวกับการปกครองหมายความว่า ไม่มีบุคคลใดในสังคมที่มีสิทธิที่จะบังคับให้คนอื่น ๆ ในสังคมต้องยอมรับและทำตามความเห็นของตนแต่ผู้เดียว ดังนั้น หลักความเสมอภาคนี้จึงยืนยันว่า การที่จะมีบุคคลหรือกลุ่มปกครองกำหนดกติกาให้คนอื่นในสังคมทำตามนั้น ต้องเป็นเพราะคนในสังคมนยินยอมให้เป็นเช่นนั้น

ความหมายอื่นๆ ของความเสมอภาคก็เช่น การที่มนุษย์ทุกคนมีคุณค่าเท่ากัน การที่ทุกคนมีความสามารถที่จะเข้าใจความเป็นธรรมในสังคมเท่ากัน การที่ผลประโยชน์ของแต่ละคนมีความสำคัญเท่ากัน และต้องได้รับการดูแลเท่ากัน หรือการที่ความสุขของแต่ละคนมีความสำคัญเท่ากัน ความคิดเกี่ยวกับความเสมอภาคของมนุษย์ในทุกความหมายนี้ฝังลึกลงไปในโลกทัศน์ของทางตะวันตก แต่น่าหนักของเหตุผลรองรับประชาธิปไตยข้อนี้ไม่ได้มาจากประเด็นทางวัฒนธรรม แต่มาจากความ

ยากที่จะหาเหตุผลรองรับทัศนคติตรงกันข้ามกับความคิดนี้ จริงอยู่ ความคิดนี้อาจจะปฏิเสธก็ได้ แต่การปฏิเสธเป็นการยืนยันว่า มนุษย์บางคนมีความสำคัญและมีคุณค่ามากกว่าคนอื่น ๆ ในตัวเขาเองโดยไม่ได้ขึ้นอยู่กับสิ่งที่ทำให้แก่สังคม และการยืนยันนี้เองไม่สามารถหาเหตุผลอะไรมาสนับสนุนได้ ถ้าจะสรุปเหตุผลข้อนี้ของระบอบประชาธิปไตยอาจกล่าวได้ว่า ทุกความหมายของความเสมอภาคของมนุษย์ที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นสิ่งที่เป็นพื้นฐานของการวางระบบการตัดสินใจต่างๆ ในสังคมประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ ทั้งในระดับชุมชนจนถึงระดับประเทศ

เหตุผลประเภทประโยชน์นิยม^๑

เหตุผลประเภทประโยชน์นิยมนี้มีลักษณะของการชี้ให้เห็นว่าการปกครองระบอบประชาธิปไตยจะทำให้เกิดคุณลักษณะบางอย่างในสังคมที่เป็นที่พึงปรารถนาและเป็นประโยชน์ต่อสังคม โดยทฤษฎีแล้วคุณลักษณะเหล่านี้อาจมีอยู่ในสังคมที่มีการปกครองระบอบอื่นได้ แต่ในความเป็นจริงยังไม่เคยปรากฏว่าเป็นเช่นนั้น เหตุผลหนึ่งที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของสังคมต่างๆ จะไปสู่สภาพซึ่งดูเหมือนว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตยเท่านั้นที่เหมาะสมกับสภาพดังกล่าว ก่อนที่จะพิจารณาเหตุผลประเภทประโยชน์นิยมที่สำคัญสองประเภทจะต้องดูว่า การเปลี่ยนแปลงโดยธรรมชาติของทุกสังคมที่ได้กล่าวถึงเป็นอย่างไร

ในสังคมที่มีชนชั้นซึ่งรับรองโดยกฎหมายนั้น ชนชั้นต่ำมักจะมองชนชั้นที่สูงกว่าจากระยะไกลโดยไม่มีโอกาสที่จะเข้าใจกลุ่มนี้อย่างถ่องแท้ ดังนั้น จึงมีการจินตนาการว่า บุคคลที่อยู่ในชนชั้นสูงซึ่งกำหนดโดยตัวบทกฎหมายนั้น คงจะมีคุณลักษณะเหนือกว่าทางด้านสติปัญญา ศีลธรรม และมนุษยธรรมด้วย เพราะเหตุนี้ จึงยินยอมที่จะก้มหัวให้และยอมรับที่

จะทำตามอำนาจจากเบื้องบน แต่เมื่อกรอบทางกฎหมายของการมีชนชั้นค่อยๆ ถูกทำลายไป และโอกาสที่ทุกคนในสังคมจะสัมผัสกันในชีวิตประจำวันมีมากขึ้น ความรู้สึกว่าคุณกลุ่มหนึ่งมีความสูงส่งเหนือตัวเองก็จะค่อยๆ หายไปในกลุ่มผู้คนที่เคยเป็นชนชั้นล่าง สภาพทางจิตวิทยาที่ทำให้คนเหล่านี้เคยยอมจำนนต่อกลุ่มชนชั้นสูงก็จะหายไปด้วย และถูกทดแทนด้วยความรู้สึกว่า ตัวเองก็มีความสามารถที่จะมีความเห็นที่มีคุณค่าพอๆ กับคนอื่นเช่นเดียวกัน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ สังคมที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตยจะจัดการกันเองได้ดีกว่าสังคมที่ใช้ระบอบอื่นอย่างน้อยในสองเรื่อง

เรื่องแรก คือผลที่จะตามมาในรูปของการเพิ่มพลังของสังคมนั่นเอง ผลนี้อาจอธิบายได้วิธีหนึ่งโดยการเห็นว่า ผลที่ดีของการมีผู้นำที่ได้รับการเลือกตั้งไม่ใช่คุณภาพของผู้นำ แต่คือการที่เขาได้รับเลือก การที่ประชาชนในสังคมประชาธิปไตยเลือกผู้นำของตัวเองอาจทำให้ได้ผู้นำคุณภาพปานกลาง และได้กฎหมายที่แคบๆ ไปได้ แต่การเข้าไปร่วมในการคัดเลือกนี้ ทำให้พลเมืองทุกคนที่มีส่วนร่วมเป็นคนที่มีความกระตือรือร้นมากขึ้น ในที่สุดสิ่งที่จะเกิดขึ้นก็คือ สังคมที่สมาชิกมีแรงบันดาลใจและพลังที่จะทำในสิ่งที่สังคมรูปแบบอื่นจะไม่กล้าคิดที่จะทำ ความพร้อมและยินดีที่จะลองพยายามทำในเรื่องต่างๆ และใหม่ๆ จะกระจายไปในทุกส่วนทุกมุมของสังคม และพลังนี้ก็จะได้รับการส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง ตราบใดที่ทุกคนมีส่วนร่วมในทางการเมืองอย่างสม่ำเสมอ ความพร้อมที่จะผจญภัย ทดลองวิธีใหม่ๆ และความไม่ยอมผัดพ้อง่ายๆ ในความพยายามที่ล้มเหลวก็จะทำให้เกิดสังคมที่มีทุนทางสังคมสูง และสังคมนั้นก็จะสามารถสร้างและสะสมทุนทรัพย์ต่างๆ มากยิ่งขึ้นอย่างต่อเนื่อง

เรื่องที่สอง ซึ่งระบอบประชาธิปไตยจัดการได้ดีกว่าสังคมที่มีระบอบอื่น คือในเรื่องของการปกป้องสิทธิพื้นฐานของประชาชนในสังคม

นั้นๆ เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจากในระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ ทุกคนในสังคมมีโอกาสที่จะร่วมในการกำหนดกติกาของสังคม พร้อมทั้งทุกคนมีความสำคัญด้วย ดังนั้น ถ้าสิทธิพื้นฐานของคนใดหรือกลุ่มประชาชนใดกำลังถูกละเมิดหรือมองข้าม บุคคลเหล่านั้นจะสามารถปกป้องตัวเองด้วยกระบวนการต่างๆ ที่รองรับโดยสังคมส่วนรวม วิธีนี้จะทำให้มีการแก้ไขกรณีของการละเมิดต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าการคอยให้ผู้อื่นมาดูแลแก้ไขปัญหา นอกจากนี้แล้ว ยังมีบางทัศนคติที่คิดว่า ความสามารถของระบอบประชาธิปไตยที่จะปกป้องสิทธิพื้นฐานไม่ได้เป็นเงื่อนไขเพียงพอเท่านั้นของการแสดงความชอบธรรมของประชาธิปไตย แต่เป็นเงื่อนไขจำเป็นด้วย เนื่องจากถ้าเงื่อนไขนี้แสดงไม่ได้ว่าจริง ก็ไม่สามารถหาเหตุผลมารองรับการที่ยอมให้คนคนหนึ่งสามารถมีอิทธิพลต่อชีวิตคนอื่นโดยผ่านกระบวนการเลือกตั้งผู้นำและการกำหนดกฎหมาย ไม่ว่าคนอื่นเหล่านั้นจะยินยอมหรือไม่

เหตุผลเชิงญาณวิทยา^๓

เหตุผลสนับสนุนประชาธิปไตยประเภทนี้มีการนำเสนอในสองรูปแบบ รูปแบบแรกเป็นการเสนอว่า ระบอบประชาธิปไตยไม่ใช่เป็นแต่เพียงระบอบปกครองชนิดหนึ่งในบรรดาระบอบปกครองต่างๆ ซึ่งดีกว่าระบอบอื่นๆ เหล่านี้ในบางประเด็น แต่เป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการใช้สติปัญญาอย่างเต็มที่เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ของสังคม ข้อเสนอนี้พิจารณาว่าความรู้ทั้งหลายที่เกี่ยวกับโลกและคุณค่าสามารถเข้าถึงได้อย่างดีที่สุดไม่ใช่โดยการยอมรับคำตอบจากผู้อื่น แต่โดยการค้นคว้าอย่างใช้สติปัญญาด้วยการตั้งสมมติฐานและนำไปทดสอบเอง เงื่อนไขทางสังคมที่ส่งเสริมความสามารถอันนี้ในสังคม คือการแลกเปลี่ยนทัศนคติและความรู้อย่างเป็นอิสระเต็มที่ระหว่างชุมชนผู้แสวงหาต่างๆ เพื่อที่จะให้เกิดเงื่อนไข

๓ ดู *Renewing Philosophy* ของ Putnam และบทความของ Estlund ใน *The Idea of Democracy*

ขึ้นได้ สังคมจึงต้องมีเสรีภาพทางความคิดและทางการแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ จำเป็นต้องมีการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารต่างๆ ได้ง่าย และมีเสรีภาพที่จะวิพากษ์วิจารณ์กันเต็มที่ สำหรับเหตุผลแนวนี้นี้ ประชาธิปไตยเท่านั้นที่จะมอบอำนาจให้แก่ประชาชนที่จะใช้การค้นคว้าหาทางออกต่างๆ สำหรับปัญหาที่อาจเผชิญในสังคมได้อย่างเต็มที่และรอบคอบ

อีกรูปแบบหนึ่งของเหตุผลเชิงญาณวิทยา คือการตอบปัญหาเก่าแก่ที่มีการยกขึ้นมาปฏิเสธระบอบประชาธิปไตยตั้งแต่เริ่มมีการเสนอแนวคิดนั้นนั่นก็คือว่า คนส่วนใหญ่ไม่มีความรู้เพียงพอที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมืองได้อย่างมีคุณภาพ คำตอบนี้ตั้งประเด็นว่า ถึงแม้ว่ามีประชาชนส่วนหนึ่งของสังคมซึ่งมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องของวิธีปกครองที่สามารถนำไปใช้เพื่อให้ได้ผลอย่างดีและเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เราจะรู้ได้อย่างไรว่า กลุ่มไหนในสังคมเป็นกลุ่มผู้รู้ที่มีคุณสมบัติเช่นนี้ ถ้าผู้ที่ไม่ใช่ผู้รู้ไม่สามารถดูออกว่าใครเป็นผู้รู้ เขาเหล่านั้นก็จะไม่ยอมให้กลุ่มผู้รู้และผู้ปกครองได้ดีเข้าไปมีอำนาจปกครองตน ส่วนหนึ่งของปัญหานี้อยู่ที่คุณสมบัติของผู้รู้วิธีการปกครองที่ดี คุณสมบัติดังกล่าวไม่ใช่เรื่องของการศึกษาหรือประสบการณ์อย่างเดียว เพราะปัญหาที่จะต้องแก้ในสังคมมาในลักษณะใหม่ๆ ตลอดเวลา เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมและความก้าวหน้าของวิทยาการต่างๆ

ดังนั้นนอกจากการศึกษาและประสบการณ์การทำงานจึงต้องมีคุณสมบัติอื่นๆ ที่บรรยายออกมาให้ชัดไม่ค่อยได้ เช่น ความสามารถที่จะรู้ว่าเมื่อไรไม่ควรอาศัยประสบการณ์ที่ตัวเองสะสมมาเพื่อหาทางเลือกต่างๆ ให้แก่สังคม และความสามารถที่จะพิจารณาแนวทางแก้ปัญหาต่างๆ จากจุดยืนที่เป็นกลางจริง ซึ่งคือจุดยืนที่ลืมนำตัวเองอยู่ตรงไหนในสังคม ความสามารถเหล่านี้ดูไม่ออกว่าใครมีหรือไม่ ดังนั้น การพยายามหาคนกลุ่มพิเศษเช่นนี้ และยกการตัดสินทุกอย่างให้เขา โดยที่ส่วนอื่นๆ ของสังคมไม่ต้องมีส่วนร่วม จึงเป็นไปได้ วิธีเดียวที่หลีกเลี่ยงก็คือ การที่ทุกคนในสังคมมีส่วนในการตัดสินเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับการปกครองสังคมนั้น และอาศัย

การยอมรับกติการ่วมกันเป็นพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันแทนความจริงบางอย่าง ซึ่งไม่แน่ว่าจะหาอย่างไร วิธีการที่เสนอนี้ก็คือแก่นของระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง

๒. ข้อวิพากษ์ต่อระบอบประชาธิปไตย

ข้อวิพากษ์ต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยอาจแบ่งออกได้เป็นสามกลุ่มใหญ่ๆ

กลุ่มแรก คือความเห็นว่าการปกครองระบอบประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ไม่ดีและไม่สมควรที่จะส่งเสริม

กลุ่มที่สอง คือความเห็นว่าการปกครองระบอบประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ดี แต่ประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์เป็นไปไม่ได้ เนื่องจากข้อจำกัดต่างๆ ในโลกและธรรมชาติของมนุษย์ และ

กลุ่มที่สาม เห็นว่าระบอบประชาธิปไตยที่ปรากฏอยู่ในโลกทั้งในอดีตและปัจจุบันมีข้อบกพร่องที่จำเป็นต้องหาทางแก้ไข โดยที่ไม่แน่ว่าในการแก้ไขนั้น จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่ปรากฏอยู่มากน้อยแค่ไหน

ในกลุ่มแรกมีแนวความคิดที่สำคัญปรากฏอยู่สองแนว^๔ คือความคิดเชิงอนาธิปไตยและความคิดเกี่ยวกับการปกครองในรูปแบบของการมีผู้ดูแลทุกข์สุขของประชาชน ความคิดแบบอนาธิปไตยคือความคิดที่ว่า การปกครองทุกระบบจะมีรัฐเป็นตัวถืออำนาจ และโดยธรรมชาติของรัฐ ก็จะต้องมีการจำกัดเสรีภาพของประชาชนในทางต่างๆ ดังนั้น เพื่อจะให้เสรีภาพมากที่สุดก็ไม่สมควรที่จะมีการปกครองใดๆ ทั้งสิ้น แต่ควรจะทำให้เกิดชุมชนต่างๆ ที่ตกลงกันเองว่า อยากอยู่ร่วมกันอย่างไรภายใต้ข้อกำหนดอย่างไร สมาชิกใดไม่เห็นด้วยก็ออกไปหาหรือตั้งชุมชนอื่นที่มีความเห็นเหมือนกันเกี่ยวกับกติกาการอยู่ร่วมกัน

๔ ดูเรื่องของ anarchy และ guardianship ใน *Democracy and its Critics*

เบื้องหลังแนวความคิดนั้นนอกจากความสำคัญของเสรีภาพของปัจเจกบุคคลแล้ว ก็คือความคิดที่ว่า การไม่มีรัฐหรือระบอบการปกครองใดๆ เป็นสิ่งที่ดีกว่าการมีรัฐที่ไม่ดีหรือมีระบอบการปกครองที่เบียดเบียนผู้ถูกปกครองตลอดเวลา ซึ่งฝ่ายอนาธิปไตยคิดว่า ระบอบประชาธิปไตยที่ปรากฏอยู่ก็ทำเช่นนี้ สิ่งที่แนวความคิดอนาธิปไตยเตือนผู้สนับสนุนระบอบประชาธิปไตยอยู่ก็คือว่า ความชอบธรรมของรัฐอยู่ที่จุดสำคัญที่สุดจุดเดียว นั่นก็คือการที่เพิ่มความเป็นธรรมในสังคมเหนือสิ่งที่ปรากฏในสังคมที่ไม่จัดการในรูปแบบของรัฐ ระบอบประชาธิปไตยจะต้องแสดงให้เห็นว่าทำสิ่งนี้ได้ทั้งในทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ

ส่วนการปกครองในรูปแบบของการมีผู้ดูแลทุกข์-สุขของประชาชนแทนตัวประชาชนเองนั้น เป็นแนวความคิดที่เป็นคู่แข่งของประชาธิปไตยที่เก่าแก่ที่สุดและมีพลังที่สุด สำหรับแนวความคิดนี้ การปกครองเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ส่วนที่เป็นศาสตร์เป็นการหาความรู้เกี่ยวกับความดีสำหรับสังคมในภาพรวม และส่วนที่เป็นศิลป์เป็นการรู้จักวิธีที่จะทำให้เกิดความดีนั้นในสังคม ความเป็นเลิศในทั้งศาสตร์และศิลป์นี้ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ในทุกคนในสังคม และไม่สามารถพัฒนาทุกคนให้มีได้ ตัวอย่างเช่น การให้ความสำคัญแก่สิ่งที่คนอื่นปรารถนาในชีวิตของเขาเท่ากับความสำคัญของสิ่งที่เราปรารถนาเอง ซึ่งก็คือการไม่เห็นแก่ตัว

คำตอบหนึ่งที่ฝ่ายประชาธิปไตยยกมาแย้งแนวความคิดนี้มาตลอดคือปัญหาของการมีผู้ปกครองที่ไม่มีทั้งศาสตร์และศิลป์ที่กล่าวมาข้างต้น แต่ตัวเองคิดว่ามีและคุมอำนาจอยู่ในสังคม เมื่อเกิดกรณีเช่นนี้ ในอดีตก็มีทางออกเดียวคือการใช้ความรุนแรงพยายามล้มผู้ปกครองเช่นนั้น ถ้าจะประเมินการถกเถียงกันระหว่างสองกลุ่มนี้อาจมองได้ว่า ฝ่ายสนับสนุนผู้ปกครองที่มีทั้งความรู้และคุณธรรมดีงามกำลังบอกว่า สถานการณ์ที่ดีที่สุดของการปกครองรูปแบบนี้ดีกว่าระบอบประชาธิปไตย ส่วนฝ่ายประชาธิปไตยกำลังบอกว่า ในสถานการณ์ที่เลวร้ายที่สุด ระบอบประชาธิปไตยดีกว่าระบอบดังกล่าว เพราะมีการเปลี่ยนฝ่ายปกครองโดยไม่ต้องฆ่า

พันกัน ลักษณะการเปรียบเทียบนี้จะเห็นได้ว่าเป็นการมุ่งหวังสิ่งที่แตกต่างกันฝ่ายหนึ่งต้องการประกันไม่ให้สังคมตกต่ำกว่าขีดหนึ่ง ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งต้องการให้สามารถพัฒนาสังคมขึ้นสูงอย่างไม่มีขีดจำกัดที่จำเป็นต้องรับเพื่อแลกเปลี่ยนกับการรับประกันคุณภาพขั้นต่ำ ประเด็นนี้จะยกมาพิจารณาอีกครั้งในข้อสรุป

สำหรับข้อวิพากษ์กลุ่มที่สองนั้นเป็นการบอกว่า ระบบประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ดีแต่ในโลกปัจจุบันเป็นไปได้ ความเป็นไปไม่ได้นี้อาจมีได้หลายสาเหตุ แต่สาเหตุที่หนักแน่นที่สุดน่าจะเป็นปัญหาของการครอบงำสังคมโดยคนส่วนน้อย ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่สวนทางกับการพัฒนาประชาธิปไตยและการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกส่วนของสังคม ปัญหานี้แก้ยากในโลกปัจจุบัน เพราะคนส่วนน้อยที่กำลังกล่าวถึงนี้ ไม่ใช่กลุ่มเผด็จการที่คุมกำลังและบังคับส่วนอื่นของสังคม แต่เป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญในเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งมีอิทธิพลมากในการกำหนดนโยบายต่างๆ ของรัฐ และในเมื่อองค์ความรู้ที่จำเป็นต้องใช้ในการพิจารณานโยบายเหล่านี้ซับซ้อนมากยิ่งขึ้นทุกวัน ประชาชนส่วนใหญ่ไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมคิดเกี่ยวกับการตัดสินใจนโยบายเหล่านั้น ถึงแม้ว่าเป็นเรื่องเชิงบรรทัดฐานที่มีผลกระทบต่อชีวิตคนส่วนใหญ่ ตัวอย่างเช่น ผู้เชี่ยวชาญทางด้านพลังงานที่ใช้เทคโนโลยีสูงกับการตัดสินใจเรื่องการสร้างโรงไฟฟ้าพลังงานนิวเคลียร์ เป็นต้น ถ้าประชาชนไม่สามารถเข้าใจรายละเอียดองค์ความรู้นี้ได้ ก็ไม่สามารถชั่งความเสียงอย่างถูกต้องได้เพื่อประกอบกับคุณค่าของตัวเองและไปรวมความเห็นกับคนอื่นในสังคม ในกรณีเช่นนี้ก็จะกลายเป็นเหยื่อของกลุ่มอื่นที่สร้างกระแสบนพื้นฐานความกลัวและความสับสน ตัวอย่างอื่นก็เช่นปัญหา GMO ปัญหาทฤษฎีเศรษฐกิจต่างๆ เกี่ยวกับการอยู่ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ ทั้งหมดนี้ได้ทำให้บางคนสรุปว่า ลักษณะของโลกปัจจุบันไม่เหมาะกับการใช้ระบอบประชาธิปไตยอย่างที่เคยเข้าใจกัน แต่ปัญหามีอยู่ว่า ยังไม่ได้มีการเสนอวิธีอยู่ร่วมกันแบบอื่นที่จะจัดการปัญหาของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ได้โดยไม่

กลับไปสู่ปัญหาเก่าของรูปแบบการปกครองในอดีตบางระบบ

ข้อวิพากษ์กลุ่มที่สามเป็นการชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาระบอบประชาธิปไตยในช่วงหลังนี้ ได้เกิดคุณลักษณะบางอย่างในสังคมประชาธิปไตยซึ่งเป็นคุณลักษณะที่ไม่พึงปรารถนา แต่น่าจะสามารถแก้ไขได้ ถ้าปรับทิศทางการพัฒนาประชาธิปไตยให้คำนึงถึงปัญหาเหล่านี้ ปัญหาดังกล่าวอาจสรุปรวมได้ว่า การพัฒนาประชาธิปไตยโดยการออกกฎหมาย และการสร้างสถาบันและองค์กรต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ปกป้องสิทธิของประชาชนและส่งเสริมการมีส่วนร่วมในทุกระดับของสังคม ได้มองข้ามความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของสังคมหรือระหว่างพลเมืองของประเทศ สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ สังคมประชาธิปไตยที่มีกฎหมายมากมายแต่ไม่มีหัวใจ คนในสังคมไม่ห่วงใยกันหรือห่วงใยแต่คนใกล้ชิด โดยที่บอกตัวเองว่า ทุกข์ของคนอื่นในสังคมให้ระบบจัดการดูแลเอง ประชาธิปไตยที่เยือกเย็นอันนี้ ถึงแม้ว่าสามารถสร้างระบบและตัวบทกฎหมายที่ดี ประสิทธิภาพสูง และครอบคลุมปัญหาต่างๆ ได้ ก็ไม่แน่ว่าเป็นสังคมที่น่าอยู่หรือไม่ แต่ยิ่งกว่านั้นในช่วงปัจจุบัน ซึ่งระบบสมบูรณ์อันนี้ยังไม่ลงตัว ไม่ว่าในประเทศใดก็ตามในโลก การขาดมิติของความห่วงใยกันในสังคมมีผลที่ร้ายแรงให้เห็นตลอดเวลา เช่น คนชายขอบสังคมที่ขาดการดูแล คนนอนอยู่ข้างถนนเนื่องจากอุบัติเหตุ และคนอื่นๆ เดินผ่านโดยไม่สนใจ เด็กถูกแกล้งบนรถเมล์และผู้โดยสารอื่นไม่สนใจ ฯลฯ ในการพิจารณาจุดอ่อนของระบอบประชาธิปไตยที่กำลังปรากฏอยู่ในโลกปัจจุบันตามแนวนี้ มีการกล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้การพัฒนาประชาธิปไตยหลงทางไปอยู่สองประการที่สำคัญ

ประการแรก คือการติดอยู่กับความโหดร้ายที่ปรากฏในระบบอื่นๆ ในอดีต จนอาจทำให้พอใจกับสิ่งที่ประชาธิปไตยนำมาให้สังคมต่างๆ และตั้งเป้าหมายต่ำเกินไปสำหรับการพัฒนาประชาธิปไตยต่อไป รวมทั้ง

บางประเทศอาจมองไม่เห็นทางที่จะพัฒนาต่อไปในประเด็นหลักๆ และเห็นว่าในอนาคตจะมีแต่การปรับปรุงในรายละเอียดส่วนย่อยของระบอบประชาธิปไตยและระบบต่างๆ เป็นส่วนประกอบ แต่สำหรับวิสัยทัศน์หลักนั้นลงตัวแล้ว

สาเหตุประการที่สอง ที่มีการยกขึ้นมาพิจารณาคือ การที่ระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบันสร้างขึ้นบนจริยศาสตร์และปรัชญาการเมืองที่มีสิทธิและอำนาจเป็นมโนทัศน์หลัก ในกรอบนี้ การพัฒนาประชาธิปไตยก็เป็นการเปลี่ยนฐานอำนาจจากกลุ่มเล็กไปสู่ประชาชนทั้งหมด แต่ก็ยังยึดอำนาจเป็นมโนทัศน์สำคัญ ในทำนองเดียวกัน การเน้นเรื่องสิทธิและหน้าที่ และการยกความรับผิดชอบให้แก่ระบบและสถาบันในสังคมที่จะปกป้องสิ่งเหล่านี้ให้แก่ทุกส่วนของสังคม ก็ยังเป็นการคิดในกรอบเดิม เพียงแต่เป็นการขยายให้ครอบคลุมส่วนต่างๆ ของสังคมให้มากขึ้น การมองจากกรอบเช่นนี้ได้รับการวิจารณ์จากกลุ่มสตรีนิยมว่า การแก้ไขสถานการณ์จะทำได้ถ้าเอามโนทัศน์ซึ่งสอดคล้องกับธรรมชาติของสตรีมากกว่ามาเป็นพื้นฐานของชีวิตทางการเมือง มโนทัศน์ที่มีการยกขึ้นมาพิจารณาก็เช่น ความห่วงใย ความเมตตา การเยียวยารักษา ฯลฯ การที่โยงจริยศาสตร์ซึ่งมีมโนทัศน์เหล่านี้เป็นแกนกลางเข้ากับแนวสตรีนิยม อาจเป็นเพราะว่าความไม่คุ้นเคยกับความคิดในแนวนี้นี้ซึ่งเคยมีการเสนอไว้หรือมีอยู่ในวัฒนธรรมอื่นๆ โดยไม่เกี่ยวกับการเข้าใจว่าเป็นลักษณะของสตรีโดยเฉพาะ ตัวอย่างเช่น ข้อเขียนของนักปรัชญากลุ่มชาวสก็อตในศตวรรษที่ ๑๘ เช่น แฟรนเซส อันชินสัน เดวิด ฮิวม์ และอาดัม สมิธ นักปรัชญาเหล่านี้ เมื่อพูดถึงลักษณะของสังคมและวิธีอยู่ร่วมกันก็จะให้ความสำคัญกับการสร้างชุมชนที่สมาชิกแต่ละคนดูแลซึ่งกันและกัน

ในสมัยนั้นสังคมในยุโรปกำลังมีการเปลี่ยนแปลงมากในลักษณะการ

เติบโตของตลาด และการห่างเหินระหว่างคนในชุมชนเพื่อตอบสนองการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ในที่สุดความคิดเช่นนี้ก็พ่ายแพ้ต่อความคิดที่ใช้กฎและเหตุผลเป็นมโนทัศน์ประเภทเดียวซึ่งยอมรับได้ และซึ่งใช้เป็นฐานของการพัฒนาสังคมต่อไปได้ และคุณลักษณะบางอย่าง เช่น ความสงสารผู้อื่น ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มนุษยธรรมซึ่งเคยถูกยกย่องว่าเป็นคุณธรรมที่พึงปรารถนาสำหรับมนุษย์ทุกคนถูกมองว่าเป็นคุณลักษณะของสตรีและเหมาะที่จะมีบทบาทแต่เพียงในเรื่องของบ้านและครอบครัว แต่ไม่เหมาะสำหรับการเอาเข้ามาเกี่ยวกับเรื่องทางการเมืองหรือปัญหาอื่นๆ ของประเทศ ปัญหาที่ได้กล่าวมานี้เป็นปัญหาใหญ่สำหรับการพัฒนาประชาธิปไตยในโลกปัจจุบัน แต่ไม่ได้เป็นปัญหาในระดับเท่ากันของแต่ละสังคม บางสังคมบางวัฒนธรรมยังมีโอกาสที่จะปรับมโนทัศน์กลุ่มหลักของประชาธิปไตยให้รวมเรื่องของความห่วงใยและความเมตตาเข้าไปได้ไม่ยากจนเกินไป แต่บางสังคมทางตะวันตกซึ่งมีรากฐานของการกำจัดสิ่งเหล่านี้ออกจากเรื่องของการเมืองการปกครองมาเป็นเวลานานมากแล้ว การปรับตัวใหม่คงจะทำได้อย่างยากลำบาก และคงต้องมีการถนอมรักษาในหลายเรื่องพอสมควร

๓. การปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

การปกครองระบอบ ป-ก มีลักษณะพิเศษที่ต่างจากการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบอื่นนอกเหนือจากการมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ลักษณะพิเศษนี้ก็คือการที่การปกครองระบอบ ป-ก ถึงแม้ว่าสามารถแสดงได้ว่ามีคุณค่าพิเศษในตัวเอง ก็ไม่ใช่ทางเลือกสำหรับทุกสังคม เนื่องจากสถาบันกษัตริย์อาจถูกยกเลิกได้ แต่จะมาตั้งขึ้นจากการไม่มีอยู่เป็นสิ่งที่ทำยากและใช้เวลาหลายร้อยปี ดังนั้น เมื่อมีการศึกษาถึงคุณค่าพิเศษของระบอบ ป-ก ไม่ใช่เพื่อที่จะเป็นเหตุผลให้ประเทศที่มีการ

ปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบอื่นเปลี่ยนมาเป็นแบบ ป-ก แต่เพื่อให้ประเทศที่มีการปกครองระบอบ ป-ก เข้าใจถึงคุณค่าพิเศษนี้ และถ้ายังเป็นผู้รู้จักวิธีรักษาไว้ เพราะถ้าประเทศใดตัดสินใจเปลี่ยนจากระบอบ ป-ก ไปสู่ประชาธิปไตยแบบอื่น ต้องคิดให้ดีเพราะจะเปลี่ยนกลับยาก

แต่นอกจากลักษณะพิเศษของการปกครองระบอบ ป-ก ที่ได้กล่าวมาแล้ว อีกอย่างที่เป็นอยู่ก็คือ การปกครองระบอบ ป-ก ต่างๆ นั้นก็ไม่ได้เหมือนกันทีเดียว และในบางเรื่องต่างกัณค่อนข้างมาก ตัวอย่างเช่น ในประเทศสวีเดน^๗ ซึ่งปกครองระบอบ ป-ก พรรคการเมืองสังคมประชาธิปไตยมีนโยบายมาเป็นเวลาช้านานที่จะยกเลิกสถาบันกษัตริย์ และเปลี่ยนประเทศเป็นสาธารณรัฐ ถึงแม้ว่าไม่เคยมีการพยายามที่จะทำเช่นนี้จริงในช่วงที่พรรคนี้เป็นรัฐบาล เนื่องจากประชาชนไม่ต้องการให้เปลี่ยน แต่การที่สามารถมีนโยบายเช่นนี้ในสังคม ต่างมาจากประเทศอื่นที่มีระบอบ ป-ก เช่น ประเทศไทย ซึ่งการเสนอความคิดเช่นนี้เป็นการผิดกฎหมาย

นอกจากนี้ยังมีความแตกต่างอื่นระหว่างประเทศระบอบ ป-ก เช่น ความรักของประชาชนที่มีต่อพระมหากษัตริย์ ในประเทศไทยไม่เป็นที่สงสัยเลยสำหรับกษัตริย์องค์ปัจจุบัน แต่ในบางประเทศมีการถกเถียงกันในเรื่องและเวลาที่สาธารณณะอื่นว่า กษัตริย์ที่ครองราชย์อยู่คุ้มกับงบประมาณที่รัฐต้องจัดให้หรือไม่ ในเมื่อมีความแตกต่างเช่นนี้แล้ว คุณค่าพิเศษของระบอบ ป-ก ที่จะพิจารณากันอาจเป็นคุณค่าพิเศษของระบอบ ป-ก ที่มีคุณลักษณะบางอย่างเท่านั้น ไม่ใช่คุณค่าพิเศษของการปกครองระบอบ ป-ก ทุกระบอบ

ก่อนที่จะพิจารณาถึงคุณค่าเฉพาะดังกล่าว มาลองดูว่าเหตุผลรองรับระบอบประชาธิปไตยที่วิเคราะห์ไว้ในส่วนที่หนึ่งสามารถใช้กับระบอบ ป-ก ได้ทั้งหมดหรือไม่ สำหรับเหตุผลเชิงญาณวิทยาจะไม่มีปัญหาอะไร ความไม่รู้ว่าใครเป็นผู้รู้ที่จะมาบริหารประเทศที่ดีก็เป็นลักษณะของระบอบ ป-ก ด้วย สำหรับเหตุผลประเภทประโยชน์นิยมนั้น การที่ระบอบประชาธิปไตย

ปกป้องสิทธิพื้นฐานของประชาชนได้ดีกว่าการปกครองระบอบอื่นก็ยังคงอยู่สำหรับระบอบ ป-ก แต่ในประเด็นที่ว่า ระบอบประชาธิปไตยสร้างพลังให้แก่คนส่วนใหญ่ในสังคมที่จะทำหลายสิ่งหลายอย่างนั้น สำหรับระบอบ ป-ก อาจต้องพิจารณาให้มากขึ้น มีบางคนคิดว่า การปกครองระบอบ ป-ก ไม่ใช่การปกครองระบอบประชาธิปไตย เนื่องจากยังมีลักษณะของชนชั้นแฝงอยู่ และการที่สิทธิการมีส่วนร่วมกระจายไปทั้งสังคม เป็นการกระจายที่ชนชั้นสูงจำใจยอมแต่ไม่เต็มใจให้เกิดขึ้น ถ้าลักษณะนี้เป็นจริงในระบอบ ป-ก ทุกระบอบ พลังของสังคมในส่วนรวมก็อาจถูกระงับให้น้อยลงได้ และเหตุผลดังกล่าวก็จะไม่สามารถนำมาใช้กับระบอบ ป-ก ได้ แต่จำเป็นต้องเป็นเช่นนั้นจริงหรือ ในระบอบ ป-ก ที่มีลักษณะเช่นนี้ ดูเหมือนว่าจะเป็นเพราะอยู่ในช่วงต้นของการเปลี่ยนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบ ป-ก และยังมีร่องรอยบางอย่างอยู่ในบางสังคมอาจจะอยู่นาน แต่ไม่ใช่เอกลักษณ์ของระบอบ ป-ก ซึ่งแก้ไม่ได้ ดังเห็นได้จากตัวอย่างของประเทศที่มีระบอบ ป-ก อยู่ เช่น ประเทศอังกฤษ ปัญหาใหญ่ที่ระบอบ ป-ก อาจจะพบ น่าจะมาจากเหตุผลประเภทสมบูรณ ซึ่งพูดถึงความเป็นอิสระทางศีลธรรมของมนุษย์ (เหตุผลที่อ้างถึงความเสมอภาคของมนุษย์ไม่เป็นปัญหามากนัก ถึงแม้ว่าแหล่งของความเสมอภาคนี้จะต่างกัน ในระบอบ ป-ก บางระบอบ ความเสมอภาคอ้างถึงเรื่องการที่พระเจ้าสร้างทุกคนมา แต่สำหรับระบอบ ป-ก ที่มีพื้นฐานทางศาสนา วัฒนธรรมอื่นก็สามารถอ้างถึงการที่ทุกคนเหมือนกันในการอยู่ในวงเกิด แก่ เจ็บ ตาย และนำมาเป็นแหล่งของความเสมอภาคได้)

สำหรับความเป็นอิสระทางศีลธรรมนั้น อาจเป็นปัญหาเนื่องจากในระบอบ ป-ก นั้น พระมหากษัตริย์มีอำนาจทางศีลธรรมอยู่ไม่น้อย ถ้าพระมหากษัตริย์มีทัศนะเกี่ยวกับความถูกต้องเชิงบรรทัดฐานของนโยบายหรือข้อเสนอที่สาธารณะกำลังพิจารณากันอยู่ ประชาชนส่วนใหญ่ก็จะ

ยอมรับความเห็นอันนี้ แทนที่จะคิดเองว่าอะไรถูก อะไรผิด และจึงไม่มีการตัดสินใจทางศีลธรรมอย่างอิสระ ปัญหานี้จะเป็นจุดอ่อนของระบอบ ป-ก ก็เฉพาะถ้ามีการเข้าใจธรรมชาติและลักษณะของความเป็นมนุษย์ตามที่ผู้ยกเหตุผลข้อนี้ได้กล่าวไว้ ถ้าไม่คิดว่าแก่นสำคัญของความเป็นมนุษย์คือการตัดสินใจในเรื่องของคุณค่าและศีลธรรมอย่างอิสระ ประเด็นนี้ก็ไม่ใช่ว่าจุดอ่อนของระบอบ ป-ก เพียงแต่ไม่สามารถยกมาเป็นเหตุผลรองรับดังเช่นที่มีการทำไว้ แต่ถ้าคิดว่าความเป็นอิสระทางศีลธรรมเป็นแก่นสำคัญของมนุษย์ ระบอบ ป-ก จะต้องปรับบทบาทของพระมหากษัตริย์ไม่ให้อำนาจถึงการเป็นแหล่งทางการตัดสินใจเชิงศีลธรรมให้แก่พลเมือง และปล่อยให้ประชาชนพิจารณาไตร่ตรอง ตัดสินกันเองอย่างเต็มที่

เมื่อหันมาพิจารณาจุดแข็งของระบอบ ป-ก เมื่อเทียบกับระบอบประชาธิปไตยอื่นๆ นั้นจะพบอะไรบ้าง ดังที่กล่าวไว้บ้างแล้วในคำกล่าวนำ จุดแข็งที่พิจารณากันนี้ต้องไม่ใช่คุณค่าของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อระบอบ ป-ก ซึ่งสถาบันอื่นในระบอบประชาธิปไตยที่ไม่ใช่ระบอบ ป-ก ให้แก่ระบอบนั้นได้ เช่น จตุรมวลพลังและความสามัคคี เมื่อมีการบุกรุกจากภายนอก ในระบอบ ป-ก การปกป้องสถาบันกษัตริย์สามารถมีบทบาทนี้ได้ แต่ในทำนองเดียวกันในระบอบอื่น การปกป้องวิถีชีวิตของพลเมืองประเทศนั้นก็สามารถเรียกร้องความสามัคคีและการเสียสละได้เท่าๆ กัน ความจงรักภักดีต่อรัฐธรรมนูญก็ทำหน้าที่เหมือนความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ในระบอบ ป-ก เช่นเดียวกัน ดังนั้นคุณค่าพิเศษของระบอบ ป-ก ต้องได้มาจากการที่ระบอบ ป-ก มีศักยภาพที่จะตอบข้อวิพากษ์ต่อระบอบประชาธิปไตยแบบอื่น ซึ่งยังหาวิธีตอบไม่ได้

ข้อวิพากษ์ที่กล่าวไว้ในส่วนที่สองนั้นมีอะไรบ้าง เริ่มต้นก็ได้พิจารณาข้อวิพากษ์ของอนาธิปไตยและของระบอบที่มอบการดูแลทุกข์สุขไว้กับบุคคลโดยพลเมืองไม่มีส่วนร่วม เพียงแต่คอยให้มีการนำสุขมาและพาทุกข์ไป ข้อวิพากษ์ของทั้งสองแนวความคิดนี้ได้รับคำตอบจากระบอบประชาธิปไตยแล้ว ดังนั้นระบอบ ป-ก จะมีคุณค่าพิเศษในเรื่องการตอบ

ข้อวิพากษ์นี้ไม่ได้ อย่างดีที่สุดก็คือให้คำตอบเช่นเดียวกับระบอบประชาธิปไตยแบบอื่น สำหรับข้อวิพากษ์ซึ่งชี้ให้เห็นถึงการครอบงำโดยคนกลุ่มน้อยในสังคมประชาธิปไตยปัจจุบัน เนื่องจากวิทยาการก้าวหน้าจนมีผู้เชี่ยวชาญกลุ่มเล็กเท่านั้นที่สามารถเข้าใจรายละเอียดต่างๆ ได้อย่างดี การปกครองระบอบ ป-ก ก็ไม่มีคำตอบให้แก่ข้อวิพากษ์นี้เช่นเดียวกับระบอบประชาธิปไตยแบบอื่น สำหรับเรื่องนี้อาจสรุปได้ว่า เป็นปัญหาสำคัญที่ระบอบประชาธิปไตยทุกแบบต้องหาวิธีแก้ไขให้ได้ เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ระบอบ ป-ก และระบอบประชาธิปไตยแบบอื่นยังเสมอกันอยู่

มาถึงข้อวิพากษ์สุดท้าย ในเรื่องของ การที่สังคมประชาธิปไตยที่พัฒนากันมานานดูเหมือนขาดคุณลักษณะที่สำคัญอยู่ ซึ่งกำลังสร้างปัญหาต่างๆ คุณลักษณะนั้นก็คือความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองของประเทศที่ไม่รู้จักกัน หรือการที่คนในสังคมห่วงใยซึ่งกันและกัน แนวความคิดของสตรีนิยมได้จับจุดอ่อนนี้เช่นเดียวกัน และสามารถอธิบายต้นตอของจุดอ่อนนี้ของสังคมประชาธิปไตยในตะวันตก แต่สิ่งที่ยังทำไม่ได้คือหาวิธีที่จะแก้ไขปัญหาที่สาเหตุและปรับค่านิยมเกี่ยวกับมโนทัศน์ที่สำคัญของการไตร่ตรองเรื่องทางการเมืองการปกครอง ในประเด็นนี้เองที่ระบอบ ป-ก มีศักยภาพพิเศษที่จะตอบข้อวิพากษ์นี้ซึ่งระบอบประชาธิปไตยแบบอื่นๆ อาจจะทำได้ยากกว่า คุณค่าพิเศษอันนี้ คือการที่ **องค์พระมหากษัตริย์** สามารถเป็นจุดส่งต่อความห่วงใยจากพลเมืองคนหนึ่งไปสู่พลเมืองอีกคน ถึงแม้ว่าไม่รู้จักกัน

ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่า "การห่วงใย" เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนซึ่งมีคุณสมบัติของการส่งต่อ ตัวอย่างอื่นของความสัมพันธ์ซึ่งมีคุณสมบัติของการส่งต่อเช่นเดียวกัน เช่น "การมีอายุมากกว่า" ถ้านาย ก. อายุมากกว่า นาย ข. และนาย ข. อายุมากกว่า นาย ค. เราจะได้ว่า นาย ก. อายุมากกว่า นาย ค. สำหรับตัวอย่างของความสัมพันธ์ซึ่งไม่มีคุณสมบัติการส่งต่อก็เช่น "การรู้จัก" ถ้านาย ก. รู้จัก นาย ข. และนาย ข. รู้จัก นาย ค. เราสรุปไม่ได้ว่า นาย ก. รู้จัก นาย ค. กลับมาพิจารณาความ

สัมพันธ "การห่วงใย" ถ้า นาย ก. ห่วงใย นาย ข. และ นาย ข. ห่วงใย นาย ค. นาย ก. ก็จะห่วงใย นาย ค. (ถ้าเขารู้ว่า นาย ข. ห่วงใยนาย ค.) เพราะถ้า นาย ค. เกิดทุกข์ยากลำบากก็จะมีผลให้ นาย ข. ไม่มีความสุข และ นาย ก. ซึ่งห่วงใย นาย ข. ก็จะไม่มีความสุขด้วย

ในระบบ ป-ก องค์พระมหากษัตริย์สามารถที่จะทำหน้าที่ เช่น นาย ข. ในการส่งต่อความห่วงใยจากพลเมืองใดๆ (นาย ก.) ไปสู่พลเมืองใดๆ (นาย ค.) และเมื่อเป็นเช่นนี้พลเมืองในประเทศทุกคนก็จะห่วงใยทุกข์สุข ของกันและกัน ซึ่งเป็นวิธีแก้ข้อวิพากษ์ในเรื่องนี้ ในระบบ ป-ก องค์พระ มหากษัตริย์จะเป็นจุดส่งต่อความห่วงใยได้ถ้ามีคุณสมบัติสองประการ คือ ต้องห่วงใยทุกข์สุขของพลเมืองทุกคน และพลเมืองทุกคนต้องรักองค์พระ มหากษัตริย์อย่างถ่องแท้ สำหรับคุณสมบัติสองประการนี้ มีประเด็นที่ต้อง คำนึงถึงอยู่สองเรื่อง

เรื่องแรก คือการที่องค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น สามารถมีบทบาท เป็นจุดส่งต่อความห่วงใยในระบบ ป-ก ได้ สถาบันพระมหากษัตริย์มี บทบาทเช่นนี้ไม่ได้ เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า มนุษย์อาจจะรักสิ่งที่ไม่ใช่ มนุษย์ได้ เช่น รักรถยนต์ รักดนตรี รักความเป็นธรรม รักสถาบันพระมหา กษัตริย์ แต่สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์รักมนุษย์ไม่ได้ เช่น รถยนต์รักคนไม่ได้ ดนตรี รักคนไม่ได้ ความเป็นธรรมรักคนไม่ได้ สถาบันกษัตริย์รักคนไม่ได้ ดังนั้น คุณค่าพิเศษของระบบ ป-ก นี้ มาจากองค์พระมหากษัตริย์ในระบบ ป-ก ไม่ได้มาจากสถาบันพระมหากษัตริย์

ประเด็นที่สอง คือว่าการเป็นจุดส่งต่อความห่วงใยในชาติได้นั้น มา จากคุณสมบัติสองประการที่กล่าวไว้ข้างต้น แต่คุณสมบัติสองข้อนี้ไม่ได้ มีอยู่อย่างอัตโนมัติในระบบ ป-ก ทุกแห่ง แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาโดยใช้ เวลาระยะหนึ่ง หลักธรรมะในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับราชจรรยาวัตร ซึ่งพระมหากษัตริย์ต้องทรงประพฤติ เช่น ทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ จักรวรรดิวัตร และหลักการปฏิบัติของกษัตริย์ในวัฒนธรรมต่างๆ จึงต้อง มีการศึกษาดูว่า จะนำมาซึ่งคุณสมบัติหลักสองประการของคุณค่าพิเศษ

ของระบอบ ป-ก หรือไม่ ในการที่พลเมืองทุกคนรักองค์พระมหากษัตริย์ และการที่องค์พระมหากษัตริย์ห่วงใยพลเมืองทุกคนในลักษณะที่ทำให้พลเมืองทุกคนทราบอย่างชัดเจน คุณค่าพิเศษของระบอบ ป-ก นี้ สามารถนำไปสู่สังคมที่ทุกส่วนของสังคมมองส่วนอื่นเป็นพวกเดียวกัน และต้องการให้มีชีวิตที่สงบสุขเช่นเดียวกันหมด คำขวัญที่ตรงกับประเด็นนี้ คือ "รักในหลวง ร่วมกันห่วงใยเพื่อนร่วมชาติ"

สรุป : จุดจบของประวัติศาสตร์ หรือจุดต้นของประชาธิปไตย

สิ่งที่บทความนี้ได้เสนอให้พิจารณานั้นมีอยู่สองประการ ประการแรกคือสิ่งที่อาจเป็นจุดอ่อนของการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข คือการที่พลเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองระบอบนี้ไม่มีความเป็นอิสระทางศีลธรรมเพียงพอ แต่ข้อจำกัดนี้ไม่ใช่สิ่งที่จำเป็นต้องเป็นส่วนหนึ่งของระบอบ ป-ก เสมอไป ระบอบ ป-ก สามารถแก้จุดอ่อนนี้ได้ โดยที่พระมหากษัตริย์ทรงให้โอกาสพลเมืองไตร่ตรอง ตัดสินเรื่องต่างๆ เติงบรรทัดฐานซึ่งเกี่ยวกับวิธีอยู่ร่วมกันในสังคมโดยไม่ครอบงำในเรื่องเฉพาะแต่ละเรื่อง แต่ให้แต่ละคนคิดในกรอบใหญ่ของศาสนาหรือระบบจริยธรรมของตนเอง

ประการที่สอง คือคุณค่าพิเศษที่ระบอบป-ก มีและที่ต่างจากรบอบประชาธิปไตยแบบอื่นๆ นั่นก็คือ ศักยภาพที่จะแก้จุดอ่อนของแบบอื่น ซึ่งคือปัญหาของการสร้างความรู้สึกร่วมกันและกันในกลุ่มพลเมืองซึ่งไม่รู้จักกัน ระบอบ ป-ก มีศักยภาพที่จะแก้จุดอ่อนนี้ได้ โดยที่องค์พระมหากษัตริย์เป็นจุดส่งต่อความห่วงใยที่ทั่วถึง ศักยภาพนี้จะกลายเป็นจริงในระบอบ ป-ก ที่องค์พระมหากษัตริย์มีคุณลักษณะสองอย่างคือ เป็นที่รักของประชาชนทั้งปวง และแสดงความรักและห่วงใยต่อทุกส่วนของพลเมืองจนเป็นที่ประจักษ์ ในระบอบ ป-ก ซึ่งศักยภาพนี้ได้กลายเป็นจริง คุณค่า

พิเศษนี้จะเป็นพลังที่รักษาระบบการปกครองนี้ไว้ได้มากกว่าและยั่งยืนกว่าประเพณีนิยมและการเน้นเพียงพิธีกรรมต่างๆ

ทั้งหมดนี้มีความหมายอย่างไรสำหรับทิศทางของการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองต่างๆ ที่ปรากฏในโลก และสำหรับอนาคตของมนุษยชาติในเรื่องของวิธีอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๙ แฟรนซิส ฟูกูยามา ได้นำเสนอความคิดว่า โลกกำลังพัฒนาไปสู่จุดที่ทุกประเทศจะมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม และระบบเศรษฐกิจที่อาศัยตลาดที่เปิดเสรีเป็นหลัก เมื่อถึงจุดนี้ ฟูกูยามาก็อธิบายถึงจุดจบของประวัติศาสตร์ ขณะนี้เวลาผ่านไป ๑๐ ปี ฟูกูยามากียืนยันในข้อสรุปของตน^๙ แต่ยอมรับว่า เหตุผลที่ใช้สนับสนุนข้อสรุปเมื่อ ๑๐ ปี ก่อนนั้นบกพร่อง ความบกพร่องนี้เขากล่าวว่า มีผู้เห็นและยกมาแย้งงานเขาเพียงผู้เดียวในบรรดาผู้วิจารณ์งานหลายร้อยคน

ข้อบกพร่องนี้ก็คือว่า ประวัติศาสตร์ถึงจุดจบไม่ได้ทราบใดที่วิทยาศาสตร์ไม่ถึงจุดจบ เนื่องจากความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์มีผลโดยตรงต่อรูปแบบต่างๆ ทางเศรษฐกิจและการเมืองที่มนุษย์พัฒนาเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตร่วมกัน และการเปลี่ยนแปลงของวิทยาศาสตร์เองนั้นมีลักษณะเปิด หมายถึงไม่สามารถทำนายล่วงหน้าได้ว่า ในอนาคตจะมีการพบความรู้ใหม่อย่างไรบ้าง เนื่องจากกระบวนการค้นคว้าในวิทยาศาสตร์อาศัยความสร้างสรรค์ของมนุษย์เป็นแกนสำคัญ และความคิดริเริ่มโดยความหมายของมันเองเป็นสิ่งที่คาดคะเน ทำนายก่อนไม่ได้ (ประเด็นนี้ได้มีการเสนอไว้เมื่อ ๕๐ ปี ก่อนโดยคาร์ล ป็อปเปอร์^{๑๐} ในงานเขียนเกี่ยวกับข้อจำกัดของการพยายามหาคำทำนายในสังคมศาสตร์) แต่ฟูกูยามาก็อธิบายว่า ถึงแม้รายละเอียดของความรู้ใหม่ในวิทยาศาสตร์ไม่สามารถทำนายได้ แต่ภาพรวมพอเห็นได้ และภาพรวมในสายตาของฟูกูยามาก็คือว่า เทคโนโลยี

๙ ดู "The end of history 10 years later" ของ Fukuyama

๑๐ ดู "Prediction and Prophecy in the Social Sciences" ของ K. Popper

ทางชีวภาพจะให้เครื่องมือใหม่แก่มนุษย์ ซึ่งจะทำให้มนุษย์ตามที่เรารู้จักหมดไปจากโลกนี้ และเมื่อถึงจุดนั้นเองจะเรียกได้ว่า ถึงจุดจบของประวัติศาสตร์มนุษย์ แต่ไม่ใช่จุดจบของประวัติศาสตร์ เพราะจะเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์หลังยุคมนุษยชาติ

แต่ทั้งหมดนั้นยังอีกนานกว่าจะมาถึง ขณะที่ยังอยู่ในช่วงประวัติศาสตร์มนุษย์ พุญยามากียืนยันข้อสรุปเดิมว่า การเปลี่ยนแปลงในโลกจะมุ่งสู่จุดเดียวกันคือการปกครองระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมและระบบเศรษฐกิจการค้าเสรี เหตุผลหลักของเขามีอยู่สองข้อ ข้อแรก คือเขาคิดว่าไม่มีรูปแบบอื่นที่สามารถนำผลที่ดีกว่ามายังมนุษยชาติ และข้อสองเกี่ยวกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทำให้มนุษย์ในทุกมุมของโลกรับรู้เรื่องต่างๆ ได้หมด ซึ่งเป็นการนำไปสู่การอยู่กันในรูปแบบประชาธิปไตยโดยธรรมชาติ

เหตุผลข้อที่หนึ่งสำคัญกว่าและต้องพิจารณากันโดยเฉพาะ เนื่องจากถ้าจริงว่าไม่มีรูปแบบอื่นของการอยู่ร่วมกัน สิ่งที่มีการสื่อสารจะส่งไปทุกมุมของโลกก็คือรูปแบบนั้น และก็จะไม่แปลกถ้าในที่สุดทั้งหมดก็เปลี่ยนมาเป็นแบบเหมือนกัน แต่ถ้ามีรูปแบบการมีชีวิตร่วมกันลักษณะอื่น ความหลากหลายนี้ก็จะแพร่กระจายไปทุกมุมของโลกได้เช่นเดียวกัน และข้อสรุปของพุญยามากีจะไม่เป็นจริง จุดสำคัญของเหตุผลข้อแรกของพุญยามากีอยู่ที่ประเด็นว่า การเมืองและเศรษฐกิจรูปแบบอื่นจะไม่นำผลที่ดีกว่ามาสู่มนุษยชาติ ผลที่ดีกว่าหมายถึงอะไร ถึงแม้เขาไม่ได้เขียนไว้ชัด ดูเหมือนว่าผลที่ดีกว่านี้หมายถึงวัตถุ และรายได้ และความสามารถที่จะมีวิถีชีวิตที่เน้นการบริโภคเป็นหลัก แทนที่จะเน้นเรื่องทางสุนทรียภาพหรือความสงบ ถ้าเข้าใจ "ผลที่ดีกว่า" เป็นอย่างอื่นเช่นนี้ เหตุผลข้อแรกก็จะตกไป เพราะประชาธิปไตยเสรีนิยมและการค้าเสรีจะไม่นำสิ่งนี้มาให้มนุษย์ พุญยามากีกำลังตกอยู่ในสภาพจำเลยต่อความคิดและระบบคุณค่าหนึ่งซึ่งไม่เห็นทางออก จึงต้องสรุปว่า ถึงจุดจบแนวความคิดต่างๆ เช่น มนุษยนิยม พุทธศาสนา และสตรีนิยมได้เห็นปัญหาน้อย่างชัดเจนและกำลังหารูปแบบ

ที่เป็นไปได้จริงในโลกปัจจุบันมาแทนที่ ระบบประชาธิปไตยเสรีนิยม เหมือนกับเชือกที่คนปีนภูเขาผูกไว้กับเคียวและยึดไว้กับจุดหนึ่งบนภูเขา เชือกนี้เป็นการประกันไม่ให้เราตกภูเขาเมื่อเกิดก้าวพลาดและลื่นลงมา เช่นเดียวกับระบบต่างๆ ที่สร้างไว้ในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม ซึ่งประกันไม่ให้สังคมเผชิญกับความโหดร้ายต่างๆ จนมากเกินไป แต่เชือกที่เอาก็เป็นอุปสรรคต่อการปีนภูเขาให้ถึงยอดถ้าไม่เปลี่ยนจุดยึด ตลอดเวลาในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมนั้น ระบบที่สร้างไว้ก็เป็นอุปสรรคต่อการสร้างสังคมที่แต่ละคนห่วงใยซึ่งกันและกัน และเอื้อเพื่อเผื่อแผ่กันในการดำเนินชีวิต เพราะฉะนั้นถึงเวลาที่ต้องเปลี่ยนจุดยึดเช่นเดียวกับคนปีนภูเขา สังคมไหนจะเปลี่ยนอย่างไร ต้องพิจารณาจากประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของตนเอง สังคมไหนอยู่ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีวิธีก้าวต่อไปได้ถ้าดูแลปรับให้ถูกจุดดังที่เสนอมา และการปกครองระบอบนี้จะไม่ใช่ทางผ่านไปสู่ออย่างอื่น แต่สามารถเป็นจุดหมายปลายทางที่พึงปรารถนาในตัวเองได้

บรรณานุกรม

1. Board, Jr., Joseph B., *The Government and Politics of Sweden*, Houghton Mifflin, 1970.
2. Bogdanor, Vernon, *The Monarchy and the Constitution*, Oxford University Press, 1995.
3. Copp, D ; Hampton, J ; Roewer, J., (eds) , *The Idea of Democracy*, Cambridge University Press, 1993.
4. Dahl, Robert, *Democracy and its Critics*, Yale University Press, 1989.
5. Fukuyama, Francis, "The end of history 10 years later", Los Angeles Times Syndicate, 1999.
6. Jennings, W. Ivor, *The British Constitution*, Cambridge University Press, 1962.
7. Locke, John, *Two Treatises of Government*, Cambridge University Press, 1963.
8. Pasquino, Pasquale, "Locke on King's Prerogative", *Political Theory*, Vol.26 No.2, April, 1998.
9. Popper, Karl,. "Prediction and Prophecy in the Social Sciences, 1948, printed in *Conjectures and Refutations*, Basic Books Inc., 1965.
10. Putnam, Hilary, *Renewing Philosophy*, Harvard U. Press. Cambridge, 1992.
11. Tamthai, Mark, "Democracy with a Heart", in *Philosophy, Culture and Education*, Cam, Cha, Reyes, Tamthai (eds.) , UNESCO Korea, Seoul, 1999.

12. Tronto, Joan, *Moral Boundaries : A Political Argument for an Ethic of Care*, New York : Routledge, 1992.

• เกี่ยวกับผู้เขียนบทความ •

๑. รองศาสตราจารย์ ดร. เอนก เหล่าธรรมทัศน์
คณะบดีคณะรัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๒. รองศาสตราจารย์ ดร. มารค ตามไท
ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

● ภาคผนวก ●

ทำไมดิฉันจึงรัก เคารพ และบูชา
ท่านปรีดี พนมยงค์

โดย ฉลบทศัณย์ พลังกูร

ทำไมดิฉันจึงรัก เคารพ และบูชา ท่านปรีดี พนมยงค์*

ฉลบทลัย์ย์ พลาตกร

ดิฉันได้ยื่นชื่อ “หลวงประดิษฐมนูธรรม” ครั้งแรกเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๑ ขณะที่ยังเรียนอยู่ชั้นมัธยม ๔ ร.ร. ราชนี ทั้งนี้ก็เพราะดิฉันเป็นนักเรียนประจำ มีเพื่อนประจำที่สนิทสนมกันมากๆ หลายคน และหนึ่งในพวกนี้ชื่อ คุณเพียงแข ณ บ่อมเพชร น้องสาวของท่านผู้หญิงพูนสุข ภริยาของท่าน ปรีดี พนมยงค์ หรือที่รู้จักกันในสมัยนั้นว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมนั่นเอง พวกเราคุยกันถึงเรื่องพ่อแม่พี่น้องของกันและกัน ดิฉันรู้จักชื่อพี่น้องของคุณเพียงแขครบถ้วน ตั้งแต่คนหัวปีจนคนสุดท้อง รู้ด้วยว่าคนไหนแต่งงานแล้ว คนไหนทำงานอะไร และคนไหนกำลังเรียนอยู่ ร.ร. ไหนบ้าง รู้ว่าคุณพูนสุขแต่งงานกับคุณหลวงประดิษฐ์ฯ เพียงแต่รู้และจำได้ ไม่ได้มีความสนใจอะไรเป็นพิเศษ

ครั้น พ.ศ. ๒๔๗๕ ใครๆ ก็ต้องได้ยื่นชื่อคุณหลวงประดิษฐ์ฯ ว่า เป็นผู้นำฝ่ายพลเรือนของคณะราษฎร ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองจาก

* จาก ปรีดีสาร ฉบับฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร. ปรีดี พนมยงค์ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๓

ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ ดิฉันแอบภูมิใจนิดหน่อยว่าตนเองก็เคยรู้จักชื่อคุณหลวงประดิษฐไพเราะมาก่อนแล้ว และยังรู้เรื่องกิจวัตรส่วนตัวเล็กๆน้อยๆ ของท่านด้วย วิทยะนั้นได้เห็นรูปคุณหลวงประดิษฐ์ฯ ทุกเมื่อเชื่อกันใน น.ส.พ. จนจำหน้าตาทำทางท่านได้ดี ต่อมาได้รู้เรื่องการทำงานของท่าน ตั้งแต่การร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรก และอะไรต่ออะไรอีกเยอะแยะ ทำให้อยากเห็นตัวจริงเป็นกำลัง แต่ไม่เคยนึกเคยฝันว่าจะได้มีโอกาสได้พบ และรู้จักท่านเมื่อเพียงสิบกว่าปีให้หลัง

พ.ศ. ๒๔๗๙ ดิฉันสอบชิงทุนรัฐบาลได้และไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ พวกเราเดินทางโดยรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปลงเรือที่ปิ่นทองนั้น กงสุลไทยประจำปิ่นทองคือคุณยิ้ม พึ่งพระคุณ ซึ่งมีภริยาเป็นชาวยุโรป ท่านจะจัดให้เราไปอยู่ในโรงแรม E & O ซึ่งใหญ่โตหรูหราและแพงมาก บังเอิญในคณะเรามีคุณจก ญ ระนอง ซึ่งเคยมีภุมิลาอายุในปิ่นทอง รู้จักปิ่นทองดี อาสาจะพาพวกเราไปอยู่ในโรงแรมเล็กๆ เพื่อประหยัดเงิน เราได้เถียงกับคุณยิ้มเป็นการใหญ่ คุณยิ้มโกรธมากเพราะเหตุเกิดขึ้นต่อหน้าภริยาหม่อมของท่าน ท่านไม่ยอมเด็ดขาด บังคับเราไปอยู่ในโรงแรม E & O จนได้ และบอกว่าจะเขียนรายงานไปยังกระทรวงการต่างประเทศถึงความต้อติ่งและอวดดีของเรา คือนั้นพวกเราประชุมกันแทบไม่ได้หลับไม่ได้นอน ปรีक्षाและตกลงกันว่า ทางที่ดีเราควรชิงเขียนไปถึง ร.ม.ต. ต่างประเทศ เล่าความจริงใจของเราว่า เราเพียงแต่ต้องการประหยัดเงินเท่านั้น และฟ้องไปด้วยว่า คุณยิ้มดูต่ำเรามากมายเพียงไร การเขียนจดหมายฉบับนั้นกินเวลานานมาก เพราะหลายคนก็หลายความคิด ตัดโน้นเติมนี้ กว่าจะเสร็จก็ดึกโขทีเดียว เขาให้ดิฉันเป็นผู้ลอกจดหมายนั้น และจัดส่งไปให้คุณหลวงประดิษฐ์ฯ ซึ่งเป็น ร.ม.ต. ว่าการกระทรวงการต่างประเทศในขณะนั้น ดิฉันรู้สึกตัวว่าได้ใกล้ชิดคุณหลวงประดิษฐ์ฯ เข้าไปอีกนิดหนึ่ง แต่จนบัดนี้ก็ไม่ทราบเลยว่า จดหมายนั้นได้ไปถึงท่านจริงๆ หรือเปล่า สงสัยว่าเลขาฯ ของท่านอ่านแล้วคงรู้สึกขำหรือไม่ก็สมเพชที่เป็นเรื่องของเด็กๆ หาสาระไม่ได้ คงจะโยนทิ้งตะกร้าไป

เสียมากกว่า ส่วนตัวดิฉันเองนั้น เมื่อไปอยู่ต่างประเทศแล้วประมาณ ๒ ปี มีความคิดเป็นผู้ใหญ่ขึ้น พอนึกถึงเรื่องนี้ที่เรารู้สึกอายตัวเองที่แสดงความเป็นเด็กเช่นนั้น นึกภาวนาในใจว่า จดหมายนั้นคงไม่ไปถึงคุณหลวง ประดิษฐ์ หรือถ้าถึง ก็ขอให้ท่านลืมมันเสียโดยสิ้นเชิง

ตั้งแต่เริ่มไปถึงอังกฤษใหม่ๆ ดิฉันก็ได้รู้เรื่องการทำงานของ คุณหลวง ประดิษฐ์ มากขึ้นจากพวกเพื่อนๆ ผู้ซึ่งได้มีโอกาสพบและรู้จักท่าน ดิฉัน นึกอยากให้ท่านมาต่างประเทศอีกเหลือเกิน เมื่อจะโชคดีมีโอกาสมพบท่าน บ้าง เพราะเวลาอยู่เมืองไทยนั้น โอกาสที่เด็กๆ อย่างเราจะได้พบท่านเป็น ของสุดเอี่ยม อย่างไรก็ตาม ประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๑ ดิฉันบังเอิญได้พบกับ ท่านผู้หญิงพูนศุขภริยาคุณหลวงประดิษฐ์ กับคุณสุดา ลูกสาวอายุ ๓ - ๔ ขวบของท่าน ที่สถานทูตปารีส ดิฉันดีใจมากที่ได้รู้จักกับท่านผู้หญิงพูนศุข อย่างเป็นทางการ เมื่อตอนอยู่กรุงเทพฯ เคยเห็นท่านเหมือนกัน แต่เจียดไป เจียดมา ไม่เคยได้รับการแนะนำเป็นทางการเลย ทั้งคุณพูนศุข (ต่อไปจะ เรียกชื่อท่านอย่างนี้ตามความเป็นจริงที่ดิฉันเรียกท่าน) และดิฉันต่างก็ได้รู้ เรื่องราวของท่านและกันมาก่อนพอสมควรแล้ว จึงพูดคุยกันได้สะดวกสบาย ไม่อึดอัดใจ โดยเฉพาะตอนนั้น น้องสาวของท่านอีกคนหนึ่งคือคุณนวนลจันทร์ ไปกับท่านด้วย คุณนวนลจันทร์คุ้นเคยกับดิฉันตั้งแต่อยู่ ร.ร. ราชินี พอๆ กับ คุณเพียงแข จึงทำให้เกิดความสนิทสนมยิ่งขึ้น ดิฉันนึกในใจว่า บัดนี้เราได้ เข้ามาใกล้คุณหลวงประดิษฐ์ อีกขั้นหนึ่งแล้ว

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ดิฉันกลับเมืองไทย ได้แต่งงานกับนายจำกัฏ พलगูร และได้ตั้ง ร.ร. ดรุโณทยานขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๓ ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๔ เมืองไทยถูกรุกราน จำกัฏคิดมาก จะหาทางออกไปจากเมืองไทยทำเดี๋ยวนั้น ได้ไปปรึกษาและชักชวนเพื่อนฝูงและใครต่อใครหลายคน แต่ก็ไม่ได้ผล ไม่มีใครอยากไปเสี่ยงตายด้วย จำกัฏเคยรู้จักท่านปรีดี ครั้งที่ท่านไปประเทศ อังกฤษ และทราบดีว่า ท่านปรีดีต้องไม่พอใจสภาพบ้านเมืองไทยในขณะ นั้นแน่นอน จึงลองไปกราบท่าน ฟังความเห็นของท่าน ก็ได้เรื่องสมใจ หลังจากนั้น จำกัฏก็ไปหาท่านปรีดีแทบทุกวัน เมื่อกลับมาเล่าให้ดิฉันฟัง ดิฉัน

ตื่นเต้นมาก คิดว่าโอกาสที่จะได้พบท่านปรีดีใกล้เข้ามามากแล้ว และก็เป็นที่จริง ไม่นานหลังจากนี้ ท่านปรีดีให้จำกัดพาดิฉันไปรับประทานอาหารกับท่านและครอบครัว ดิฉันทั้งตื่นเต้นและหวั่นใจ ไม่ทราบว่าจะไปพูดอะไรกับท่าน แต่ยังเบาใจหน่อยที่ดิฉันเคยพบปะสนทนากับคุณพูนสุขมาแล้ว ฉะนั้นก็เห็นจะไม่กระไรนัก

ท่านปรีดีต้อนรับดิฉันอย่างเป็นกันเอง ทำทางท่านใจดี เปิดเผย และยิ้มแย้มแจ่มใสตลอดเวลา ทำให้ความประหวั่นพรั่นพรึงของดิฉันหายไปพลิตั้ง และพูดคุยกับท่านได้อย่างสบายอกสบายใจ ท่านเล่าว่า ครั้งหนึ่ง ม.จ. สกลวรรณกร (ผู้หนึ่งในคณะกรรมการ ก.พ.) ได้มาเล่าให้ท่านฟังว่า จำกัดมาขอบพอดิฉัน แต่ถูก Mr. Cardew ผู้ปกครอง คอย "กันท่า" ตลอดเวลา ท่านสงสัยในคำว่า "กันท่า" นี้ คงไม่ได้หมายความว่า Mr. Cardew จะ "กันท่า" เอาไว้เสียเองนะ ดิฉันถึงกับต้องหัวเราะ และกราบเรียนท่านว่า Mr. Cardew ท่านดูแลพวกเราทุกคนราวกับเป็นลูกของตนเอง จึงคอยกันท่าเพื่อมิให้มีเรื่องไม่ดีไม่งามเกิดขึ้น ดิฉันนึกแปลกใจว่า ทำไมท่านสกลฯ จึงมาสนใจกับเด็กๆ อย่างเราถึงเพียงนั้น แต่นึกไปอีกทีอาจเป็นเพราะว่า จำกัดเป็นลูกของเจ้าคุณมดุงวิทยาเสริม ซึ่งกว้างขวางอยู่ในกระทรวงศึกษา และคุ้นเคยกับท่านสกลฯ ส่วนดิฉันก็เป็นหนึ่งในนักเรียนหญิงซึ่งมีอยู่เพียง ๓ - ๔ คน ในประเทศอังกฤษในขณะนั้น และคุณจิรี ลูกสาวของคุณสกลฯ ก็เป็นหนึ่งในพวกเรา จึงทำให้ท่านสนใจและจำง่าย

ข้าพเจ้าเริ่มคุ้นเคยสนิทสนมกับครอบครัวท่านปรีดีมากขึ้นๆ ท่านมอบความไว้วางใจให้คุณลลิตา ลูกสาวคนโตของท่านซึ่งมีความเจริญทางสมองช้ากว่าธรรมดา มาอยู่เป็นนักเรียนประจำพิเศษที่ ร.ร. ดิฉัน โดยจัดพี่เลี้ยงมาอยู่ช่วยดูแลด้วย เพื่อมิให้เป็นภาระต่อดิฉันมากนัก และคุณพูนสุขเองก็หมั่นมาเยี่ยมเยียนเสมอ ยังจำได้ว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ ตอนน้ำท่วมใหญ่ ร.ร. ต้องปิด เพราะการคมนาคมลำบากมาก ท่านปรีดีได้จัดส่งเรือลำปั่นลำใหญ่มาให้เราลำหนึ่ง เพื่อให้เราพาลลิตาไปเยี่ยมบ้าน ดูเหมือนเราจะไปวันเว้นวัน ลลิตาชื่นชมกับการนั่งเรือไปเยี่ยมคุณพ่อคุณแม่มาก เธอ

อยู่กับเรามาจนกระทั่งก่อนจำกัดเดินทางไปต่างประเทศในการทำหน้าที่ให้คณะเสรีไทยได้ดิน คุณพูนศุขจึงรับตัวกลับไปเพื่อมิให้ดิฉันต้องมีภาระมากเกินไป

จำกัดเดินทางออกจากประเทศไทยเมื่อวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๖ ดิฉันก็ดูแล ร.ร. ต่อไป พอถึงวันเกิดดิฉัน ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๖ ท่านปรีดีมาที่ ร.ร. ดิฉัน เอาของขวัญมาให้ เป็นขันเงินใบใหญ่มีพานรองและทัพพีครบชุดสำหรับใส่บาตร ท่านคงจะทราบแล้วว่า จำกัดถึงแก่กรรมเมื่อ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ และคงจะสงสัยดิฉัน แต่ตัวดิฉันไม่ทราบจนกระทั่งสงครามเลิกแล้ว (พ.ศ. ๒๔๘๘) ยังจำได้ว่า ตอนนั้นน้ำท่วมอีกแต่ไม่มากถึงกับต้องใช้เรือ การจะเดินไปห้องรับแขกอีกตึกหนึ่งต้องไต่สะพานไป ดิฉันจึงจำเป็นต้องต้อนรับท่านในห้องเรียนอนุบาล แก้วอีตัวใหญ่นุ่มนวลก็ไม่มี ตัวเล็กของเด็กๆ ท่านก็นั่งไม่ได้ เลยต้องเชิญให้นั่งบนโต๊ะเรียนอนุบาล หลังจากนั้น ท่านให้คุณพูนศุขมารับดิฉันไปค้างที่บ้านท่านบ่อยๆ และตอนหลังเมื่อเรือบินมาทิ้งระเบิดบ่อยๆ ไม่ปลอดภัยแก่เด็กๆ กระทรวงศึกษาฯ สั่งปิด ร.ร. ทุกแห่ง ท่านไม่อยากจะให้ดิฉันอยู่คนเดียว เลยมารับไปอยู่กับครอบครัวของท่านเป็นการถาวร ยิ่งกว่านั้น ท่านเกรงว่าดิฉันอยู่ว่างๆ อาจจะคิดมากเลยจัดให้ไปทำงานที่ธนาคารเอเซีย ในตำแหน่งผู้ช่วยสมุห์บัญชีแทนคุณพิทยา ณ ป้อมเพชร พี่สะใภ้ของคุณพูนศุขซึ่งลาไปคลอดบุตร และไม่คิดว่าจะกลับมาทำงานอีก ฉะนั้น เมื่อคุณพูนศุขและลูกๆ อพยพตามเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาไปอยู่ที่นนทบุรี แล้วตอนหลังไปอยู่ที่อยุธยา ตอนแรกๆ นั้น ดิฉันยังทำงานอยู่จึงไปด้วยไม่ได้ แต่ติดตามท่านปรีดีไปเยี่ยมคณะอพยพทุกๆ ปลายสัปดาห์

ระหว่างนั้นเศรษฐกิจกำลังปั่นป่วน บรรดาธนาคารถูกกระทบกระเทือนมาก ท่านปรีดีเป็นห่วง ให้ทางธนาคารเอเซียทำรายงานสรุปแสดงยอดเงินแต่ละวันให้ดิฉันเอามาให้ท่านดู ตอนนั้นทุกวันดิฉันรับประทานอาหารเย็นกับท่านปรีดีและคุณเพ็ญ จินดาวัฒน์ ซึ่งมาอยู่เป็นเพื่อนท่าน ท่านปรีดีรับประทานอาหารน้อยมาก ตรงข้ามกับดิฉันซึ่งเจริญอาหารและเป็นคนกิน

ซ้ำเสียด้วย ทุกครั้งที่ท่านอื่มาก่อน ท่านจะบอกว่า “คุณฉลบเชิญตามสบายนะ” ดิฉันต้องหัวเราะกับคุณเที่ยงเสมอ และพยายามหาหนทางหลีกเลี่ยงไม่กินอาหารกับท่าน หลายครั้งที่ดิฉันแวะกินเสียก่อนที่บางลำภู และกลับมาพูดกับท่านว่าไปกินกับเพื่อนมาแล้ว ดิฉันจะไกลไปไหนนานนักก็ไม่ได้ เพราะต้องเอารายงานธนาคารมาส่งท่าน

สมัยนั้นรัฐบาลออกธนบัตรใบละ ๑,๐๐๐ บาท ซึ่งคนไม่นิยมเลย หลายคนที่ไม่ศรัทธาได้เอามาขายกันแถวๆ ธนาคารเอเชียในราคาใบละ ๕๐๐ บาทเท่านั้น โดยยอมขาดทุน ๕๐๐ บาท เพราะคิดว่าดีกว่าที่จะสูญเสียเปล่า ท่านปรีดีทราบเรื่องนี้ จึงให้ดิฉันไปดูบัญชีของท่านที่ธนาคารเอเชีย ซึ่งทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ฝากไว้เป็นเงินเดือนของท่าน แต่ท่านไม่เคยเบิกมาใช้เลย ว่าเป็นเงินจำนวนเท่าไรแล้ว ท่านจะเซ็นเช็คยกเงินทั้งหมดให้ดิฉัน เพื่อดิฉันจะได้ไปซื้อธนบัตรใบละ ๑,๐๐๐ บาท ในราคา ๕๐๐ บาท มาเก็บไว้ แล้วภายในเดือนนั้นๆ จะได้กำไรเท่าตัว ดิฉันถามว่า ทำไมท่านไม่ซื้อเอาไว้เสียเอง ท่านว่าท่านทำอย่างนั้นไม่ได้ ท่านต้องเชื่อมั่นในรัฐบาลที่ท่านสนับสนุนอยู่ (ทั้งๆ ที่ท่านก็ไม่เห็นด้วยเลยมาแต่ต้น) ดิฉันกราบเรียนท่านว่า ดิฉันอยู่กับท่านไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอะไรเลย และเงินเดือนจากธนาคารก็ได้มากอยู่แล้ว ไม่ทราบว่าจะเอาเงินไปทำอะไร เอาไว้ให้ดิฉันเผื่อร้อนเรื่องเงินจึงจะกราบขอรบกวนท่านเอง ท่านยิ้มและบอกว่า “ถ้าอย่างนั้นก็ตามใจคุณ” พอถึงกำหนดเวลาที่ท่านบอก พวกคนที่ซื้อธนบัตรราคาเพียงใบละ ๕๐๐ บาท ก็ได้กำไรเท่าตัวจริงๆ

ขณะที่ทำงานที่ธนาคารเอเชียนี้ ดิฉันต้องรับผิดชอบเก็บกุญแจเซฟไว้ ลูกหนึ่งด้วย คือเก็บกัน ๓ คน ผู้จัดการ สมุห์บัญชี และดิฉัน ต้องไขพร้อมกันทั้ง ๓ ลูก เซฟจึงจะเปิดได้ สมัยนั้นผู้จัดการคือคุณหลวงประเจิดอักษรลักษณ์ และต่อมาคือคุณปพาฬ บุญหลง วันหนึ่งเป็นวันอาทิตย์ ดิฉันรู้สึกว่าได้ทำกุญแจเซฟหายไ้ รีบไปกราบเรียนท่านปรีดี ท่านตกใจ แต่ไม่ได้ตำหนิอะไรดิฉันเลย ท่านสงสารดิฉัน และพูดในทำนองว่า จิตใจของดิฉันไม่อยู่กับเนื้อกับตัว คงเกี่ยวกับการที่จำกัดจากไป ! แม้ทีี่จริงแล้ว ดิฉันเป็นคนขี้หลง

ขี้ลืมนิสัยตนเองต่างหาก! ท่านปริตติบอกว่า ต้องทำเรื่องด่วน ๒ อย่าง คือ อย่างหนึ่งไปตามตัวช่างมาเตรียมระเบิดเซฟ เพราะรุ่งขึ้นจะเป็นวันจันทร์ อีกอย่างหนึ่งให้ดิฉันค่อยๆ คิดลำดับเหตุการณ์ให้ดีว่า อาจจะทิ้งกุญแจไว้ที่ ไหนได้บ้าง ดิฉันจำได้ในทันที ทั้งไว้บนโต๊ะทำงานนั่นเอง และเรียนท่านว่า มี เจ้าหน้าทีธนาคารผู้ชายจีนคนหนึ่งชื่ออาซี เป็นคนที่ทำงานมานานมากแล้ว และเป็นคนอัยยาศัยใจคอดีเหลือเกิน ในตำแหน่งนั้น เขาเป็นลูกน้องของดิฉัน แต่ดิฉันได้ฟังพวกาอาศัยไต่ถามเขาอยู่เสมอ เขากลับบ้านช้ากว่าใครๆ เข้าใจว่า เขาคงเก็บกุญแจไว้ให้ ท่านปริตติสืบได้ความว่า อาชีอพยพไปอยู่ในคลองไกลมาก จึงให้คนไปตามเพื่อนของอาชีมา และให้พาดิฉันลงเรือเช่าพิเศษไปบ้านอาชี พอเรือไปจอดหน้าบ้าน อาชีก็ยกกุญแจออกมาส่งให้เลย ดิฉันไม่รู้จะขอบคุณเขาอย่างไรดี จึงจะสมกับที่เขาได้ช่วยยกกุญแจออกไปจากอกดิฉันได้ ท่านปริตติ ไม่อยากให้ดิฉันต้องกังวลใจอีก เลยบอกผู้จัดการให้มอบกุญแจออกนั้นแก่คน อื่นเก็บแทนต่อไป

ระยะนั้นเรือบินมาทิ้งระเบิดตอนกลางวันด้วย ธนาคารจึงเปิดทำการ ๙ - ๑๓.๐๐ น. เท่านั้น แต่ธนาคารเอเชียนับว่ามีกิจการมากพอใช้ คนแน่นๆ ทุกวัน สมุดบัญชีเล่มใหญ่ๆ ที่ดิฉันต้องตรวจและลงชื่อนั้น สมๆ กันอยู่บนโต๊ะ ดิฉัน สูงท่วมหัว ดิฉันไม่เคยมีเวลาได้เงยหน้าดูอะไรเลย ก้มหน้าก้มตาจัดการ กับสมุดนั้นไปทีละเล่มๆ พอจบเล่มสุดท้ายก็พอดี ๑๓ น. ทุกวัน เวลาเครื่องบินมา ดิฉันเคยไปเข้าหลุมหลบภัยที่บ้านเพื่อนซึ่งอยู่ใกล้ๆ กันนั้นก็มี แต่ตอน กลางคืนจะมีการทิ้งระเบิดบ่อยกว่าตอนกลางวันมาก ที่บ้านท่านปริตติมีหลุม หลบภัยอยู่ใต้ถุน ครอบครวัควคุณหลวงศุภขลาสัย (ท่านหญิงและลูกๆ) ได้อพยพมาอยู่อีกตึกหนึ่งในบริเวณเดียวกับท่านปริตติ แต่ที่ตึกนั้นไม่มีหลุม หลบภัย จะต้องมาเข้าหลุมเดียวกับท่านปริตติ หลุมนี้อยู่ติดกับห้องซึ่งคุณวาทินี ลูกสาวคนสุดท้องของท่านปริตติเคยอยู่กับคนเลี้ยง เวลาเครื่องบินขาดระยะ แต่ ยังไม่ปลอดภัยทีเดียว ทุกคนจะออกมานั่งคุยกันในห้องนี้ ตอนระเบิดกำลังลง นั้น ใครจะสวดมนต์ขออะไรเป็นที่พึ่งก็ตามแต่ ส่วนตัวดิฉันนั้น ขอเอาท่าน ปริตติเป็นที่พึ่งก่อนละ ดิฉันคิดว่าท่านเป็นคนมีบุญ ได้ทำประโยชน์ให้บ้านเมือง

มาตลอดเวลา และขณะนั้นก็กำลังทำงานได้ดินเป็นเรื่องใหญ่ เทพดาฟ้าดินคงจะไม่ยอมให้ท่านตายง่ายๆ หรอก ฉะนั้น เวลาท่านปริตีไปนั่งตรงไหน ดิฉันก็พยายามนั่งติดกับท่านให้มากที่สุดโดยที่ท่านเองก็ไม่รู้ตัวเลย !

จะเป็นตอนก่อนครอบครัวคุณหลวงศุภ ๙ มา หรือตอนท่านย้ายไปแล้ว ก็จำไม่ได้ ในห้องใต้ถุนหน้าหลุมหลบภัยนี้ ตอนพระเปิด ท่านปริตีเล่าเรื่องสมัยที่ท่านเป็นนักเรียนอยู่อยุธยาให้ดิฉันฟัง ท่านเล่าถึงพี่น้องของท่านทุกคน ด้วยท่านภูมิใจว่า น้องของท่านแทบทุกคนเก่งไม่น้อย แต่ละคนทำธุรกิจต่างกันเป็นผลสำเร็จโดยไม่ต้องอาศัยท่านเลย ยกตัวอย่างคุณชวนขึ้น นิติทัศน์ ประกาศ สามีตายตั้งแต่ลูกๆ ทั้ง ๗ คน ยังเล็กอยู่ เธอก็สามารถทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงธุรกิจของเธอไปตามความเหมาะสมของสภาพบ้านเมืองในระยเวลานั้นๆ จนกระทั่งลูกของเธอจบการศึกษาชั้นสูงๆ ทุกคน หรือในตอนหลัง เมื่อคุณหลุย พนมยงค์ ตั้งธนาคารกรุงศรีอยุธยา ก็มีได้มาบอกท่านด้วยซ้ำ คุณหลุยถามดิฉันว่า “คุณพี่ว่าอะไรผมบ้างหรือเปล่าที่ตั้งธนาคารนี้ ?” ดิฉันบอกว่า ไม่เคยว่าเลย มีแต่ชมว่าเก่ง สามารถ ดิฉันเตือนคุณหลุยให้ไปหาท่านบ้าง คุณหลุยก็ยังไม่กล้าไปอยู่นั่นเอง เพราะคิดว่ายังไงๆ ท่านปริตีต้องไม่ชอบที่มีคนมาตั้งธนาคารแข่งกับธนาคารเอเซีย อันนี้เป็นความเข้าใจที่ผิดมาก ท่านปริตีชอบสนับสนุนคนที่ฉลาดสามารถ เพื่อประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง อย่างว่าแต่คุณหลุยซึ่งเป็นน้องของท่านเองแท้ๆ เลย เมื่อตอนคุณหลวงรอบรู้กิจและคณะก่อตั้งธนาคารกรุงเทพขึ้น ก็คิดแบบเดียวกันนี้ คุณหลวงรอบรู้ฯ ไปหาท่านด้วยความเคารพ ท่านบอกว่า ท่านยินดีสนับสนุนทุกประการ และเพื่อให้คุณหลวงรอบรู้ฯ หายข้อใจจริงๆ ท่านบอกว่า ท่านไม่เคยมีหุ้นอยู่ในธนาคารใดเลย แม้แต่ธนาคารเอเซีย แต่จะขอซื้อหุ้นธนาคารกรุงเทพ ๑๐๐ หุ้น ใส่ชื่อคุณสุดาบุตรสาวของท่าน ดิฉันเป็นผู้รับผิดชอบติดต่อกับการเงินของธนาคารกรุงเทพต่อธนาคารเอเซียในหน้าที่อยู่แล้ว จึงทราบเรื่องนี้ดี ไม่แต่เพียงเท่านี้ เมื่อตอนธนาคารกรุงเทพถูกรุมถอนเงินเหมือนกับธนาคารทั่วไปในระยะสั้นๆ ระยะหนึ่ง ได้ไปขอความช่วยเหลือจากท่าน ท่านก็ยังได้ให้ธนาคารเอเซียช่วยเหลือด้วย

ระหว่างที่ดิฉันอยู่กับท่านปรีดีในช่วงระยะเวลาไม่นานนักนี้ ดิฉันได้เห็นกิจวัตรประจำวันของท่านแล้วรู้สึกสงสารท่านมาก ท่านไม่เคยออกไปเที่ยวเตร่สนุกสนาน หรือออกไปกินอาหารตามภัตตาคารภัตตาคารอย่างที่ท่านใหญ่คนโตส่วนมากเขากระทำเลย ดิฉันมีสนใจว่าท่านมีบุญหรือมีกรรมหน่ออย่างไรก็ตาม สุขภาพของท่านก็ดีมาก ทั้งๆ ที่กินก็ไม่ได้กิน นอนก็ไม่ค่อยได้นอน อันหลังนี้ดิฉันทราบดี เพราะว่าห้องที่ดิฉันนอนอยู่นั้นไม่มีห้องน้ำ ตอนดึกๆ เมื่อดิฉันตื่นไปห้องน้ำจะต้องเดินผ่านห้องโถงใหญ่ ทุกครั้งที่ดิฉันผ่านไป จะเห็นท่านปรีดีนั่งเฝ้ายามอยู่คนเดียว ดิฉันต้องค่อยๆ เกรงจะรบกวนสมาธิของท่าน ดิฉันไม่ทราบว่าท่านเห็นดิฉันหรือเปล่า ดิฉันแน่ใจว่าท่านกำลังใช้ความคิดอย่างหนักเรื่องเสรีไทย และสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น ครั้งหนึ่งดิฉันเห็นผู้ชายคนหนึ่งนั่งใส่หมวกเอาปีกลงปิดหน้าครึ่งๆ นั่งอยู่กับท่าน ตอนดึกออกอย่างนั้นและอยู่ในบ้าน ทำไมเขาจะต้องใส่หมวกบังหน้าด้วย ดิฉันอดไม่ได้ที่จะขำเลียงอีกแวนหนึ่ง ขณะที่เดินเลาะไปตามริมห้องโถง ดิฉันคิดว่าดิฉันเห็นไม่ผิด เขาคือ น.ร. อังกฤษคนหนึ่ง เขาจะต้องกระโดดร่มลงมาแน่ๆ ดิฉันใจเต้น คือนั่นน่าจะกลับได้ไหมก็กินเวลานาน และเชื่อแน่ว่า ท่านปรีดีคงมีเรื่องทำเรื่องคิดเช่นนี้ทุกคืน สงสัยว่าสุขภาพของท่านจะทนต่อไปได้นานสักเท่าใด

คืนหนึ่งยังหิวข้าวอยู่ ท่านมาเคาะประตูเรียกดิฉัน บอกว่าเข้าวันรุ่งขึ้นให้เตรียมตัวตื่นเช้าเป็นพิเศษ (ดิฉันชอบตื่นสาย) เพราะท่านมีธุระจะใช้ไปบอกคุณเตียง ศิริขันธ์ ให้แก้ข้อความที่จะเคาะวิทยุติดต่อกับพันธมิตร ตอนนั้นคุณเตียงและพรรคพวกมาพำนักอยู่ที่ ร.ร. ดิฉัน (ร.ร.ปิต) คำที่ให้แก้มีเพียงแค่ ๒ คำ แต่ท่านว่าสำคัญมาก ท่านกลัวดิฉันจะตื่นไม่ทัน ถึงเวลานั้นมาเคาะปลุกอีก แต่ดิฉันตั้งนาฬิกาปลุกไว้แล้ว รีบแต่งตัวออกไปขึ้นรถรางหน้าบ้าน (ท่าช้างวังหน้า) รถรางยังไม่ได้จัดแยกสายเลย ยังพ่วงกันมาเป็นขบวนยาว ยังมีคนมาก ต้องเปิดไฟด้วย ดิฉันบอกคนขับว่าจะไปสี่แยกปทุมวัน เขาก็ให้ขึ้นไป ไม่ต้องเสียเงิน นั่งฟรีๆ เพราะคนเก็บเงินยังไม่ขึ้นมา รถแยกกันตรงนั้นบ้าง ตรงนี้บ้าง ดิฉันจำไม่ได้ แต่ในที่สุดก็พาดิฉันไปถึงสี่แยกสระ

ปทุมตามต้องการ ยังไม่สว่าง คนเดินถนนก็ยังมี แต่ตอนนั้นใจผู้ร้ายไม่
ซุกซมเหมือนตอนนี้ ดิฉันจึงเดินไปถึง ร.ร. โดยไม่นึกกลัวเลย ไปบอกคุณเตียง
ให้แก้ข้อความได้ทันก่อนเขาส่งวิทยุ คุณเตียงพูดเป็นนัยๆ ว่า มีคนที่ดิฉัน
รู้จัก มาจากทางไกล และขณะนี้อยู่ห่างจากดิฉันไม่กี่เมตร ดิฉันรู้ทันทีว่า คง
จะต้องเป็น น.ร. อังกฤษที่โดนมลมาทำการส่งวิทยุแน่ๆ และคงอยู่อีกห้อง
หนึ่งติดๆ กันนั้น แต่ดิฉันไม่ซักถามต่อเลย ทั้งๆ ที่ใจก็อยากรู้จะแน่แล้วว่า
เป็นใคร แต่ไม่ยกรับทราบความลับอันใด ลำพังภาระที่ต้องเก็บความลับ
เรื่องจำกัดไม่ให้ญาติพี่น้องและเพื่อนๆ ของเขาทราบก็หนักมากอยู่แล้ว ดิฉัน
ได้สัญญากับจำกัดว่า จะไม่ได้ถามข่าวคราวของเขาจากใครเลย นอกจากจะมี
คนบอกเอง เพราะเกรงว่าจะทำให้ท่านผู้ใหญ่ไม่สบายใจ เพราะเหตุนี้เอง
ดิฉันจึงไม่ทราบเรื่องการตายของเขาจนกระทั่งเกือบ ๒ ปีภายหลัง

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่ท่านปรีดีได้ก่อตั้งคณะเสรีไทยได้ดิน
ขึ้นนั้น ทุกคนที่เกี่ยวข้องต้องผ่านชีวิตไปวันหนึ่งๆ ด้วยความประหวั่นพรั่น
พรึง ไม่ทราบว่าจะวันไหนญี่ปุ่นจะค้นพบความจริง และอาจถูกลงโทษถึงตายได้
ระหว่างที่คุณพูนสุขยังไม่อพยพไปนั้น ท่านได้ช่วยท่านปรีดีมากทั้งด้านการ
งานและทางจิตใจ และการอพยพของท่านนั้นก็เป็นการแบ่งเบาภาระอัน
หนักส่วนหนึ่งของท่านปรีดีด้วย คือท่านปรีดีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
แต่เพียงผู้เดียว ต้องดูแลความปลอดภัยของพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์
(พระราชชนนี ในหลวง และครอบครัวอยู่สวิตเซอร์แลนด์) คุณพูนสุขต้อง
ตามเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาฯ ไปทุกแห่ง และจัดตัวเองให้มีหน้าที่ไปเฝ้า
ทุกวันมิได้ขาดเลย และตัวท่านปรีดีก็เดินทางไปเฝ้าเยี่ยมทุกปลายสัปดาห์
ตลอดเวลาจนกระทั่งเสด็จกลับพระนคร

จำได้ว่าก่อนที่คุณพูนสุขจะอพยพไปนั้น วันอาทิตย์วันหนึ่ง คุณจรรยา
สีบแสง และภริยามาเยี่ยม ดิฉันก็ร่วมคุยอยู่ด้วย ท่านปรีดีซึ่งเคยฟังวิทยุ
ต่างๆ อยู่ตลอดวันได้แจกกระดาษ ดินสอ และปทานุกรม Concise Oxford ให้
เราทุกคน ให้เราคอยจดข่าววิทยุซึ่งพันธมิตรกำลังจะส่งมาเป็นรหัสตัวเลข
ท่านเปิดวิทยุให้ดังพอที่เราจะได้ยินทุกคน เราต่างคนต่างจด เป็นวรรคๆ

ตามที่เขาบอก เมื่อจบแล้ว เอาตัวเลขมาทานกัน พอตรงกันทุกคนแล้ว ก็เปิดปทานุกรมถอดรหัส ดูเหมือนตัวหรือวรรคแรกบอกหน้าในปทานุกรม เช่น หน้า ๗ หน้า ๒๕ ต่อไป บอกคำหรือบรรทัดอะไรทำนองนี้ ช่วยกันหา พอสำเร็จแล้วได้ใจความว่า เขาจะมาทั้งระเบิดในคืนนั้น ขอให้พวกเราออกไปให้ห่างจากจุดสำคัญ (ที่รู้อยู่แล้ว) ท่านปรีดีโมโหใหญ่ คิดว่าจะเป็นเรื่องสำคัญอะไร จะให้ดำเนินการอย่างไร ท่านว่า "ไม่หนีหรอก จะตายก็ให้ตายไป" และปรากฏว่า ครั้งหนึ่งถูกระเบิดลงมาถูกเรือนไม้ ๒ ชั้น ริมน้ำ ในบริเวณบ้านของท่านเองพังจมน้ำไปเลย เควะหีตที่ไม่มีคนอยู่ในเรือนนั้น บ้านท่านปรีดีอยู่ตรงข้ามกับสถานีรถไฟบางกอกน้อย ฉะนั้น ถูกระเบิดย่อมจะพลาดมาลงที่บ้านท่านได้อย่างง่ายดาย

ถึงแม้ท่านปรีดีจะมีภาระหนักแทบไม่ได้กินไม่ได้นอน โดยตอนกลางวันปฏิบัติหน้าที่ผู้สำเร็จราชการ และพบปะกับคนสำคัญ ทั้งในธุรกิจเปิดเผยและเรื่องลับ และตอนกลางคืนก็อุทิศให้แก่เรื่องเสรีไทยจนหมดสิ้นแล้วก็ตาม ท่านก็ได้ทอดทิ้งครอบครัวของท่าน ครั้งหนึ่งใกล้ๆ วันเกิดของคุณพูนสุข (๒ มกราคม) ดูเหมือนจะเป็น พ.ศ. ๒๔๘๗ ท่านถามดิฉันว่า ควรหาของอะไรให้ดี ดิฉันเรียนว่า เอาอะไรก็ได้สักอย่างที่คุณพูนสุขชอบ ท่านหัวเราะบอกว่า ท่านไม่เห็นคุณพูนสุขชอบอะไรเป็นพิเศษสักอย่างเลย ! ในที่สุดดูเหมือนจะตัดเสื้อให้ ๑ ชุด ระหว่างสงครามนั้นผ้าตัดเสื้อหายากมาก เพราะเราสั่งจากต่างประเทศทั้งสิ้น คนไทยยังไม่เคยคิดอ่านทำผ้าตัดเสื้อดีๆ เลย แต่ตอนนั้น คุณแผ้ว ภริยาคุณ สติอกผ้าซักรสกินไว้ไม่น้อย ท่านปรีดีได้ให้เงิน ช่างตัดเสื้อประจำตัวคุณพูนสุข ตัดชุดซักรสกินสีเหลืองให้ ซึ่งคุณพูนสุขก็คงไม่มีโอกาสได้สวมไปงานไหนจนกว่าสงครามจะเลิกแล้ว

ท่านปลื้มเปรมใจมาก เมื่อคุณปาลลูกชายคนโตของท่านอายุครบ ๑๒ ปี (รอบแรก) ท่านจัดให้แต่งชุดสากล จัดงานเลี้ยงระหว่างญาติพี่น้อง โดยท่านสั่งรายการอาหารเอง จัดให้มีเค้กวันเกิดด้วย และสอนให้คุณปาลทำหน้าที่เจ้าภาพให้ถูกต้อง ท่านคอยสอดส่องดูแลความเป็นอยู่ของคนในบ้านท่านเป็นอย่างดี ถ้าใครเกิดเจ็บป่วยเป็นอะไร ท่านจะร้อนใจและ

บริหารจัดการช่วยเหลือเท่าที่ควร

วันหนึ่งก่อนวันปีใหม่ ดิฉันตั้งใจแน่วแน่ว่า รุ่งขึ้นวันปีใหม่จะต้องตื่นเช้าเป็นพิเศษไปกราบขอพรท่าน แต่ที่ไหนได้ ยังไม่ทันจะเข้าดีเลย ท่านมาเคาะประตูห้องดิฉัน พอดิฉันเปิดประตูออกไป ท่านส่งของหนึ่งซึ่งมีธนบัตรอยู่ในนั้น (จำไม่ได้ว่าเท่าไร) ให้ พร้อมกับพูดว่า Happy New Year ท่านบอกว่าท่านได้ให้ของขวัญคนในบ้านครบหมดทุกคนแล้ว คอยไม่เห็นดิฉันตื่นสักที เลยต้องเคาะเรียก และขอโทษด้วยเพราะท่านมีธุระอื่นที่จะต้องทำอีก ดิฉันอายแทบจะมุดแผ่นดินไปเลย ได้แต่กราบขอขอบพระคุณท่าน และกราบ Happy New Year แก่ท่านด้วยเท่านั้น (สมัยนั้นยังไม่มีคนบัญญัติคำว่า สุขสันต์วันปีใหม่ไว้)

ใครว่าท่านปรีดีไม่มีอารมณ์ขัน ? อันนี้ดิฉันขอเถียง ท่านมีอารมณ์ขันเสมอ เป็นแต่ว่างานของท่านมากมาย เวลาที่จะแสดงอารมณ์ขันให้คนอื่นเห็นจึงมีน้อย ดิฉันยังจำเรื่องที่ซันที่สุดได้เรื่องหนึ่งจนบัดนี้ คือแม่เล็ก มารดาของคุณพูน พุกกะรัตน์ ซึ่งทำงานอยู่กับท่านมาหลายปีแล้ว ได้มาหาท่าน ยังจำภาพได้ดีดิดตา แกกราบแล้วกราบอีก ขอร้องให้ท่านช่วย โดยเล่าอย่างเปิดเผยว่า คิดจะโกงสมบัติของสามีส่วนหนึ่ง มิฉะนั้นเขาอาจเอาไปยกให้คนอื่น หรืออะไรทำนองนี้ แกขอเรียนปรึกษาท่านว่าจะคิดอ่านทำแบบไหนดี ท่านหันไปยิ้มอีกทางหนึ่ง และหันกลับมาบอกแกในทันทีว่า “รู้หรือเปล่าว่าถ้าแม่เล็กโกงเขาในชาตินี้ ชาติต่อไปแม่เล็กจะต้องใช้เขากลับคืน เพียงสตางค์เดียวก็ต้องให้หนี้เป็นสิบชาติแล้ว นี่แม่เล็กคิดจะโกงเขาเท่าไร มิต้องใช้หนี้กันก็ร้อยก็พันชาติหรือ ?” แม่เล็กตกใจใหญ่ ก้มลงกราบอีก และบอกว่า “จริงหรือเจ้าคะ เพราะหัดที่ดิฉันมากราบเรียนท่านเสียก่อน ถึงได้รู้ความจริง ขอบพระคุณท่านที่กรุณาชี้แจงให้ เลิกแล้วค่ะ ดิฉันจะไม่คิดโกงเขาอีกแล้ว !” พวกเราทุกคนที่นั่งอยู่ในนั้นกลั่นหัวเราะกันไม่ได้เลย แต่ท่านทำหน้าตาซึ่งขังบอกรว่า “ดีแล้วแม่เล็ก กลับไปทำใจให้สบาย อย่าไปคิดอ่านโกงใครเขาอีกเลยนะ” พอแม่เล็กไปแล้ว ท่านก็หัวเราะใหญ่ แล้วบอกว่า ถ้าท่านอธิบายตามตัวบทกฎหมาย แม่เล็กก็จะไม่ฟัง และคงจะเข้าชี้ท่านอีกต่อไป บอกอย่างนี้แหละ

ได้ผลเห็นทันตา !

ท่านปรีดีไม่เคยสนใจในทรัพย์สินเงินทองเลย ท่านรำคาญคนที่ชอบพูดเรื่องมรดก ท่านไม่เคยใช้เงิน ไม่เคยจะต้องเงินจนไม่รู้ว่าตอนนั้นเงินหรือเหรียญมีกี่ชนิดและมีค่าเท่าใดบ้าง ครั้งหนึ่งท่านไปทอดกฐินที่อยุธยา ได้ให้คนไปแลกเหรียญมาแจกนักเรียนที่จะมาตั้งแถวรับ ซึ่งได้สอบถามมาแล้วว่าเป็นจำนวนเท่าใด ครั้นแจกเสร็จแล้วปรากฏว่าเงินเหรียญยังเหลืออีกมาก ท่านแปลกใจ เรียกคนที่จัดการแลกเหรียญมาถาม ได้ความว่าเหรียญที่ท่านให้แลกนั้นไม่มี ได้มาแต่เหรียญที่มีค่าครึ่งหนึ่ง เขาลืมกราบเรียนท่านไปว่า แทนที่จะแจกเหรียญเดียวท่านจะต้องแจก ๒ เหรียญ ท่านปรีดีฉงนทีเดียว แต่ท่านนั่งอึดใจหนึ่งแล้วบอกว่า “ไหนๆ เรื่องก็แล้วไปแล้ว แก้ไขอะไรไม่ได้ ช่างเถอะ ต่อไปอย่าให้เกิดเรื่องแบบนี้ขึ้นอีก” ท่านไม่เคยจะต้องเงินเดือนของท่าน ไม่สนใจว่าจะจะเป็นเท่าไร เมื่อคุณจิตรภา บุนนาค หลานสาวของท่านทำงานที่บริษัท P. O. A. S. ได้เงินเดือน ๖๐๐ บาท ท่านตกใจ ลืมไปว่า ค่าของเงินตอนนั้นเปลี่ยนไปมากแล้ว ท่านพูดว่า “ได้เท่าอธิบดีเชียวหรือ ?” และเมื่อคุณจิตรภามาหาท่าน ท่านก็ล้อว่า “แน่ะ อธิบดีมาแล้ว (ครึ่งหนึ่งอธิบดีคงจะได้เงินเดือน ๖๐๐ บาท) และอีกครั้งหนึ่งเมื่อพวกลูกน้องสนิทๆ ของท่านมาราบเยี่ยม ๔ - ๕ คน ท่านบอกว่า “อยู่กินกลางวันด้วยกันนะ กินอะไรดีละ ให้คนไปซื้อขนมจีบ ซาลาเปาดีกว่า ๒๐ บาท พอไหม ?” ทุกคนหัวเราะขึ้นพร้อมกัน ท่านถามว่า “ทำไม น้อยไปหรือ ?” คนหนึ่งในพวกเรากำลังตอบว่า “๑๐๐ บาท ก็ยังไม่พอเลยครับ สมัยนี้” ท่านหัวเราะบ้างแล้วไม่ว่าอะไร บอกคุณพูนศุขว่าสุดแล้วแต่จะสั่งการเอาเอง

ไม่ทราบว่ตอนท่านปรีดีเรียนจบใหม่ๆ ยังเป็นหนุ่มพ่อนั้น จะสมารถและชอบของโก้เก๋เหมือนนักเรียนนอกส่วนมากหรือไม่ ดิฉันไม่เคยเห็นท่านขับรถเอง เมื่อตอนที่ดิฉันรู้จักท่านนั้น ท่านอายุประมาณ ๔๒ ปี เท่านั้น ยังไม่แก่เกินที่จะขับรถ แต่ทั้งนี้อาจเป็นเพราะท่านมีตำแหน่งสูงมากแล้ว คือเป็น ร.ม.ต. มาหลายกระทรวง และขณะนั้นกำลังเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จึงไม่สมควรที่จะขับรถเองก็ได้ คนข้างเคียงท่านบอกว่า ไม่เคยเห็นท่านขับ

รถ หลายคนสงสัยว่า ท่านจีจรรย์านเป็นหรือเปล่า แต่ของแน่ๆ ก็คือว่า ท่านสนใจและมุ่งมั่นในด้านวิชาการอย่างเดียว ไม่สนใจในของอื่น

มีเรื่องขำอยู่เรื่องหนึ่งคือ เมื่อตอนน้ำท่วมมาก ท่านมีเรือหลายลำ แต่มีคนเอาเรือเล็กๆ ลำหนึ่งมาให้ เป็นเรือที่ตามชนบทใช้กัน ตามปกติหนึ่งคนเดียวหรืออย่างมากก็เพียง ๒ คน เรือเจ้ากรรมลำนี้ไม่ว่าใครลงไปนั่งก็คว่ำลงมาทุกคน แม้กระทั่งคุณวิชา กันตามระ ชาวอยุธยาผู้เจนจัดในการนั่งเรือ ลงไปนั่งก็ล้มอีก ท่านปรีตินั่งดูอยู่นานแล้ว ท่านสงสัยว่า คนทั้งหลายนั้นคงจะไม่รู้จักวิธีถ่วงดุลตัวเองให้ถูกต้อง ท่านเคยเล่าว่าสมัยอยู่อยุธยา ท่านเชี่ยวชาญการนั่งเรือมาก จึงอยากจะแสดงเทคนิคในการนั่งเรือให้ใครๆ ได้รู้ไว้บ้าง แต่พอท่านก้าวลงไป “ตูม !” ยังไม่ทันได้แสดงอะไรเลย เรือก็คว่ำเสียแล้ว ตัวท่านเปียกปอนหมด แต่น้ำที่นั่นเป็นน้ำในบริเวณริ้วบ้านไม่สกปรกอะไร คนที่อยู่รอบๆ ลืมตัวพากันหัวเราะโดยไม่กลัวว่าท่านจะโกรธ แต่ท่านก็ไม่โกรธ กลับหัวเราะด้วย และพูดว่า “เอ ทำไมเป็นอย่างนี้” แต่ก็ไม่ได้เสียเวลาลองอีกครั้ง ในที่สุดจำไม่ได้ว่ามีคนสามารถพิชิตเรือวิเศษลำนั้นหรือเปล่า

ระหว่างระเบิดลงหนักขึ้นๆ ท่านปรีดีไม่ใส่ใจในความปลอดภัยของดิฉัน จึงให้ดิฉันลาออกจากธนาคาร และไปอยู่กับครอบครัวของท่าน ครั้งแรกอยู่อยุธยา และต่อมาไปอยู่ในวังบางปะอิน ที่วังบางปะอินนี้ เจ้านายฝ่ายในได้ตามเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาไปอยู่กันคับคั่ง ท่านปรีดีได้ดูแลให้ความสะดวกสบายทุกประการ ท่านไม่แน่ใจว่าสงครามจะยืดเยื้อต่อไปอีกนานเท่าใด เห็นว่าเด็กที่อพยพไปมีไม่น้อย จึงได้จัดการขอตั้งโรงเรียนขึ้นชั่วคราวเป็นทางการจากกระทรวงศึกษาฯ สถานที่ที่ใช้เป็นโรงเรียนนั้นคือศาลาหลังคามุงจาก ซึ่งกว้างขวางพอใช้ พวกเด็กๆ ลูกหลานของคณะอพยพ ทั้งในวังและรอบๆ วัง ได้มาสมัครเรียนกัน ทำให้ผู้ปกครองโล่งใจ ที่เด็กๆ จะได้ไม่ว่าง และไม่มีเวลาเกะกะซุกซนอีกต่อไป ส่วนครูที่จะสอน ก็คือพวกเราที่อพยพไปนั่นเอง ทำให้หลายคนหายเหงาเพราะมีงานทำไม่เบื่อ จำได้ว่า ตอนนั้นทุกคนขอบคุณและชมเชยท่านปรีดีมาก

ตอนจวนสงครามเล็ก เมื่อรู้ว่าญี่ปุ่นกำลังจะยอมแพ้แน่แล้ว ท่านปรีดีส่งกำแหง พลงกูร น้องชายจำกัด ซึ่งโดดรมลงมาทำงานอยู่ในเมืองไทยนานแล้ว ไปเยี่ยมและพักค้างอยู่กับดิฉันที่บางปะอิน ๒ - ๓ วัน ท่านคงจะให้ดิฉันตีใจให้ได้พบกำแหงก่อนที่จะรู้เรื่องตายของจำกัด ท่านให้คนไปเชิญคุณวัฒนา อิศรภักดี เพื่อนสนิทของจำกัดคนหนึ่งซึ่งเป็นผู้พิพากษาอยู่ที่อยุธยา มาเยี่ยมดิฉันบ่อยๆ ด้วย ครั้นถึงวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ รัฐบาลได้ประกาศให้เป็นวันสันติภาพ ท่านปรีดีให้คุณเฉลียว ปทุมรส เอรอไปรับดิฉันมาจากบางปะอิน เพราะท่านรู้ว่าถึงไม่ไปรับดิฉันก็คงเข้ากรุงเทพฯเองจนได้ เพราะดิฉันเคยเล่าให้คุณพูนศุขฟังว่า ทุกๆ วันที่ ๒๔ สิงหาคม ซึ่งเป็นวันแต่งงานของเรานั้น จำกัดและดิฉันจะต้องไปถ่ายรูปด้วยกัน เมื่อจำกัดจากไปแล้ว ดิฉันก็ไปถ่ายรูปคนเดียว เมื่อคุณเฉลียวและดิฉันมาถึงบ้านท่าช้าง เห็นมีคนอยู่ด้วยกันหลายคน เช่น กำแหง คุณหลุย พนมยงค์ หมอบุญช่วย สุวรรณศรี และท่านขึ้น (ม.จ. ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท) ท่านปรีดีเป็นผู้วางแผนจัดคนพร้อมเรียบร้อยเช่นนี้ด้วยตนเอง ท่านเตรียมหมอไว้เพราะเกรงว่าดิฉันจะช็อค หลังจากรับประทานอาหารกลางวันด้วยกันแล้ว ก็มานั่งล้อมวงคุยกัน ตอนนี่เองที่ท่านขึ้นเริ่มเล่าเรื่องจำกัด บรรยายตั้งแต่ตอนต้นที่ได้พบจำกัด เล่าว่าจำกัดทำงานหนักมาก ฯลฯ ดิฉันเริ่มสังหรณ์ใจทันที จึงมิได้บิรปากพูดหรือถามอะไรเลย ใจเต้นและหายใจซัดๆ ในที่สุด ท่านขึ้นก็จบลงด้วยการแสดงความเสียใจที่จำกัดได้เสียชีวิตลง ดิฉันไม่ถึงกับช็อคและร้องไห้ก็ไม่ออก แต่ทนนิ่งต่อไปไม่ไหว จึงวิ่งเข้าไปในห้องนอนที่อยู่ติดๆ กันนั้นเข้าไปแล้วจึงร้องไห้ออก ท่านปรีดีและกำแหงตามติดเข้าไปด้วย ท่านปรีดีกอดกำแหงและดิฉันไว้ และก็พูดขณะที่ร้องไห้ไปด้วยว่า "ต่อไปนี้ขอให้ถือว่า เราเป็นครอบครัวเดียวกันนะ" แล้วสักครู่ก็ปล่อยให้ดิฉันอยู่ตามลำพังถึงแม้ว่าดิฉันจะเศร้าโศกปานใด แต่ก็ยังมีสติพอที่จะรู้ว่า ท่านรัก ห่วงดี และเสียใจต่อเราจริงๆ ฉะนั้นจึงพยายามสงบสติอารมณ์ ไม่ทำอะไรให้เป็นที่น่าทักใจแก่ท่านมากนัก ดิฉันรู้ว่า ถ้าดิฉันอยู่ที่บ้านของตนเอง อย่างน้อยก็คงจะร้องกรี๊ดๆ จนหมดกำลังไปเป็นแน่

ต่อมาอีกวันหรือสองวันจำไม่ได้ ท่านปรีดีให้พาดิฉันกลับไปอยู่บางปะอินเพื่อดิฉันจะได้อยู่อย่างสงบ ท่านไม่อยากให้ดิฉันสะเทือนใจที่ได้เห็นพวกเสรีไทยไป – มาที่บ้านท่าช้าง ท่านให้หมออรรถนพ พี่ชายของดิฉัน ไปอยู่กับดิฉันระยะหนึ่ง และบอกคุณวัฒนาให้หมั่นมาเยี่ยมดิฉัน และพาดิฉันไปเยี่ยมเจ้าคุณพนทฯ ซึ่งอพยพไปอยู่ฝั่งคลองตรงข้ามนั่นเอง ท่านจัดทุกอย่างอย่างละเอียดเรียบร้อยแทบไม่มีช่องโหว่เลย ดิฉันซาบซึ้งในความกรุณาของท่านมาก และคำพูดของท่านที่ให้กำลังใจและดิฉันถือเป็นครอบครัวเดียวกับท่านนั้น ผูกพันจิตใจของดิฉันให้แนบแน่นกับครอบครัวของท่านอีกเปราะหนึ่ง ดิฉันอยู่ที่บางปะอินอีกไม่นานนัก ก็ตามเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาฯ กลับกรุงเทพฯ

เมื่อกลับมากรุงเทพฯ ก็อยู่กับครอบครัวท่านปรีดีเช่นเดิม มีเพื่อนฝูงหลายคนแสดงความเสียใจทั้งทางจดหมายและทั้งมาเยี่ยมด้วยตนเอง เพื่อเป็นการปลอบใจให้คลายเศร้า หลายคนเสนอการช่วยเหลือต่างๆ เช่น คุณหลุยจะให้ไปทำงานบริษัทอะไรไม่ทราบ โดยจะให้เงินเดือนสูง บางคนก็จะให้ไปเป็นเอเยนต์รถยนต์ ฯลฯ ต่างๆ นานา แต่ท่านปรีดีเข้าใจจิตใจดิฉันดีกว่าคนอื่น ท่านเตือนให้ดิฉันนิ่งๆ ไว้ก่อน อย่าเพิ่งไปรับปากใคร เพราะจิตใจของดิฉันขณะนั้นกำลังสับสนไม่เป็นปกติ รอไว้ก่อนอีกหน่อย ให้เวลาช่วยรักษาจิตใจ แล้วจึงค่อยคิดว่าควรจะทำอะไร จะดีกว่า

ท่านปรีดีได้จัดแจงขอพระราชทานยศให้จำกัดได้เป็นนายพันตรี และดิฉันได้รับพระราชทานบำนาญมาจนทุกวันนี้ แล้วยังขอบำนาญทางทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ให้อีกด้วย ถึงแม้จะเป็นเงินเพียงเล็กน้อย แต่ดิฉันก็ภูมิใจ นอกจากนี้แล้ว ท่านยังจัดตั้ง จำกัด พลังกูร มูลนิธิ ขึ้น เพื่อเป็นเกียรติและอนุสรณ์แก่จำกัด ท่านจัดหาเงินทุนของมูลนิธิตามใจ และจัดตั้งกรรมการมูลนิธิชุดแรกให้เป็นที่ยอมรับ โดยที่ดิฉันมิได้ต้องกระดิกนิ้วเลย

เมื่อคุณสงวน ตุลารักษ์ กลับเข้ามาเมืองไทย ได้นำเอาอัฐิของจำกัดมาด้วย ท่านปรีดีได้ให้จัดการต้อนรับอย่างสมเกียรติ ให้ตั้งอัฐิเพื่อทำบุญตามประเพณีที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถึง ๗ วัน มีลูกเสือมาลัดเวรกัน

ยื่นยามครั้งละ ๒ คน ตลอดเวลา ท่านทำทุกอย่างเท่าที่จะทำได้เพื่อให้ดิฉัน
คุณพ่อจำกัด น้องๆ และญาติมิตรของเขาคลายความเศร้าใจและภาคภูมิใจ
ในตัวเขา

ดิฉันมาทราบในภายหลังว่า คุณสงวน ตูลารักษ์ ได้มอบบันทึกประจำวัน
ของจำกัดแก่ท่านปรีดีด้วย ท่านได้อ่านแล้ว แต่ไม่ยอมมอบให้ดิฉัน เพราะ
ตอนนั้นท่านกำลังจะเชิญ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช มาเป็นนายกรัฐมนตรี ท่าน
กลัวว่า ถ้าดิฉันอ่านบันทึกแล้วจะโกรธคุณเสนีย์ ท่านพยายามพูดกับดิฉันถึง
คุณเสนีย์บ่อยๆ คล้ายกับจะเกลี้ยกล่อมให้ดิฉันชอบคุณเสนีย์ไปด้วย และ
ในวันที่คุณเสนีย์เดินทางมาถึงกรุงเทพฯ ได้ตรงมากินอาหารกลางวันที่บ้าน
ทำช้าง โดยมีพวกผู้ใหญ่หลายคนรวมทั้งคุณสงวน ตูลารักษ์ ร่วมกินด้วย
รวม ๑๐ คน (โต๊ะจีน) ท่านก็ให้ดิฉันร่วมคณะนี้ด้วย หลังจากที่คุณเสนีย์เป็น
นายกรัฐมนตรีแล้วตั้งนาน ท่านจึงมอบบันทึกของจำกัดให้ดิฉัน ดิฉันอ่าน
แล้วก็เก็บความรู้สึกไว้ในใจ มิได้เอ่ยถึงคุณเสนีย์แก่ท่านเลย เพราะไม่อยากทำ
ให้ท่านไม่สบายใจ

เมื่ออยู่บ้านท่านปรีดีได้ ๒ - ๓ เดือน โดยมีได้ทำการงานอะไรเลย
ดิฉันคิดถึง ร.ร. มาก ตอนนั้น ร.ร. ต่างๆ เปิดสอนใหม่ในทันทีที่สงครามเล็ก
แต่ดิฉันไม่มีจิตใจจะทำต่อ จึงยังไม่เปิดสอน คืนหนึ่งดิฉันแอบหนีไปนั่งอยู่ที่
ร.ร. ตลอดคืน รุ่งขึ้น คุณพูนสุขไปตามตัวกลับมา ท่านปรีดีติดการณ์ล่วงหน้า
ได้ถูกต้อง ท่านรู้ว่าดิฉันต้องทำ ร.ร. ต่อไปแน่ๆ ท่านอ่านบันทึกของจำกัดที่
ว่า "ถ้าข้าพเจ้าตายไป อาจารย์คงจะช่วยฉลอบในการทำ ร.ร. ต่อไป" ท่านบอก
ดิฉันว่า ท่านอยากทำตามที่คุณจำกัดต้องการ เพื่อท่านจะได้สบายใจ ขอให้ดิฉัน
เปิด ร.ร. ใหม่ และท่านจะช่วยเหลือทุกอย่าง แล้วท่านก็เริ่มดำเนินการทันที ให้
คุณวุฒิ สุขะวณิช หลานเขยของท่าน รื้อโรงรถ ๒ ชั้น ที่ผูกัง ไปสร้างเป็นเรือน
เล็กชั้นเดียว และซ่อมแซมอาคารส่วนต่างๆ เท่าที่จำเป็น แล้วโรงเรียนก็เปิดได้
เป็นที่เรียบร้อย

ระหว่างนั้นยังมีทหารแขกชาติต่างๆ อยู่รอบๆ โรงเรียน ท่านปรีดีคิด
รอบคอบมาก เกรงว่าจะไม่ปลอดภัย เพราะ ร.ร. ดิฉัน มีแต่ผู้หญิงทั้งนั้น จึง

ให้จัดงานเลี้ยงขึ้นวันหนึ่ง และขอให้คุณป๋วย อึ้งภากรณ์ และคณะเสรีไทย ในอังกฤษทุกคนแต่งตัวนายทหารอังกฤษเต็มยศมากินเลี้ยง เปิดประตู และหน้าต่างทุกบาน ส่งเสียงดังให้พวกทหารแขกได้ยิน และโผล่หน้าต่างไป ให้เห็น ก็ได้ผลจริงๆ พวกทหารแขกโผล่หน้ามาดูกันใหญ่ ได้เห็นทหารอังกฤษ เต็มไปหมด จึงไม่คิดอ่านมารังควาญ ได้แต่โยนเครื่องกระป๋องต่างๆ ข้ามรั้ว เข้ามาให้เนืองๆ

เมื่อเปิด ร.ร. แล้ว ดิฉันค้างที่ ร.ร. บ้าง ที่บ้านท่านปรีดีบ้าง แต่ในวันหยุดต่างๆ จะอยู่ที่บ้านท่านปรีดีเป็นประจำ นอกจากจะมีธุระพิเศษ เช่น ในวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ ดิฉันอยู่ ร.ร. เพราะตั้งใจว่าวันรุ่งขึ้น ๙ มิถุนายน จะเอาเด็กที่เลี้ยงไว้คนหนึ่งไปตัดผม ดิฉันไปที่ร้านลัดดา เชิงสะพานมอญ ได้ยินคนที่มาทำผมคุยกันเรื่องในหลวงว่า วันที่ ๑๓ จะเสด็จ กลับเมืองนอก จะได้กลับหรือ ? เขาถกกันออก ทำไมท่านเลือกวันที่ ๑๓ ฯลฯ ดิฉันไม่สนใจ พอกลับมาถึงบ้านสักครู่ คุณพูนศุขเภาธมาธิ์บอกรว่า ในหลวง สวรรคตโดยพระแสงปืน ไปถึงบ้านจึงเล่ารายละเอียดว่า เจ้าคุณเทวาช มา เรียนให้ท่านทราบเมื่อตอนสายๆ ท่านจึงเข้าไปในวังแล้ว และยังไม่รู้เรื่อง ต่อไป ตอนนั้นดิฉันติดกระดียดไปในทางว่า ท่านปลงพระชนม์เอง อย่างไรก็ตาม เขาไม่รู้ข้อมูลเพิ่มเติมที่จะให้สันนิษฐานได้ จึงพากันนั่งคอยท่าน ด้วยความร้อนใจ

ตอนท่านกลับมา ดิฉันยังจำภาพติดตาได้จนบัดนี้ เรานั่งอยู่ที่ห้องโถง ชั้น ๓ เห็นท่านค่อยๆ ขึ้นบันไดมาอย่างอ่อนระโหยโรยแรง พอถึงหัวบันได ท่านเงยหน้าขึ้นและส่ายหน้าน้อยๆ หน้าท่านแดงกว่าปกติ คุณพูนศุขรีบ ลูกขึ้นไปถามว่า เรื่องเป็นอย่างไรกันแน่ ท่านก็ตอบว่า “อุบัติเหตุ” แล้วก็ไม่ได้พูดอะไรต่อ เดินไปห้องนอนเพื่อเปลี่ยนเสื้อผ้า คุณพูนศุขตามท่านไป ดิฉัน จึงลงไปคอยอยู่ชั้นล่างที่ศาลาริมน้ำ เมื่อท่านลงมา ท่านก็ไม่ได้พูดมากนัก โดยอยู่ในอาการครุ่นคิดตลอด แต่ตอนหนึ่งท่านเดินกลับไปกลับมา พลัง สิ้นศิริระพพร้อมกับพูดว่า “แยะ แยะจริงๆ” ดิฉันไม่เข้าใจเลยถามไปว่า “ใครแยะ ค่ะ ?” ท่านว่า “เรานะซิแยะ” ดิฉันถามต่อไปอีกว่า “แยะยังงัยคะ ?” ท่านจึง

อธิบายว่า "อ้าว ก็คนฝ่ายตรงข้ามกับเราจะต้องถือโอกาสเล่นงานเราทั้งขึ้นทั้งล่อง ถ้าเป็นอุบัติเหตุ เขาก็ว่า รัฐบาลไม่ถวายเป็นความรักชาติให้ดีพอ ถ้าปลงพระชนม์เอง เขาก็จะหาว่า ท่านคงดับพระทัยในเรื่องเกี่ยวกับรัฐบาล อย่างหนึ่งอย่างใดเป็นแน่" ในตอนนั้นยังไม่มีใครคิดเลยไปถึงการลอบปลงพระชนม์ ความคิดอันนี้เกิดขึ้นในหมู่ผู้ประสงคร้ายสองสามวันต่อมา ดิฉันแน่ใจทีเดียวว่า ตัวท่านปรีดีเองก็หาจึกคิดไม่ว่า เรื่องนี้จะวกกลับมาหาท่านอย่างร้ายแรง จนถึงกับว่าท่านเป็นต้นตอแห่งการฆาตกรรมที่ยิ่งใหญ่นี้ !

คืนนั้นหลังจากท่านไปสลาผู้แทนแล้ว คุณพูนสุขและดิฉันนั่งรถคันเล็กของท่านไปเฝ้าท่านหญิงพูนพิสมัยด้วย เพราะอยากทราบว่ เจ้านายองค์นั้นจะได้ข่าวกระแสนกระสายอะไรมาก่อนหรือเปล่าว่าในหลวงทรงกลุ่มพระทัยเรื่องอะไร จะเป็นเรื่องส่วนพระองค์หรือเรื่องรัฐบาลก็ตาม แต่ก็ต้องกลับมาโดยไม่ได้เค้าเงื่อนอะไรเลย ดิฉันมั่นใจทีเดียวว่า ทั้งๆ ที่ท่านปรีดีเชื่อในอุบัติเหตุ แต่ท่านก็ยังไม่หมดความกังขาในเรื่องปลงพระชนม์เอง อย่างน้อยๆ ก็ยังอีกหลายเปอร์เซ็นต์ทีเดียว ท่านได้เชิญคุณพระอัปพันตราพาพิศาลมาปรึกษาว่า ขณะที่ในหลวงกำลังประชวรเช่นนั้น ในทางวิชาการแพทย์จะเป็นไปได้ไหมที่จะเกิดอะไรขึ้น ซึ่งจะทำให้พระองค์ทรงคิดฟุ้งซ่านจนถึงกับทรงกระทำการที่รุนแรงอย่างนั้น ท่านเองก็ไม่อยากเชื่อ แต่ต้องการให้นายซ่องใจเท่านั้น ความคิดที่ว่าเพราะอะไร ? ทำไม ? ยังคงค้างอยู่ในสมองท่านต่อไปอย่างแน่นอนในตอนนั้น ก่อนที่จะได้พิสูจน์กันในภายหลังถึงรอยกระสุน ฯลฯ

จะอย่างไรก็ตาม ดิฉันขอประกำด้วยชีวิตว่า ท่านปรีดีมิได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสวรรคตของในหลวงอานันทมหิดลเลยแม้แต่น้อย ดิฉันอยู่ใกล้ชิดกับท่านมานานพอควร ไม่เคยมีอะไรผิดสังเกตที่จะชวนคิดไปงานั้น ดิฉันไม่เคยได้ยินท่านพูดไม่ดีกับในหลวงเลย ตรงข้าม ท่านเล่าว่าในหลวงสนพระทัยในการบ้านการเมืองและเรื่องกฎหมายมาก ได้โปรดเกล้าฯ ให้ท่านไปร่วมโต๊ะเสวย และชักใช้ในวิชาการด้านนี้มากมาย ถึงตอนสำคัญ ท่านรับสั่งเป็นภาษาฝรั่งเศส และท่านก็ทูลอธิบายเป็นภาษาฝรั่งเศสด้วย ซึ่งดูท่านพอพระทัยมาก สนพระทัยในเรื่องเสรีไทยด้วย และขออ่านบันทึกของจำกัต์ นอกจาก

บันทึกส่วนตัวให้ดิฉันแล้ว จำกัดมีบันทึกเป็นทางการให้ท่านปรีดี ซึ่งท่านก็เลยไปพิมพ์ตีอัดสำเนาถวายในหลวงไปฉบับหนึ่ง แล้วยังให้ดิฉันมาฉบับหนึ่งด้วย ท่านยังพูดอีกว่า ถ้ามีเวลาจะกราบทูลเชิญเสด็จไปทรงเยี่ยม ร.ร. ของจำกัด พอดีตอนนั้นสะพานข้ามคลองเล็กๆ หน้า ร.ร. ขำรูด ทางทรัพย์สินฯ ไม่ยอมมาซ่อมสักที ท่านจึงให้คนไปบอกคุณปราโมทย์ พึ่งสุนทร ผู้อำนวยการทรัพย์สินฯ ในขณะนั้นว่า ในหลวงอาจจะเสด็จเยี่ยม ร.ร. ดิฉัน เท่านั้นแหละ ทางทรัพย์สินฯ ส่งคนมาซ่อมสะพานเสร็จภายใน ๑ - ๒ วัน ! ตอนหลังท่านบอกว่า ในหลวงจะเสด็จกลับเมืองนอกเร็วเสียแล้ว เสียตาย

ท่านปรีดีคิดจะให้ดิฉันขาย ร.ร. ไปตั้งสาขาที่ถนนราชดำริ ขอยมหาเดเล็ก เพราะที่นั่นมีเรือนไม้ชั้นเดียวแต่ใหญ่โตมโหฬารซึ่งญี่ปุ่นได้สร้างขึ้นเป็นสโมสรนายทหาร ท่านให้ดิฉันกู้เงินธนาคารเอเชียไปซื้อเรือนไม้ใหญ่นี้จากพระคลังข้างที่ และเช่าที่บริเวณนั้นจากพระคลังฯ จำนวน ๑๐ กว่าไร่ เพื่อทำเป็น ร.ร. ใหม่ ดิฉันได้ไปเตรียมทำสวนปลูกดอกไม้ แต่ยังไม่ทันจะทำรั้วก็เกิดรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน เสียก่อน

วันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ ก่อนวันรัฐประหาร ๑ เดือน พอดี ดิฉันจัดพิธีเปิดห้องสมุดจำกัด พलगูร ขึ้น ตั้งใจจะเชิญท่านปรีดีมาเป็นประธาน แต่ตอนนั้นเริ่มมีข่าวกระแสนักเรียนจะลุกฮือขึ้นแล้ว ท่านขอโทษดิฉัน ไม่อยากไปแสดงตนในที่ต่างๆ อยากอยู่เฉยๆ ท่านให้ดิฉันไปขอร้องคุณเล่งศรีสมวงศ์ ให้ทำหน้าที่แทน

๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ ดิฉันค้างที่ ร.ร. พอเช้าตรู่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ ได้ข่าวรัฐประหาร ก็รีบไปที่บ้านท่าช้าง พบว่าท่านปรีดีปลอดภัยและลงเรือหนีไปแล้วตั้งแต่ตอนกลางคืน ดิฉันก็เลยค้างอยู่กับคุณพูนสุขตลอดมา จนกระทั่งวันที่ ร.อ. ขาดิชา ย ชูณหะวัณ พาพรรคพวกไปค้นบ้านคุณพูนสุขต้อนรับเขาอย่างดี เชิญให้เขาตรวจตามสบาย แต่ท่านไม่พูดอะไรมาก ดิฉันเองเป็นคนได้ตอบกับคุณขาดิชา ย ซึ่งกลับไปโดยไม่ได้ผลอะไร ดิฉันไม่ได้ข่าวท่านจนกระทั่งวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ซึ่งเป็นวันครบรอบแต่งงานของท่านพอดี ดิฉันไปกับคุณพูนสุข ไปพบท่านที่สี่ตึกใบหยกที่สุขภาพ

ของท่านยังดีอยู่ จากนั้นท่านก็ไปสัต์หีบ และครอบครัวของท่านก็เลยอพยพไปอยู่สัต์หีบเลย ดิฉันไม่ได้ไปอยู่ด้วย แต่เดินทางไปสัต์หีบเกือบทุกวัน จนกระทั่งจำบ้านเรือน โรงร้านตามทางได้แทบหมด เข้ามิดจะมีเพื่อนชาวธรรมศาสตร์คนหนึ่งมารับไปส่งที่สถานีรถบัส ตอนรถไปจอดพักให้กินอาหารที่ระยอง มักจะได้พบคุณเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ ซึ่งเป็นผู้แทนในขณะนั้นเสมอ บรรดาลูกน้องที่สนิทของท่านต่างพากันเป็นห่วงท่าน และฝากความเคารพให้ดิฉันไปกราบแทน แต่คุณปราโมทย์ พึ่งสุนทร คิดได้ดีกว่าคนอื่นๆ ฝากเงินไปให้ท่าน ๕๐๐ บาท พวกเราพึ่งนึกขึ้นได้ เป็นความจริงที่ท่านไม่มีเงินติดตัวเลย ท่านให้ดิฉันกลับมาติดต่อกับคนต่างๆ ไม่ใช่เรื่องคอขาดบาดตายอะไร แต่เป็นเรื่องการงานของท่านที่ค้างค้างอยู่ ซึ่งบางอย่างก็เป็นเรื่องด่วน วันหนึ่งรถโดยสารของดิฉันคว่ำลงข้างทาง ดิฉันไม่บาดเจ็บเลย ผู้ชายสองคนที่มาเป็นเพื่อนจุดดิฉันขึ้นมา แล้วเราก็ตอดขึ้นรถอีกคันหนึ่งที่ผ่านมาพอดี จึงไม่เสียเวลาไปมากนัก และได้มาทำกิจธุระของท่านได้เสร็จ จำได้ว่า วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๐ ซึ่งเป็นวันเกิดของดิฉันเองนั้น คุณประไพ ลูกสาวคุณหลวงอดุลย์ แต่งงาน ท่านให้ดิฉันเอาจดหมายซึ่งท่านเขียนไม่ก็บรรทัดไปให้คุณหลวงอดุลย์ฯ คงจะไม่มีอะไรสำคัญนอกจากแสดงความยินดี และส่งข่าวของท่านให้ทราบเท่านั้น เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน วันรุ่งขึ้น ดิฉันไปสัต์หีบอีก ก็พบท่านเดินทางออกจากประเทศไปแล้ว ตอนนั้นดูเหมือนจะไปอยู่ที่สิงคโปร์ระยะหนึ่ง สำหรับคุณพูนสุขและลูกๆ ไปเยี่ยมท่านที่นั่นในเวลาหยุดเทอม

ระหว่างที่ท่านจากไปนี้ ครอบครัวของท่านต้องประสบเคราะห์กรรมต่างๆ คุณปาลลูกชายคนโตถูกจับ คุณพูนสุขถูกจับ ถูกกลั่นแกล้งสารพัด ดิฉันนึกถึงท่านที่อยู่ทางโน้นจะปวดร้าวจิตใจสักเพียงไหน รู้สึกสงสารท่านจับใจ ภายหลังเมื่อคุณพูนสุขกับลูกๆ ได้ตามไปอยู่กับท่านที่ประเทศจีนแล้ว พวกเราจึงค่อยรู้สึกสบายใจขึ้นบ้าง จากนั้นดิฉันจะติดต่อกับครอบครัวท่านได้ก็นานๆ ครั้ง โดยส่งจดหมายและของกินผ่านเพื่อนทางฮ่องกงไป จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๙ ดิฉันได้มีโอกาสพบท่านและครอบครัวอีกครั้งในสถานที่แห่ง

หนึ่งที่ชายแดนประเทศจีน เพียงได้พบท่านชั่ววันเดียว ดิฉันก็ทราบว่ กิจวัตรของท่านวันหนึ่งๆ นั้นมีอะไรบ้าง ท่านไม่เคยปล่อยเวลาให้หมดไปเปล่าโดยการนั่งๆ กินๆ นอนๆ เลย ท่านฟังข่าวจากวิทยุทั่วโลกโดยเฉพาะของประเทศไทย ท่านห่วงใยเมืองไทย ทั้งๆ ที่เมืองไทยเขาไม่มีที่ให้ท่านอยู่ ท่านไม่ต้องจด แต่จะจำได้เองว่า เวลาไหนข่าวของประเทศไทยจะเริ่ม ท่านศึกษาและรู้สถานการณ์ของโลกแทบจะทุกชั่วโมงที่เปลี่ยนไปในทันควัน เสียหายเหลือเกินที่ท่านได้มีโอกาสใช้ความรู้ความสามารถและความเป็นอัจฉริยะของท่านให้เป็นประโยชน์ต่อบ้านเกิดเมืองนอนของท่านในช่วงระยะเวลาที่สั้นเกินไปสั้นเกินไปมากจริงๆ แต่แม้ในช่วงอันสั้นนี้ ท่านก็ได้ผลิตผลงานสำคัญหลายอย่างให้พวกเราชาวไทยได้เสพสุขกันมาจนทุกวันนี้

เมื่อท่านออกจากประเทศจีนมาอยู่ปารีสนั้น คุณพูนศุขออกมาก่อนหน้านี้แล้วเพื่อมาเตรียมการให้พร้อม การที่ท่านอยู่ในเมืองจีนนั้น ท่านไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอะไร แต่ถ้าท่านออกมา ท่านจะต้องมีทุนไว้รองรับรายจ่ายทุกอย่าง ตอนที่ท่านออกจากเมืองไทยใหม่ๆ ครอบครัวยังไม่มีรายได้อะไร เพราะบ้านาญกิงดจ่าย คุณพูนศุขต้องแบ่งที่ดินขายไปทีละเล็กทีละน้อย เควะหัดที่ตามไปสมทบกับท่านเสียได้ มิฉะนั้นจะไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย ดิฉันไปเยี่ยมคุณพูนศุขทุกปีที่ปารีส ท่านอยู่อย่างกระเบียดกระเสียน ไม่เหมือนที่พวกคนใหญ่คนโตอื่นๆ เขาไปอยู่กัน จะซื้อโต๊ะเล็กๆ สำหรับตั้งเครื่องโทรทัศน์สักตัวหนึ่งก็ไม่กล้า เพราะงบประมาณไม่มี ดิฉันพาเพื่อนไปด้วยอีก ๓ คน ก็ยังไม่มีเก้าอี้พอนั่ง ลูกสาวท่านต้องยอมนั่งกับพื้น คุณพูนศุขติดต่อยายที่ดินที่เหลืออยู่ ต้องขายให้หมด เพื่อจะได้เงินก้อนไปทำทุนฝากธนาคารเอาดอกเบี้ยมาใช้ ไม่ใช่แบ่งขายแล้วเงินละลายไปหมดเหมือนที่แล่วมา การขายก็ไม่ไ้่ง่าย เพราะผู้ซื้อกลัวที่มีชื่อท่านปรีดีอยู่ อย่างไรก็ตาม เมื่อขายที่สำเร็จแล้ว ท่านปรีดีจึงออกมาได้ และท่านซื้อบ้านหลังเล็กๆ ที่ซานเมืองปารีส แล้วให้ลูกๆ ในเมืองจีนตามออกมาอยู่ด้วยกันเป็นครอบครัวที่เกือบสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง

ณ บ้านหลังเล็กๆ ที่ตำบลลองโตนินั้น ท่านไม่รอให้เสียเวลาเลยในการที่จะทำชีวิตของท่านให้สมบูรณ์กว่าเมื่อครั้งที่อยู่ในเมืองจีน ด้วยเงินบ้านาญ

ตกเบิกตลอดเวลาที่ท่านออกจากเมืองไทยกับเงินรายได้จากการขายที่ดินในเมืองไทยเกือบทุกชิ้น ท่านสร้างห้องสมุดเล็กๆ ขึ้น นอกจากการฟังวิทยุทั่วโลกอย่างเดิมแล้ว ท่านอ่านหนังสือพิมพ์อังกฤษ ฝรั่งเศส และไทยหลายฉบับ ท่านอ่านหนังสือของชาติต่างๆ ที่ออกใหม่ๆ ทันต่อเหตุการณ์ปัจจุบันของโลก ซึ่งแต่ละเล่มราคาแพงมาก ท่านเสียเงินมากในเรื่องนี้ แต่ท่านได้กันเงินส่วนหนึ่งไว้โดยเฉพาะ ท่านจัดงบประมาณการใช้จ่ายของท่านไว้เรียบร้อย เพราะรายได้ของท่านนั้นจำกัดจำเขี่ย ไม่มีเงินเหลือสำหรับการใช้จ่ายฟุ้งเฟ้อเลย ท่านต้องอ่านและฟังอัตราแลกเปลี่ยนของเงินทุกสกุลทุกวันด้วย และต้องคอยยกย้ายถ่ายเทการฝากเงินในเมื่อเงินสกุลหนึ่งดกเบียดลง ในขณะที่อีกสกุลหนึ่งดกเบียดเพิ่มขึ้น มิฉะนั้นท่านจะไม่มีเงินพอใช้

ห้องสมุด (หรือห้องทำงาน) ของท่านนี้เติบโตรวดเร็วมาก หนังสือที่ส่งไปจากเมืองไทยก็มากมาย แผนที่โลก และปทานุกรมทั้งของไทยและเทศเกือบทุกชนิด ท่านมีหมด แม้แต่ปทานุกรมเฉพาะเรื่อง เช่น ปทานุกรมของทหาร เป็นต้น นอกจากเวลารับประทานอาหาร เวลาพักผ่อน เวลาเดินออกกำลังกาย เวลาดูโทรทัศน์ และฟังวิทยุแล้ว ท่านใช้เวลาเกือบทั้งหมดอยู่ในห้องนี้ นอกจากการเขียนหนังสือเรื่องชีวิตการลี้ภัยของท่านในเมืองจีนแล้ว ท่านยังได้ทำบันทึกเรื่องต่างๆ มากมายเกี่ยวกับเมืองไทย ท่านมีเลขาส่วนตัวสำหรับพิมพ์ดีดและเก็บแฟ้มต่างๆ ซึ่งทวีจำนวนขึ้นแทบทุกวัน ดิฉันเรียนท่านว่า ใครๆ อยากให้ท่านเขียนเรื่องเสรีไทยตั้งแต่ต้น ท่านว่าท่านอยากทำอยู่แล้ว แต่ยังหาเวลาไม่ได้เลย เพราะมีเรื่องอื่นๆ แทรกเข้ามาซึ่งทำให้ท่านต้องเสียเวลามากอยู่เสมอ เช่น ในการฟังเรื่องคดีสวรรคตหลายครั้งหลายครา และท่านชนะความทุกครั้งนั้น ทนายของท่านค่อนข้างจะสบาย เพราะท่านเขียนคำฟ้องมาให้เสรีฯ ทุกแห่งทุกมุมอย่างละเอียดลออ นอกจากนั้นแล้ว คนทางเมืองไทยยังขอให้ท่านเขียนโน้มนเขียนนี้ ไม่ว่าจะเขียนอะไร ท่านไม่เคยเขียนโดยไม่มีหลักฐานอ้างอิงเลย ฉะนั้นเรื่องที่ท่านเขียนทุกชิ้นจะดูคล้ายตำรา และการหาหลักอ้างอิงนี้ท่านก็ต้องใช้เวลาไม่น้อย แต่ท่านใช้คนเก่งมากในเรื่องนี้ ใครเข้าไปใกล้ท่านบ่อยๆ ก็จะถูกใช้ให้อ่าน

โน่นอ่านนี่ คั่นโน่นคั่นนี่ ส่งให้คั่นข้ามประเทศก็มีประจำ เช่น ให้ทางเมืองไทยคั่นบันทึกการประชุมรัฐสภา พ.ศ. นั้นถึง พ.ศ. นั้น ครึ่งหนึ่งดิฉันข้ามไปอังกฤษแล้ว ท่านยังโทรศัพท์สั่งให้ไปคั่นบางเรื่องที่ Public Record Office ในลอนดอนอีก แต่ทุกคนที่รับใช้ท่านในเรื่องเช่นนี้ จะได้รับความรู้เพิ่มแก่ตัวเองเสมอไป

เวลาของท่านที่ต้องเสียไปกับแขกที่มาหาก็ไม่ใช่น้อย นอกจากคนสำคัญ ต่างชาติที่มาเยี่ยมเยียนในโอกาสต่างๆ เช่น ปีใหม่ วันเกิดแล้ว ยังมีคนจากเมืองไทยมาเสมอๆ นอกนี้นักศึกษาไทยในฝรั่งเศสเองก็มักจะไปเรียนปรึกษาและขอคำแนะนำในเรื่องการเรียน ซึ่งท่านก็ยินดีและเต็มใจช่วยแนะนำให้ทุกราย ส่วนบางคนที่มาถามเรื่องวิชาการ ท่านก็มักจะบอกให้ไปอ่านหนังสือเล่มนั้นๆ เสียก่อน แล้วจึงค่อยกลับมาหาใหม่จะได้พูดกันรู้เรื่อง เด็กนักเรียนไทยส่วนมากรักและเคารพท่านมาก เขาเชิญท่านไปรับการรดน้ำสังกรานต์ทุกปี และในวันเกิดของท่านนั้น คนโน้นขอมา คนนี้ขอมา ลูกๆ ของท่านเลยขอให้มาเสียเวลาเดียวกัน เพื่อท่านจะได้ไม่ต้องเหนื่อยทั้งวัน แล้วก็เลี้ยงอาหารเขาด้วย ตอนหลังเลยกลายเป็นประเพณี ใครๆ ที่จะมาหาท่านในวันเกิด จะมาเวลาเดียวกันคือในตอนอาหารเย็น

ท่านปรกติเป็นคนรอบคอบมาก เมื่อนักการเมืองหรือนักข่าวจากเมืองไทยไปหาท่าน ท่านไม่แน่ใจว่าเขาจะเอาคำพูดของท่านไปเผยแพร่อย่างถูกต้องหรือไม่ เพราะบางทีข้อเท็จจริงอาจผิดเพี้ยนไปได้ ฉะนั้นท่านมักจะให้ตั้งเครื่องบันทึกเสียงไว้ตลอดการเจรจานั้นๆ บางทีมีคนต่างชาติมาขอสัมภาษณ์ คุณพูนศุขช่วยท่านได้มากในเมื่อท่านมีแขก เพราะคุณพูนศุขจำชื่อ นามสกุลของคน ทั้งไทยและเทศ และวันเวลาของเหตุการณ์ที่สำคัญต่างๆ ได้อย่างแม่นยำ วันหนึ่งขณะที่คุณพูนศุขอยู่เมืองไทย มี Mrs. Judy Stowe แห่ง BBC มาขอสัมภาษณ์ท่าน เขาไม่ยอมให้ท่านเหนื่อยเกินไปจึงขออนัดเวลา ๑๐.๐๐ - ๑๑.๐๐ น. บังเอิญวันนั้นเรา ๓ - ๔ คน นัดจะไปว่ายน้ำกัน ทุกคนใส่ชุดว่ายน้ำไว้ข้างในเรียบร้อยแล้ว ท่านทราบได้อย่างไรก็ไม่แจ้ง ไม่พอใจเลยบอกว่าคุณก็ไม่อยู่แล้วจะทิ้งท่านไปอย่างนี้หรือ ความจริงจะมีคนอยู่กับท่านอีก ๒ - ๓

คน แต่ตอนนั้นก่อนที่ท่านจะพูดเราก็ลังเลใจกันอยู่แล้ว การสัมภาษณ์ของท่านกลายเป็นคุยต่อไปถึงเรื่องอะไรต่ออะไรซึ่งท่านคงจะอยากพูดอยู่แล้ว ถึงเวลากินอาหารก็เชิญเขากินด้วย กินเสร็จท่านให้เขาพักก่อน เพราะท่านจะเขียนหรือหาอะไรเพิ่มเติมให้เขา ซึ่งต้องใช้เวลาเล็กน้อย ตอนนี่ซิ ท่านให้พวกเราพร้อมๆ กันเลยทั้ง ๖ - ๗ คน ให้ทำงานต่างๆ กัน แด็ก นักเรียนอังกฤษให้ไปร่างคำพูดอะไรก็ไม่ทราบเป็นภาษาอังกฤษ คนหนึ่งช่วยค้นแฟ้ม คนหนึ่งพิมพ์ดีด คนหนึ่งเอาเรื่องไปถ่ายเอกสาร ฯลฯ ส่วนดิฉันไม่มีอะไรทำ ท่านให้ไปคุยกับเจ้าหน้าที่ B.B.C คนนั้น ซึ่งรู้สึกจะมีอาการอ่อนเพลียเล็กน้อย เขายังแปลกใจที่สุขภาพของท่านดีเกินคาด เพราะท่านไม่ทำท่าเหนื่อยอ่อนอะไรเลย พวกเราที่สวมชุดว่ายน้ำนั้นก็ไม่มีเวลาไปเปลี่ยน เป็นอันว่าต้องสวมอยู่ตลอดวัน

ดิฉันไปเยี่ยมท่านทุกปี ปีหนึ่งอยู่ราว ๑ เดือน ได้อยู่ใกล้ท่าน ก็จะได้ความรู้เพิ่มเติมทุกวัน ดียิ่งกว่าอ่านหนังสือ และรวดเร็วกว่าที่จะไปค้นคว้าหาเอาเอง ท่านเรียกให้ไปดูโทรทัศน์เมื่อเวลาที่มีเรื่องสำคัญ เช่น ตอนที่เขามีการเลือกตั้งประธานาธิบดี ท่านอธิบายถึงตัวผู้เข้าแข่งขันทีละคน คนนั้นฝ่ายขวา คนนั้นฝ่ายซ้าย คนนั้นเป็นคอมมิวนิสต์เลย ฯลฯ ท่านพาไปดูสถานที่เลือกตั้งจริงๆ ของเขาด้วย และอธิบายวิธีการเลือกตั้งของเขา บางทีเมื่อมีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกิดขึ้น ท่านก็อธิบายถึงคนสำคัญในเหตุการณ์นั้นที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ คนนี้สืบเชื้อสายมาจากตระกูลนี้ คนนั้นจากครอบครัวนั้น ดิฉันเคยเรียนประวัติศาสตร์สากลมาแล้ว แต่ลืมเสียเป็นส่วนมาก พอได้ฟังท่านอธิบายก็ระลึกได้ บางทีท่านมานั่งรถไปดูสถานที่ที่เขาทำการปฏิวัติฝรั่งเศสครั้งใหญ่ ไค้ลัมระบอบกษัตริย์ ประชาชนเดินจากที่นั่นไปถึงที่นั่น ฯลฯ พอจากมา ๑ ปี ความรู้ความจำเริ่มเลือนลางก็ได้กลับมาเพิ่มเติมใหม่อีก

ครั้งหนึ่งเมื่อทางสถานทูตจีนมีบัตรมาเชิญท่านและคุณไปดูงานที่แสดงที่ "พระราชวังน้อย" ท่านขอให้เขาเชิญดิฉันไปด้วย ได้ไปเห็นคนสำคัญๆ ของฝรั่งเศสตัวจริงหลายคน เป็นประสบการณ์ใหม่ที่นำตื่นเต้นจริงๆ และ

ก็อีกครั้งหนึ่ง เมื่อเอกอัครราชทูตจีนประจำปารีสมาเยี่ยมท่าน ดิฉันเรียนท่านว่าดิฉันอยากไปเมืองจีน เพราะจำกัดไปตายที่นั่น ท่านบอกเขา เขาบอกให้เขียนจดหมายเป็นทางการผ่านไปทางเขา คุณวาทณี ลูกสาวคนสุดท้ายของท่าน เป็นธุระช่วยท่านในการเขียนจดหมายนี้ แต่บอกไปว่าจะขอไปต่อเมื่อเมืองไทยกลับมีสัมพันธภาพกับจีนแล้ว (ตอนนั้นไทยกับจีนไม่ติดต่อกัน) ฉะนั้น หลังจากที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ไปเยี่ยมเมืองจีนเป็นคนแรกหลังจากที่ไทยคืนดีกับจีน ทางการเงินไม่ลืมเรื่องดิฉัน ได้ส่งคำเชิญมายังคุณพูนสุข คุณวาทณี และดิฉันด้วย เราออกเดินทางจากปารีสโดยเครื่องบินจีน ก่อนไปท่านเอกอัครราชทูตจึงได้เชิญท่านและคณะที่จะเดินทาง ไปรับประทานอาหารที่สถานทูตเพื่ออธิบายเรื่องอากาศในจีนในขณะนั้น เพื่อเราจะได้เตรียมเสื้อผ้าเครื่องใช้ไปได้ถูกต้อง และก็ด้วยบาร์มีท่านนั่นเอง เขาได้พาดิฉันไปดูเมืองจูกิงที่ซึ่งจำกัดไปอยู่และเสียชีวิต ขณะนั้นเมืองจูกิงกำลังปรับปรุงถนนหนทางรถไฟหมด เขาไม่อนุญาตให้ได้ไปเลย แต่เราได้รับการอนุญาตเป็นพิเศษ

ชีวิตของท่านที่ฮ่องกงตอนนี้ก็นับว่ามีความสุขตามอัตภาพ ลูกๆ ของท่านดูแลท่าน คนหนึ่งดูแลเรื่องอาหารการกินและเรื่องภายในบ้าน อีกคนหนึ่งรับจัดการติดต่อนอกบ้านเป็นทางการ เช่น การชำระค่าไฟฟ้า แก๊ส ประปา โทรศัพท์ และภาษีต่างๆ รวมทั้งเรื่องโรงพยาบาลด้วย สุขภาพท่านดี แต่ก็ยังมีโรคประจำตัวหลายอย่าง ตอนนี้ท่านสามารถรับประทานอาหารได้มากกว่าก่อน แต่เจ้ากรรม หมอให้ท่านจำกัดอาหาร ลูกๆ ของท่านดูแลจัดยาให้ท่านทั้งเช้า กลางวัน เย็น มียาที่ต้องกินขณะกินอาหารด้วย ท่านมีโรคหัวใจเล็กน้อย หมอคอยดูแลควบคุมอยู่ ท่านต้องเดินช้าๆ และออกกำลังกายไม่ได้ เวลาไปเดินเล่น ถ้าไปถึงหนทางที่ขึ้นเนิน แม้แต่จะค่อยๆ ลาดเพียงเล็กน้อย ท่านก็มีความรู้สึก และท่านไม่ฝืน ครั้งหนึ่งท่านเกิดมีอาการแน่นอึดอัดไม่น่าไว้วางใจในราวๆ ปี ๓ - ๔ ต้องเรียกรถพยาบาลมารับไปโรงพยาบาล พวกเขาผลัดกันไปเยี่ยม หมอแปลกใจที่แพทย์การเจ็บป่วยของท่านทำไว้อย่างสมบูรณ์ดีเลิศโดยลูกสาวของท่านเอง เป็นการช่วยหมอได้อย่างมาก ท่านอยู่โรงพยาบาลไม่กี่วัน ไม่ชอบโรงพยาบาลเลย ท่านบอกว่าจะไม่กลับมาอยู่โรง

พยาบาลอีก และท่านก็ไม่ได้กลับไปจริงๆ

ก่อนที่จะเดินทางไปปารีสในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ นั้น ดิฉันได้ทราบจากญาติคนหนึ่งว่า ท่านเจ้าคุณปัญญานันทะจะไปทอดผ้าป่าที่อังกฤษในวันทีเท่า่นั้นๆ ในเดือนเมษายน ดิฉันจึงเตรียมการบอกลูกสาวที่อยู่ในอังกฤษว่า ดิฉันจะไปอยู่อังกฤษ ๗ วัน จากวันที่เท่านั้นถึงเท่านั้นเพื่อจะไปร่วมในงานทอดผ้าป่าด้วย ลูกสาวของดิฉันกับสามีของเขาจึงจัดวันหยุดของเขาให้ตรงกับระยะเวลาที่ดิฉันจะไป แต่ครั้นก่อนเดินทาง ดิฉันไปหาท่านปัญญา ท่านบอกว่า ดิฉันได้รับข้อมูลผิดไป วันทอดผ้าป่าของท่านคือตอนหลังจากที่ดิฉันจะกลับจากอังกฤษนั่นเอง แต่ดิฉันแก้ไขอะไรไม่ได้แล้วเพราะทุกอย่างจัดไปหมดแล้ว ท่านปัญญาฝากหนังสือให้ท่านปรีดีตามเคยเหมือนกับทุกๆ ปีที่ดิฉันไปลาท่านก่อนออกเดินทาง ดิฉันไปอยู่ปารีสได้ ๓ สัปดาห์ ก็ไปอยู่อังกฤษ ๗ วัน แล้วกลับมาปารีสอีก ซึ่งขณะนั้นท่านปัญญาเพิ่งไปถึงอังกฤษ ดิฉันกลับมาถึงปารีสได้ไม่กี่วันก็ถึงวันมหาวิปโยคของเรา คือวันที่ ๒ พฤษภาคม ที่ท่านปรีดีจากเราไป

เข้าวันนั้นท่านปรีดีรับประทานอาหารได้อย่างปกติ และคงจะรู้สึกอโรยเป็นพิเศษ จึงขอขนมบั้งจากคุณพูนสุขอีกครั้งขึ้น หลังจากอาหารเข้าประมาณ ๑๐.๐๐ น. กว่าๆ คุณพูนสุขและดิฉันขึ้นรถเมลล์ไปตลาดนัดที่ใกล้ๆ บ้าน เพื่อว่าจะมีสินค้าอะไรแปลกๆ บ้าง แต่เมื่อปรากฏว่าไม่มีอะไรที่เราต้องการก็เลยกลับบ้าน เพราะกลางวันวันนั้นคุณพูนสุขได้เชิญเพื่อนคนหนึ่งชื่อคุณโรส ให้มารับประทานอาหารไทยด้วย มาถึงบ้านประมาณ ๑๐.๔๐ น. เห็นท่านนั่งอยู่ที่โต๊ะทำงานในห้องสมุด ประตูเปิดอยู่ ท่านนั่งหันหน้ามาทางประตู คุณพูนสุขตรงไปหาท่าน ส่วนดิฉันเข้าห้องน้ำ ซึ่งอยู่ห่างจากประตูนั้นเพียง ๑ - ๒ เมตร ดิฉันได้ยินเสียงคุณพูนสุขพูดกับท่าน ๓ - ๔ ประโยค แล้วก็ร้องเสียงดังว่า "เธอคะ เธอเป็นอะไร ? ใครอยู่บ้าง ? เร็ว เธอเป็นอะไรไม่รู้" ขณะนั้นคุณอนวัดี ศกุนตารักษ์ ยืนอยู่หน้าห้องน้ำ ก็รีบวิ่งเข้าไปเป็นคนแรก ดิฉันรีบออกจากห้องน้ำตามเข้าไปเป็นคนที่ ๒ แล้วก็มีคนอื่นๆ ในบ้านตามเข้ามาติดๆ กัน เห็นท่านนั่งคอบพับก้นหันมาทางข้างหน้า เราช่วยกันยกตัวท่านจาก

เก้าอี้ ซึ่งก็ทำได้อย่างทูลักหลุมมากเพราะห้องนั้นเล็ก เก้าอี้ที่ท่านนั่งอยู่ติดกับฝาห้องพอดี และข้างหน้าตัวท่านก็เป็นโต๊ะทำงาน ซึ่งบังตัวท่านไว้ อย่างไรก็ตาม เราดึงท่านออกมาได้ในทันที ปลดกางเกงของท่าน และคุณพูนสุขเอายาฉุกเฉินประจำตัวท่านเหน็บที่ทวาร (ตอนนั้นยาแก้โรคต่างๆ ของฝรั่งเศสเป็นยาเหน็บ) เกือบในนาทีนั้นเอง คุณโรสก็โผล่เข้ามา คุณโรสเป็นนางพยาบาล และคุณอนวัติ ศกุนตารักษ์ ก็เรียนแพทย์ปีที่ ๔ แล้ว เราช่วยกันอุ้มท่านไปที่เตียงนอนของท่านเพื่อทำการปฐมพยาบาล (ห้องนอนของท่านอยู่ติดกับห้องทำงานนั่นเอง) ก็พอดีรถพยาบาลคันแรกมาถึง เจ้าหน้าที่เข้ามาช่วยปฐมพยาบาลด้วย ๒ - ๓ คน คนที่บ้านโทรศัพท์ไปบอกเขา และเขาก็มาถึงได้เร็วอย่างไม่น่าเชื่อ แล้วอีกประเดี๋ยวรถคันที่ ๒ ก็มา มีเจ้าหน้าที่ขึ้นมาอีก ๔ - ๕ คน เต็มห้องไปหมด เขาพยายามปั๊มหัวใจและทำอย่างอื่นๆ อีก แต่ไม่ได้ผล เข้าใจว่าท่านสิ้นใจเสียตั้งแต่ตอนที่คอพับ และคุณพูนสุขร้องอะอะนั่นแล้ว เมื่อหมอประจำตัวของท่านมาถึงก็บอกว่า ถึงอย่างไรก็ช่วยท่านไม่ทัน ท่านเสียชีวิตแบบทิ้งดงามที่สุดแล้ว เราควรจะยินดีกับท่านด้วยซ้ำ ! จริง เราไม่เถียง ท่านมีบุญจริงๆ ท่านจากไปด้วยอาการสงบ ไปอย่างสบาย แต่คนที่อยู่ข้างหลังนี่สิคะ ภริยาของท่าน ลูกๆ ของท่าน และญาติมิตรที่แวดล้อมของท่าน ต่างก็ยังเป็นมนุษย์ปุถุชนด้วยกันทั้งนั้น ทุกคนรักท่านและผูกพันกับท่านอย่างบริสุทธิ์ใจและลึกซึ้ง จะให้สลัดความเศร้าโศกอาลัยรักไปง่าย ๆ ได้อย่างไร แต่เนื่องจากทุกคนเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งปัญญา จึงตระหนักดีว่า ร้าให้คร่ำครวญ ติพิยตีพยายย่อมจะไม่เกิดผลอันใดขึ้นมา ฉะนั้นทุกคนจึงตั้งใจดับโศก สงบอารมณ์ และคิดอ่านที่จะกระทำการครั้งสุดท้ายให้ท่านได้ดงาม สมใจต่อไป

เขาแบ่งหน้าที่กันตามถนัด แต่สำหรับดิฉันนั้นเขาไม่ให้ทำอะไรเลย นอกจากนั่งเฝ้าติดตัวท่านในห้องนอนตลอดวัน ยกเว้นเวลากินและเขาจัดยาให้ท่าน ทำให้ท่านดูไม่ต่างจากคนที่กำลังหลับเลย หน้าตาผิวพรรณยังผ่องใสตามเดิม ไม่มีอะไรเปรอะเปื้อนออกมาทางปาก หู หรือจมูกแม้แต่หยดน้อย แหง และสะอาดจริงๆ ตอนนั้นแม้แต่แขกต่างชาติที่สำคัญๆ ก็ต้องเข้ามาเคารพ

ศพท่านถึงในห้องนี้ เพราะเขาห้ามขยับเขยื้อนท่าน คุณพูนศุขโทรศัพท์ไปหา ท่านปัญญาที่อังกฤษ ขอให้ท่านช่วยทำพิธีทางศาสนา ท่านก็มาในทันที หลังจากที่ต้องให้คนวิ่งเดินขออนุญาตพิเศษในเรื่องหนังสือเดินทาง-ขอวีซ่า ตอนที่พูดโทรศัพท์นั้นท่านพูดกับดิฉันด้วย ท่านบอกว่า โชคดีที่ดิฉันรับข้อมูลผิดๆ ในเรื่องวันเวลาของการทอดผ้าป่าของท่าน หาไม่แล้ว ดิฉันก็ยังคงอยู่ในอังกฤษ และไม่มีโอกาสกลับไปทันท่านปริตีสินีพ ท่านคิดว่า ซาติก่อนดิฉันคงจะเคยรับใช้ท่านปริตีสมา ซาตินี้จึงได้ดลบันดาลให้ได้อยู่ใกล้ๆ ท่าน ในวาระสุดท้าย ก่อนที่ท่านจะจากไป

พอครบ ๕ วันแล้ว เขาก็จัดการเอาท่านลงหีบ และออกมาตั้งในห้อง รับแขกให้คนได้มาเคารพสวดก ดิฉันมีหน้าที่เฝ้าต่อไป แต่ระยะนี้มีคนอาสาช่วยกันหลายคนแล้ว คนมาเคารพศพทุกวันและตลอดวัน ผู้ที่อยู่ต่างประเทศ เช่น อังกฤษ และเยอรมัน แม้แต่เมืองไทยก็เริ่มมาถึง คนทางบ้านต่างทำหน้าที่ แข็งขัน รับรองแขกได้อย่างไม่บกพร่องเลย เพราะทุกคนทำด้วยใจ โทรเลข และจดหมายมาถึงคุณพูนศุขนับไม่ถ้วน นอกจากนี้แล้ว ยังมีบทประพันธ์ เป็นกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ซึ่งซาบซึ้งกินใจเหลือเกิน เห็นได้ว่า แต่ละคน บรรจงแต่งขึ้นด้วยความเคารพภักดีและอาลัยรัก ดิฉันอ่านไปร้องไห้ไป สุดจักหักห้ามใจไว้ได้จริงๆ งานเผาศพก็สำเร็จลุล่วงไปอย่างทรงเกียรติและน่าภาคภูมิใจ ผู้คนมากันล้นหลาม คนไทยบางคนที่เป็นเจ้าของร้านถึงกับปิดร้านเลยในวันนั้น เจ้าหน้าที่สถานเผาศพแห่งนั้นคงมิได้คาดคิดว่าจะได้เห็นงานใหญ่โตเช่นนี้ เขาจึงบอกแต่ที่แรกว่า ให้เราจัดทำการให้เสร็จภายใน ๓๐ นาที ทำให้คุณสุดา บุตรสาวของท่าน ต้องเขียนแผนผังของสถานที่ ที่ตั้งและที่วางของต่างๆ ที่คนยืน ที่คนนั่ง ที่สำหรับแขกประเภทต่างๆ และจัดหน้าที่ของพวกเราทุกคนไว้เรียบร้อยเพื่อความสะดวกรวดเร็ว จะได้เสร็จตามเวลากำหนด ดิฉันมีหน้าที่นั่งหลังคุณพูนศุขและถือയാထမိန်ไว้ เมื่อคุณจะเป็นลม แต่ครั้งเขาเห็นผู้คนมากมายอย่างนั้น ซึ่งต้องเรียงแถวเข้าไปที่ละคนๆ ยิ่งไงๆ ก็ไม่เสร็จทันใน ๓๐ นาที เขาจึงบอกว่าไม่จำเป็นต้องรีบร้อน ให้ทำไปตามสบายได้

เมื่อไรที่ดิฉันนึกถึงท่าน ภาพแรกที่ดิฉันจะเห็นก็คือ ภาพที่ท่านอดหลับ

อดนอนครุ่นคิดเรื่องเสรีไทย ภาพที่สองก็คือ ตอนที่ท่านต้องคร่ำเคร่งกับการฟ้องคนต่างๆ เพื่อความบริสุทธิ์ของท่านในกรณีสวรรคต และภาพสุดท้ายก็คือภาพที่ท่านเสียชีวิตอยู่ที่โต๊ะทำงาน และเมื่อนึกถึงจิตใจของท่าน ก็จะคิดถึงความปลอดภัยของใจท่าน เมื่อท่านลี้ภัยออกไปจากเมืองไทย และได้ข่าวทยอยมาเรื่อยๆ ว่า ครอบครัวของท่านถูกกลั่นแกล้งรังแก พรรคพวกที่ใกล้ชิดของท่านถูกจับเข้าคุกบ้าง และถูกสังหารอย่างโหดเหี้ยมมากมายหลายคน โดยที่ท่านไม่สามารถช่วยเหลืออะไรเขาได้เลย ท่านเป็นคนที่มีรักลูกน้อง แต่ท่านไม่มีปัญญาที่จะเอาเงินมาจับจ่ายให้ลูกน้องได้รั่วรายเป็นรายๆ ไป เหมือนอย่างที่คุณอื่นเขาทำกัน คุณพูนสุขเคยเล่าว่า ตอนก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ นั้น ท่านมีโรงพิมพ์เล็กๆ ของท่านเอง โดยท่านพิมพ์หนังสือ นิติสารสิน ออกขาย ซึ่งขายดีเป็นเทน้ำเทท่า คนในบ้านสนุกกับการห่อหนังสือส่งทางไปรษณีย์ตามที่คนสั่งจองมา เรียกว่ามีเงินมีทองของตัวเองเกินพอใช้ทีเดียว ครั้นเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ท่านกลับไม่มีสมบัติเหลือเลย ลูกเด้าไม่เจริญรุ่งเรืองเหมือนลูกของเพื่อน แต่ท่านยอมรับสภาพต่างๆ อย่างอาภัพและแสนที่จะอดทน อุดสาห์ประทับประครองหัวใจที่ยับเยิน เหล็กกล้าของท่าน ให้คงเป็นรูปร่างเท่าที่พอจะทำได้ ท่านยังรักเมืองไทย ยังอยากกลับมาบ้านเกิดเมืองนอนของท่าน แต่ท่านตั้งใจไว้แล้วอย่างเด็ดเดี่ยวว่า จะไม่กลับจนกว่าผู้คนจะเข้าใจและเชื่อในความบริสุทธิ์ของท่าน ท่าน (และเรา) มั่นใจว่า วันนั้นจะต้องมีมาแน่ แต่เสียดาบที่ท่านอยู่ไม่ถึง

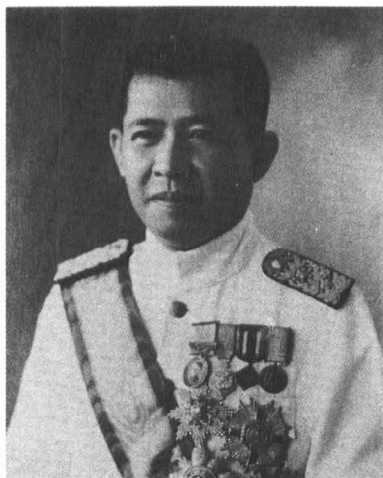
มีเหตุการณ์หลายอย่างในยุคปัจจุบันนี้ที่ชวนให้ฉันคิดถึงท่าน เช่น เรื่องป่าไม้ ท่านเคยเตือนนายกรัฐมนตรีในสมัยสงครามว่า ไม้สักในประเทศไทยกำลังจะหมดไป ฉะนั้นควรจะต้องเป็นเรื่องด่วนที่จะรณรงค์ปลูกไม้สักใหม่ในทันที หาไม้แล้วอีก ๕๐ ปี จะไม่มีเหลือเลย คำตอบที่ท่านได้รับก็คือ "ใช่ อาจารย์เอาอะไรมาพูด อีก ๕๐ ปี เราจะอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ พูดเรื่องเดี๋ยวนี้ดีกว่า" นั่นเอาไว้คนอื่นเขาทำทีหลังก็แล้วกัน!" และเมื่อท่านกลับจากไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศต่างๆ ทั่วโลก หลังสงคราม ท่านเล่าว่า ได้เห็นการทำนาข้าว ซึ่งอเมริกากำลังเริ่มเป็นการใหญ่ ท่านคาดว่าอีกราวๆ ปีกว่า หรือ ๒ ปี

เขาจะผลิตข้าวได้จำนวนมหาศาล เราจะต้องบริหารจัดการเตรียมพร้อมไว้รับมือเขา จะต้องปรับปรุงแก้ไขลดค่าผลิตให้ต่ำลงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อสู้ด้านราคา และจะต้องเตรียมหาตลาดใหม่ๆ ฯลฯ อีกเรื่องหนึ่งก็คือ ดิฉันได้พบกับนายทหารอากาศชั้นผู้ใหญ่คนหนึ่งซึ่งเล่าให้ฟังว่า ตัวเขาเองไม่เคยรู้จักสนิทชิดเชื้อกับท่านปรีดีมาก่อน ไม่เคยสนใจในความคิดของปรีดีในเรื่องอื่น แต่มาชอบใจที่บังเอิญได้พบท่านเมื่อตอนเสร็จสงครามใหม่ๆ และท่านบอกว่าต่อไปนี้กรุงเทพฯ จะต้องเป็นศูนย์กลางของการบินที่สำคัญแห่งหนึ่ง ควรจะต้องเร่งจัดการปรับปรุงสนามบินเดิมหรือสร้างขึ้นใหม่ให้ทันสมัย ขึ้นทั้งใช้จะไม่ทันการ จะสู้เพื่อนบ้านเขาไม่ได้ เขาบอกว่า ท่านเห็นเหตุการณ์ล่วงหน้าได้อย่างถูกต้องจริงๆ เมื่อตัวท่านเองได้เป็นนายกรัฐมนตรีไม่เท่าไร ก็ถูกมรสุมการเมืองซัดกระหน่ำเสียจนแทบตั้งตัวไม่ติด ท่านจึงยังไม่มีโอกาสได้กระทำสิ่งที่ท่านต้องการทำเลย เป็นที่น่าเสียดาย น่าเสียดายจริงๆ

ท่านคะ ดิฉันจะต้องคิดเสียใจต่อไปอีกจนตายที่ไม่ได้มีโอกาสทดแทนพระคุณท่านได้เพียงพอ จึงขอแต่สวดมนต์ภาวนาให้ท่านได้ไปเกิดในภพที่สุขสงบ พบแต่คนดีมีศีลธรรม รู้คุณคน ปราศจากพวกมนุษย์ใจสัตว์ที่เต็มไปด้วยความอิจฉาริษยา คอยแต่คิดทำลาย ห่างไกลจากคนฉลาดที่ใจบาปหยาบเข้าโยนความผิดให้คนอื่น ดิฉันเชื่อมั่นว่า เวลาจะพิสูจน์ความจริงให้ประจักษ์ ๑๐๐ - ๒๐๐ ปี ในประวัติศาสตร์ เป็นเวลาไม่นานนัก ใช่ไหมคะ ?

ภาคผนวก

(พิเศษ)

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (ระหว่าง พ.ศ.๒๔๘๔-๒๔๘๘)

สถาบันพระมหากษัตริย์ กับรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

ท่านนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่านอธิการบดี ท่านที่เคารพ
ทุกๆ ท่าน ในการกล่าวเรื่อง คุณูปการของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ที่มีต่อ
สังคมไทย ควรเริ่มต้นด้วยสังขารม สังขารมประการหนึ่งคือ ความเป็นจริงที่ว่า
สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเปลี่ยนแปลง สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง นั่นคือ ทุกสิ่ง
ทุกอย่างล้วนเปลี่ยนแปลงทั้งสิ้น ตั้งแต่จักรวาลไปจนถึงอะตอม ท่ามกลางกระแส
ของความเปลี่ยนแปลง ถ้ามีระบบใดระบบหนึ่งที่ปรับตัวไม่ได้ ระบบนั้นย่อมเกิด
วิกฤตและเสื่อมสลายไป นี่เป็นความจริงที่เกิดขึ้นกับระบบทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็น
ระบบชีวิตตั้งแต่จุลินทรีย์ไปจนถึงไดโนเสาร์ องค์กร สถาบัน บริษัท ตลอดจน
ไปจนถึงอารยธรรมต่างๆ เช่น อารยธรรมเมโสโปเตเมีย กรีก และโรมัน เป็นต้น
อารยธรรมเหล่านี้ล้วนเสื่อมสลายไปเพราะปรับตัวไม่ได้ท่ามกลางกระแสความ
เปลี่ยนแปลง ต้นเค้าของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของโลกในปัจจุบันเกิดขึ้นเมื่อ
๓๐๐ ปีก่อน เริ่มต้นด้วยการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ อันนำไปสู่การปฏิวัติทาง
อุตสาหกรรม ซึ่งนำไปสู่อำนาจ และการแผ่ขยายอำนาจของมหาอำนาจตะวันตก
ไปทั่วโลก อันก่อให้เกิดกระแสของการเปลี่ยนแปลงที่เขยวกรากไปทั่วโลก กระทบ
ประเทศน้อยใหญ่ทุกประเทศทั่วไป การที่ประเทศต่างๆ จะปรับตัวต่อกระแสการ
เปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงของโลก เป็นเรื่องที่ยากมาก เพราะการที่จะปรับวิธีคิด
และปรับโครงสร้าง ไม่ว่าสังคมใดสังคมหนึ่ง เป็นเรื่องที่ยากมาก ประเทศต่างๆ
จึงประสบภัยพิบัตินานัปการ เช่น ความขัดแย้ง สงคราม ความผันผวนรุนแรง
ในสังคม วิกฤตการณ์วัฒนธรรม หรือวิกฤตการณ์ในรากเหง้าของตนเอง

พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ และโดยเฉพาะรัชกาลที่ ๕ ทรงพยายามปรับ
ประเทศไทยให้มีความเป็นสมัยใหม่ กระแสความเปลี่ยนแปลงของความเป็นสมัย
ใหม่ของประเทศไทยและของโลกก่อให้เกิดความเครียดเชิงโครงสร้างในสังคมไทย
เพราะโครงสร้างทางสังคมปรับตัวไม่ได้ง่ายๆ ความเครียดเชิงโครงสร้างนำไปสู่

จากคำกล่าวเปิดงานปรีดี พนมยงค์ หน้าตึกโดม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๑๐
พฤษภาคม ๒๕๕๐ โดย ศ.นพ.ประเวศ วะสี

ความรุนแรงได้ ดังที่มีความพยายามที่จะก่อการปฏิวัติรัฐประหารที่เรียกว่า กบฏ
ในรัชกาลที่ ๖

ในสมัยรัชกาลที่ ๗ เศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ที่เรียกว่า The Great Depression of ๑๙๓๐ เป็นกระแสใหญ่อีกกระแสหนึ่งที่เพิ่มความเครียดให้สังคมไทย ความเครียดเพราะกระแสความเปลี่ยนแปลงจะผลิตปัญหาารุนแรงต่างๆ เข้าใส่รัฐบาลที่รวมศูนย์อำนาจ ถ้าโครงสร้างอำนาจยังรวมศูนย์ ไม่ว่ารัฐบาลนั้นจะเป็นพระมหากษัตริย์ หรือทหาร หรือพลเรือน ดังที่เราเห็นอุบัติเหตุเภทภัยที่เกิดขึ้นกับรัฐบาลต่างๆ เรื่อยมา การเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วยสันติวิธีเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ ย้ายบทบาทจากจุดศูนย์รวมทางการเมืองอันเป็นจุดที่หล่อหลอมกลายเป็นศูนย์รวมทางจิตวิญญาณ ซึ่งพันอันตรายจากความเครียด และการเป็นเป้าหมายทางการเมือง ทำให้เกิดความมั่นคงในสถาบันพระมหากษัตริย์สืบมา

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้สถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์มีความปลอดภัยและมั่นคงยิ่งขึ้น ถ้าศึกษาความคิด บทบาท และพฤติกรรมของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นมันสมองของคณะราษฎร ทั้งในระหว่างการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และหลังจากนั้น จะเห็นว่าอาจารย์ปรีดี คือผู้พยายามพิทักษ์สถาบันพระมหากษัตริย์ นี่จะเป็นการตรงข้ามกับความพยายามสร้างภาพให้สังคมไทยเข้าใจไปว่าอาจารย์ปรีดีเป็นปฏิปักษ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ท่านผู้มีเกียรติครับ ประสพการณ์ตรงอาจจะหลอกเราได้ เช่น ประสพการณ์โดยตรงกับพื้นผิวโลกจะทำให้เราคิดว่าโลกแบนเพราะเราเห็นอยู่ทุกที่ทุกวัน เราจะสรุปว่ามันแบน แต่การประมวลความรู้โดยอาศัยหลักฐานต่างๆ สามารถสรุปได้ว่าโลกกลม จากประสพการณ์ตรงจะคิดว่าดวงอาทิตย์โคจรรอบโลกเพราะเราเห็นดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกทุกเช้าและตกทางทิศตะวันตกอยู่ทุกเย็น มนุษย์จะเชื่อเช่นนั้นว่าดวงอาทิตย์โคจรรอบโลก แต่การประมวลความรู้โดยหลักฐานต่างๆ สามารถสรุปได้ว่า โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ ฉะนั้นประสพการณ์ตรงอาจทำให้เราเข้าใจผิดได้ แต่การประมวลความรู้โดยหลักฐานต่างๆ ทำให้เรารู้ความจริง

เรื่องท่านอาจารย์ปรีดี เช่นกัน ได้มีผู้สนใจสร้างภาพว่าท่านเป็นปฏิปักษ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่การประมวลความรู้โดยหลักฐานต่างๆ จะพบความจริง ซึ่งตรงกันข้ามคือ ท่านเป็นผู้ที่พยายามที่จะพิทักษ์สถาบันพระมหากษัตริย์ทั้งในการเปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วงที่ท่านมีอำนาจทางการเมืองและในช่วงที่ท่านไม่มีอำนาจแล้ว จนวาระสุดท้ายในชีวิตของท่าน ถ้าวิญญูชนใช้การประมวลความรู้โดยหลักฐานจะพบความจริงตามนี้ ความจริงที่ตรงข้ามกับการเล่าลือประดู่เรื่องดวงอาทิตย์โคจรรอบโลก หรือโลกโคจรรอบดวงอาทิตย์

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ ความจริงเป็นเรื่องสำคัญ ความจริง ความรัก ความสมานฉันท์ เป็นเรื่องที่ไม่ไปด้วยกันได้ ความไม่จริงก่อให้เกิดความเกลียดชังความเป็นปฏิปักษ์ และความแตกร้าง ประเทศไทยมีความแตกแยกกันมากเป็นสังคมทอนกำลัง จนไม่มีกำลังที่จะเผชิญวิกฤตการณ์ต่างๆ มีความจำเป็นที่จะต้องสร้างความรู้ ความรักและความสามัคคี ตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ถ้าคิดว่าท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ เป็นปฏิปักษ์ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์แล้ว จะมองไม่เห็นความดีของอาจารย์ปรีดี ซึ่งมีเป็นอนุประการ ถ้ารู้ความจริงว่าอาจารย์ปรีดีเป็นผู้พยายามพิทักษ์สถาบันพระมหากษัตริย์ จะเห็นคุณูปการอันยิ่งใหญ่ต่อสังคมไทยของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์

อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแห่งนี้ โดยมุ่งที่จะสร้างคนที่มีการศึกษาจำนวนมากขึ้นมามีส่วนร่วมทางการเมืองตามระบอบประชาธิปไตย อาจารย์ปรีดีวางระบบการคลังของประเทศเมื่อเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง อาจารย์ปรีดีพยายามวางความสัมพันธ์ที่ถูกต้องระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศเมื่อเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ได้ดำเนินการแก้ไขสนธิสัญญาสิทธินอกอาณาเขตที่ไทยเสียเปรียบต่างประเทศและเสียศักดิ์ศรี หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่ถึง ๑๐ ปี เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ญี่ปุ่นบุกไทย ยกทัพเข้ามาประเทศไทย และบังคับให้ประเทศไทยประกาศสงครามกับสัมพันธมิตร อาจารย์ปรีดีในขณะดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ก่อตั้งขบวนการเสรีไทยเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น เมื่อญี่ปุ่นแพ้สงครามพันธมิตรถือว่าประเทศไทยแพ้สงครามด้วย อาจารย์ปรีดีใน

ฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และหัวหน้าขบวนการเสรีไทย ได้ชิงประกาศ
สันติภาพเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ.๒๔๘๔ โดยถือว่าการประกาศสงครามเป็นโมฆะ
ประเทศไทยไม่มีการณีสงครามกับสัมพันธมิตร และดำเนินการเจรจากับฝ่าย
สัมพันธมิตรให้รับรองอิสรภาพของประเทศไทย

การประกาศสันติภาพของอาจารย์ปรีดีเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ.๒๔๘๔
เท่ากับเป็นการกู้อิสรภาพของประเทศไทย จากการตกเป็นเมืองขึ้นของสัมพันธมิตร
จากคุณูปการในการรักษาบ้านเมืองไว้เมื่อพระมหากษัตริย์ยังทรงพระเยาว์
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้ทรงตอบแทนคุณงามความดีของ
ท่านอาจารย์ปรีดี ด้วยการทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้ดำรงตำแหน่ง
รัฐบุรุษอาวุโส เป็นคนแรกและคนเดียวของประเทศไทย

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสเป็นตัวอย่างของสามัญชนคนไทยที่มีความรักชาติบ้าน
เมืองอย่างแรงกล้า พยายามเรียนรู้จนเกิดปัญญา ใช้ปัญญาทำงานเพื่อประเทศ
ชาติ ดำรงตนอยู่ในความสุจริต ถูกต้อง มีความกล้าหาญ เป็นกำลังสำคัญใน
การก่อให้เกิดประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข พิทักษ์สถาบัน
พระมหากษัตริย์ เชิดชู และพยายามพัฒนาระบอบประชาธิปไตย ดำรงตำแหน่ง
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ หัวหน้าขบวนการเสรีไทย นายกรัฐมนตรี เป็น
ผู้รักษากันเมืองไว้ในยามคับขัน ไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่น นับว่า
อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ เป็นคนดีศรีสยามโดยแท้

การที่มีคนไทยคนหนึ่งเป็นคนดีถึงขนาดนี้ เป็นเรื่องหาได้ยาก ควรที่สังคม
ไทยโดยเฉพาะอนุชนคนรุ่นหลังจะได้รับความจริง มีความภูมิใจในความดีของ
เพื่อนร่วมชาติที่ทรงคุณงามความดีอันสูงยิ่งเช่นนี้ และเกิดความบันดาลใจที่จะ
ทำความดีเพื่อชาติบ้านเมือง

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสเกิดเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๔๓ หรือตรงกับ
ค.ศ.๑๙๐๐ ในปี ค.ศ.๒๐๐๐ หรือปี พ.ศ.๒๕๔๓ ปีข้างหน้าท่านจะมีชาติกาลครบ
๑ รอบศตวรรษ ในโอกาสเช่นนี้ ประเทศไทยควรจะทำอะไรอันเป็นสัญลักษณ์
เพื่อให้สังคมไทยระลึกถึงคุณูปการอันยิ่งใหญ่ที่ท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์
รัฐบุรุษอาวุโสมีต่อสังคมไทย เพื่อก่อให้เกิดกำลังใจในชาติบ้านเมืองในการที่จะก้าว
เดินต่อไปข้างหน้า รัฐบาลควรเป็นเจ้าภาพจัดงานโดยจะเรียกว่า "งานฉลอง

๑ ศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสของไทย” หรือ “๑ ศตวรรษ ปรีดี คนดีศรีสยาม” หรือชื่ออื่นในทำนองนี้ก็ตาม ประกอบกับการสร้างสื่อในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้รู้จักคนไทยที่ประกอบคุณงามความดีแก่แผ่นดินเกิด นอกจากนั้นรัฐบาลควรจะดำเนินการเสนอให้ UNESCO ประกาศให้อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสของไทยเป็นบุคคลสำคัญของโลก เพื่อโลกจะได้รับรู้การมีบุคคลสำคัญระดับโลกของประเทศไทย

ท่านผู้มีเกียรติครับ ถ้ารัฐบาลได้ทำตามนี้จะเป็นการเป็นมงคล มงคลกับรัฐบาลเอง และมงคลกับสังคมไทย คนไทยนั้นถือเรื่องมงคล มงคลเกิดจากความจริง ความงาม ความถูกต้อง การมีความกตัญญูตเวทีต่อคนที่มีบุญคุณ สังคมที่มีความกตัญญูตเวทีต่อคนที่ควรกตัญญูตเวที ย่อมเป็นสังคมที่มีความเป็นมงคลอยู่ในตัว ในปี พ.ศ.๒๕๔๓ นี้ หรือ ค.ศ.๒๐๐๐ จะเป็นปีแห่งชาตกาลครบรอบศตวรรษของคนไทยผู้ทรงคุณวิเศษอีกท่านหนึ่ง คือ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี การประกาศเกียรติคุณของคนไทยผู้ทรงคุณงามความดีสูงสุดมากกว่า ๑ คน ไม่ใช่ข้อเสียหยาอะไร ตรงข้าม กลับจะเป็นไปในทางที่เป็นคุณยิ่งขึ้น เรายังมีคนไทยที่ทรงคุณงามความดีสูงจำนวนมากคนเท่าใดที่จะให้โลกได้รับรู้ ยิ่งเป็นการดีเท่านั้น

ท่านผู้มีเกียรติครับ สังคมไทยควรจะส่งเสริมการคิดอย่างชาววุฒิภาวะ หรือคิดอย่างเด็กๆ ว่า ถ้ารักคนนี้ต้องไม่รักคนโน้น การคิดแบบแยกข้าง แยกพวก ได้ทำลายสังคมไทยมามากเกินไปแล้ว ควรจะปรับเปลี่ยนวิธีคิดมาเป็นการคิดแบบเชื่อมโยงเป็นบูรณาการ

ท่านที่เคารพครับ สังคมไทยตอนกำลังกันเองมามาก จนสังคมอ่อนแอ ถึงเวลาที่เราจะสร้างความรักความสามัคคีกัน ความเป็นมงคล ให้เกิดขึ้นในชาติ บ้านเมือง เพื่อสังคมไทยจะได้มีกำลังของแผ่นดินหรือภูมิพละในการดำเนินไปข้างหน้า สามารถเอาชนะอุปสรรคอันยากลำบากนานาประการ สามารถสร้างสันติภาพและสันติสุขให้เกิดขึ้นในแผ่นดินของเราให้จงได้ อันเป็นสิ่งปรารถนาสูงสุดของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ขอขอบพระคุณครับ

ผลการประชุมคณะรัฐมนตรี

เรื่อง การเสนอชื่อศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ เป็นบุคคลสำคัญ
บรรจุไว้ในปฏิทินของยูเนสโก

คณะรัฐมนตรีให้ความเห็นชอบตามที่กระทรวงศึกษาธิการ และทบวงมหาวิทยาลัยเสนอ ในการเสนอชื่อ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ไปยังองค์การยูเนสโก เพื่อขอให้องค์การยูเนสโกบรรจุชื่อไว้ในปฏิทินการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญและเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ (Anniversaries of great personalities and historic events) เนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปีแห่งชาตกาล และให้ความเห็นชอบโครงการเฉลิมฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ทั้งนี้ เนื่องจากในวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๓ จะเป็นวาระครบรอบชาตกาล ๑๐๐ ปี ของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ อดีตผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ผู้ซึ่งประกอบคุณงามความดีอันก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนและประเทศชาติ และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนา ส่งเสริมและปลูกฝังจิตสำนึกในด้านการศึกษา สันติภาพ ตลอดจนประชาธิปไตยแก่ชาวไทยและชาวโลก และเป็นผู้ที่ได้สร้างคุณูปการอย่างใหญ่หลวงแก่ประเทศชาติ และราษฎรไทย โดยได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต กล้าหาญ เสียสละ ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน รัฐบุรุษอาวุโส นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงการคลัง และเลขาธิการคนแรกของสภาผู้แทนราษฎรสยาม อันจะเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เยาวชนของชาติที่จะทำนุบำรุงบ้านเมืองต่อไป

ประชุมเมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๔๐

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี

ที่ ๓๖๑/๒๕๔๐

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส
ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์

ตามที่ในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๔๓ จะเป็นวาระครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาลของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ซึ่งเป็นผู้ที่มีคุณูปการอย่างใหญ่หลวงแก่ประเทศไทย เพื่อให้การจัดงานฉลองในวาระดังกล่าวดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย บรรลุซึ่งวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ นายกรัฐมนตรีจึงแต่งตั้งบุคคลรายนามต่อไปนี้เป็นกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ คือ

คณะกรรมการที่ปรึกษา

๑. พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ)	๑๒. นายประเวศ วะสี
๒. พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)	๑๓. นายพนัส ลิ้มเสถียร
๓. ประธานรัฐสภา	๑๔. นายมารุต บุนนาค
๔. ประธานศาลฎีกา	๑๕. นายระพี สาคริก
๕. ท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์	๑๖. นายสถาพร กวิตานนท์
๖. นายกนตธีร์ ศุภมงคล	๑๗. นายสุธี สิงห์เสน่ห์
๗. นายฉัตรทิพย์ นาถสุภา	๑๘. นายเสน่ห์ จามริก
๘. นายชวน หลีกภัย	๑๙. นายเสม พริ้งพวงแก้ว
๙. ม.ร.ว.เทพ เทวกุล	๒๐. นายเสริมศักดิ์ การุณ
๑๐. นายนิคม จันทรวิทุร	๒๑. นายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์
๑๑. นายประมวล สภาวสุ	๒๒. นายอุทัย พิมพ์ใจชน

คณะกรรมการอำนวยการ

๑. นายกรัฐมนตรี	ประธานกรรมการ
รองประธานกรรมการ	
๒. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	๕. ประธานมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป
๓. รัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัย	๖. ประธานชมรม ต.ม.ธ.ก.สัมพันธ์
๔. นายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	
กรรมการ	
๗. ผู้แทนสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร	๑๐. ผู้แทนกระทรวงการต่างประเทศ
๘. ผู้แทนสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	๑๑. ผู้แทนกระทรวงมหาดไทย
๙. ผู้แทนสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา	๑๒. ผู้แทนกระทรวงสาธารณสุข

๑๓. ผู้แทนสำนักงบประมาณ	๓๒. ผู้แทนสมาคมสิทธิเสรีภาพแห่งประเทศไทย
๑๔. ผู้แทนกรมธนารักษ์	๓๓. ผู้แทนสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
๑๕. ผู้แทนธนาคารแห่งประเทศไทย	๓๔. ผู้แทนคณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย
๑๖. ผู้แทนการสื่อสารแห่งประเทศไทย	๓๕. ผู้แทนองค์กรเครือข่ายเดือนตุลา
๑๗. ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครหรือผู้แทน	๓๖. ผู้แทนสมาชิกคนจน
๑๘. ผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา หรือผู้แทน	๓๗. เลขานุการสหพันธ์นิสิตนักศึกษา แห่งประเทศไทย
๑๙. ผู้แทนสำนักจุฬาราชมนตรี	๓๘. นายกองค์การนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๒๐. ผู้แทนสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย	๓๙. ประธานสภานักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๒๑. ผู้แทนมูลนิธิปรีดี พนมยงค์	๔๐. นายไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ
๒๒. ผู้แทนมูลนิธิบัว อิงภากรณ์	๔๑. นายจาตุรนต์ ฉายแสง
๒๓. ผู้แทนมูลนิธิโกมล คีมทอง	๔๒. นายปรีชา สุวรงค์ตัด
๒๔. ผู้แทนมูลนิธิซูวิทย์ โอวาทวงษ์	๔๓. นายพินิจ จารุสมบัติ
๒๕. ผู้แทนมูลนิธิดวงประทีป	๔๔. นายพรพันธ์ พาลุสุข
๒๖. ผู้แทนมูลนิธิเด็ก	๔๕. นายโกดิน พลกุล
๒๗. ผู้แทนมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม	๔๖. นายสมคิด สิบตระกูล
๒๘. ผู้แทนมูลนิธิสื่อสร้างสรรค์	๔๗. นายอดิสร เพียงเกษ
๒๙. ผู้แทนมูลนิธิบูรณะชนบท	๔๘. นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ
๓๐. ผู้แทนสถาบันสันติประชาธรรม	๔๙. นายอารีเพญ อุตรสินธุ์
๓๑. ผู้แทนสมาคมธรรมศาสตร์ ในพระบรมราชูปถัมภ์	กรรมการและเลขานุการ
๕๐. อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๑. นายพนม เขี่ยมประยูร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๒. นายพิภพ ธงไชย	

คณะกรรมการดำเนินงาน

๑. นายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	ประธานกรรมการดำเนินงานภาครัฐ
๒. ประธานมูลนิธิเสรียูริโกเตศ-นาคะประทีป	ประธานกรรมการดำเนินงานภาคเอกชน

กรรมการ

๓. อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	๔. ประธานอนุกรรมการฝ่ายจัดทำของที่ระลึก ดวงตราโปรชนียากรและเหรียญกษาปณ์
๔. ประธานชมรม ต.ม.อ.ก. สัมพันธ์	๕. ประธานอนุกรรมการฝ่ายวิชาการ
๕. นางสาวศิริ สุวรรณสถิตย์	๑๐. ประธานอนุกรรมการฝ่ายการเงินและจัดหาทุน
๖. ประธานอนุกรรมการฝ่ายศึกษาและประมวล ผลงานของ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์	๑๑. ประธานอนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์
๗. ประธานอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการ เสนอชื่อ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ต่อองค์การศึกษาวិทยาศาสตร์และ วัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ	๑๒. ประธานอนุกรรมการฝ่ายศิลปวัฒนธรรม
	๑๓. ประธานอนุกรรมการฝ่ายนิทรรศการ
	๑๔. ประธานอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึก

๑๕. ประธานอนุกรรมการฝ่ายจัดทำสื่อเผยแพร่
เกียรติคุณ รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์
สำหรับเด็กและเยาวชน	๒๑. ประธานอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการ
สำนักวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
๑๖. ประธานอนุกรรมการฝ่ายพิธีกรรมทางศาสนา	๒๒. ประธานอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการ
ความร่วมมือในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์
๑๗. ประธานอนุกรรมการฝ่ายจัดประกวด
ภาพยนตร์ รางวัลพระเจ้าช้างเผือก	๒๓. ประธานอนุกรรมการฝ่ายประสานงาน
๑๘. ประธานอนุกรรมการฝ่ายรางวัล
ปรีดี พนมยงค์ สำหรับบุคคลผู้มีผลงานดีเด่น
ทางด้านประชาธิปไตยและสันติภาพ	๒๔. นางซูลีพร เกษโกวิท
๑๙. ประธานอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการ
อนุสรณ์สถาน ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส
ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์	๒๕. นางดุขี บุญทัศน์กุล
๒๐. ประธานอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงาน
โครงการอนุสรณ์สถาน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๒๖. นายประณิต ภูมิถาวร
๓๒. นายพนม เขียมประยูร	๒๗. นายวิษณุ วรรณุญ
๓๓. นายพิภพ อังไชย	๒๘. นางวาณี สายประดิษฐ์
๓๔. นางสาววรรณิ์ สำราญเวทย์	๒๙. นายสันต์ หัตถิรัตน์
๓๕. นายกมล กมลตระกูล	๓๐. นายสุพล นิธิไกรพนธ์
	๓๑. นายเหวง โตจิราการ
	กรรมการและเลขานุการ
	คณะกรรมการดำเนินงานภาครัฐ
	กรรมการและเลขานุการ
	คณะกรรมการดำเนินงานภาคเอกชน
	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
	คณะกรรมการดำเนินงานภาครัฐ
	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
	คณะกรรมการดำเนินงานภาคเอกชน

คณะอนุกรรมการดำเนินงาน

๑. อนุกรรมการฝ่ายศึกษา วิจัยและประมวลผลงานของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์
ผู้อำนวยการสถาบันปรีดี พนมยงค์	ประธานอนุกรรมการ
๒. อนุกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ต่อองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์
และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ	
นายวิเชียร วัฒนคุณ	ประธานอนุกรรมการ
๓. อนุกรรมการฝ่ายจัดทำของที่ระลึก ดวงตราไปรษณียากรและเหรียญกษาปณ์
อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	ประธานอนุกรรมการ
๔. อนุกรรมการฝ่ายวิชาการ
รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	ประธานอนุกรรมการ
๕. อนุกรรมการฝ่ายการเงินและจัดหาทุน
นางสาววารี หะวานนท์	ประธานอนุกรรมการ
๖. อนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์
นายมานิจ สุขสมจิตร	ประธานอนุกรรมการ
๗. อนุกรรมการฝ่ายศิลปวัฒนธรรม
นายศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์	ประธานอนุกรรมการ

๘. อนุกรรมการฝ่ายนิทรรศการ
นายชาณุวิทย์ เกษตรศิริ ประธานอนุกรรมการ
๙. อนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึก
นายสัมพันธ์ พึ่งประดิษฐ์ ประธานอนุกรรมการ
๑๐. อนุกรรมการฝ่ายจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณรัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์
สำหรับเด็กและเยาวชน
ผู้แทนมูลนิธิเด็ก ประธานอนุกรรมการ
๑๑. ประธานอนุกรรมการฝ่ายพิธีกรรมทางศาสนา
นายสันติสุข โสภณสิริ ประธานอนุกรรมการ
๑๒. ประธานอนุกรรมการฝ่ายจัดการประกวดภาพยนตร์รางวัลพระเจ้าช้างเผือก
นายโตม สุขวางค์ ประธานอนุกรรมการ
๑๓. ประธานอนุกรรมการฝ่ายรางวัลปรีดี พนมยงค์ สำหรับบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านประชาธิปไตย
และสันติภาพ
นายเสม พริ้งพวงแก้ว ประธานอนุกรรมการ
๑๔. อนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการอนุสรณสถาน ๑๐๐ ปี
รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์
นายพิภพ ธงไชย ประธานอนุกรรมการ
๑๕. อนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการอนุสรณสถาน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
นายสุภัทร สุนทรวัต ประธานอนุกรรมการ
๑๖. อนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการสำนักวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
นายกิตติศักดิ์ ปรัตติ ประธานอนุกรรมการ
๑๗. อนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการความร่วมมือในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์
นายสุริชัย หวันแก้ว ประธานอนุกรรมการ
๑๘. อนุกรรมการฝ่ายประสานงาน
นายพนม เอี่ยมประยูร ประธานอนุกรรมการ

ให้คณะกรรมการที่ตั้งขึ้นนี้ มีอำนาจหน้าที่ในการดำเนินงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ให้เป็นไปโดยเรียบร้อย และในการนี้ให้มีอำนาจแต่งตั้งคณะอนุกรรมการเพิ่มเติมเพื่อดำเนินการใดๆได้ตามที่เห็นสมควร

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๐

(พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ)
นายกรัฐมนตรี

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี

ที่ ๑๔๕/๒๕๔๑

เรื่อง แต่งตั้งกรรมการเพิ่มเติมในคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส
นายปรีดี พนมยงค์ และคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ

ตามที่ในวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๓ จะเป็นวาระครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาลของรัฐบาลอาวุโส
นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีคุณูปการอย่างใหญ่หลวงแก่ประเทศชาติและราษฎรไทย และได้มี
คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๓๖๑/๒๕๔๑ ลงวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๑ แต่งตั้งคณะกรรมการจัดงาน
ฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ไปแล้วนั้น

เพื่อให้การจัดงานฉลองในวาระดังกล่าว ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย บรรลู่วัตถุประสงค์
ที่ตั้งไว้ นายกรัฐมนตรีจึงมีคำสั่ง ดังต่อไปนี้

๑. ให้ปรับปรุงชื่อคณะกรรมการฯ เป็นคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส
นายปรีดี พนมยงค์

๒. ให้แต่งตั้งกรรมการเพิ่มเติมในคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส
นายปรีดี พนมยงค์ และคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ดังนี้

คณะกรรมการที่ปรึกษา

นายอดุล วิเชียรเจริญ

คณะกรรมการอำนวยการ

นายณรนิติ เศรษฐบุตร

รองประธานกรรมการอำนวยการ

คณะกรรมการดำเนินงาน

๑. นายณรนิติ เศรษฐบุตร

รองประธานกรรมการดำเนินงานภาครัฐ

กรรมการ

๒. นางจรรยา ไว้นันท์

๗. นายครุฑิต ตัมพานุวัตร

๓. นายจริย์วัฒน์ สันตะบุตร

๘. นายภูวดล ทรงประเสริฐ

๔. นายโชคชัย สุทธาเวช

๙. นางสาวสินี วัชรบุรณ์

๕. นายสมเกียรติ อภิญาชน

๑๐. นายอนันต์ วิริยะพันธ์

๖. นายบัณฑิต ลำซำ

.....

๑. คณะอนุกรรมการฝ่ายศึกษา วิจัยและประมวลผลงานของนายปรีดี พนมยงค์

๑. ผู้อำนวยการสถาบันปรีดี พนมยงค์

อนุกรรมการ

๒. นายนิคม จันทรวิฑูร

๑๐. นายสะอาด พิมพ์สวัสดิ์

๓. นายกนต์ธีร์ ศุภมงคล

๑๑. นายระวิ ฤกษ์จำนง

๔. นายปรีดี เกษมทรัพย์

๑๒. นายสัจด์ ศรีวณิก

๕. นายศักดิ์ดีชัย บำรุงพงศ์

๑๓. นายศุขปริดา พนมยงค์

๖. นายวิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์

๑๔. นายฉัตรทิพย์ นาถสุภา

๗. นายประชม โฉมฉาย

๑๕. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ

๔. นายสมจิตต์ อินสิงห์

๑๖. นายชัยวัฒน์ สถาอานันท์

๙. นายสัมพันธ์ พึ่งประดิษฐ์

๑๗. นางสาวปราณี กุรุพินทารักษ์

อนุกรรมการและเลขานุการ

๒. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อ นายปรีดี พนมยงค์ ต่อองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ

๑. นายวิเชียร วัฒนคุณ

ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ

๗. ผู้อำนวยการกองการสังคม

๓. รองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

กรมองค์การระหว่างประเทศ

๔. อธิปไตยกรรมองค์การระหว่างประเทศ
กระทรวงการต่างประเทศ

กระทรวงการต่างประเทศ

๕. รองอธิการบดีฝ่ายวิเทศสัมพันธ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๔. ประธานชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์

๖. ผู้อำนวยการกองสัมพันธ์ต่างประเทศ
สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

๙. ผู้แทนสมาคมธรรมศาสตร์
ในพระบรมราชูปถัมภ์

๑๐. นายพนม เขี่ยมประยูร

๑๑. นายประณิต ภูมิถาวร

อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๒. นางสาวสุทธิลักษณ์ จงอุดมสุข

อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๓. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำของที่ระลึก ดวงตราไปรษณียากรและเหรียญกษาปณ์

๑. อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นางยุพิน โกศดุสิตยุกต์

๔. นายหิรัญ สุตะบุตร

๓. นายภัทรพงศ์ ศรีเชียรอินทร์

๕. นายอัคนี อรัญยานนท์

๖. นายคณิต พิชวณิชย์

อนุกรรมการและเลขานุการ

๗. นางสมศรี กัณทพงศ์

อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๔. คณะอนุกรรมการฝ่ายวิชาการ

๑. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายจรูญ โฆษณานนท์

๖. นายพนม เขียมประยูร

๓. นายชัยวัฒน์ บุนนาค

๗. นางวาณี สายประดิษฐ์

๔. นายนครินทร์ เมฆไตรรัตน์

๘. นายสมคิด เลิศไพฑูรย์

๕. นางสาวนวลฉวี สุธรรมวงศ์

๙. นายสันติสุข โสภณสิริ

๑๐. นางสุภาพ ดวงใสว

อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๑. นางชนันดา ธิญะวุฒิ

อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๕. คณะอนุกรรมการฝ่ายการเงินและจัดหาทุน

อนุกรรมการที่ปรึกษา

๑. นายกสมาคมธรรมศาสตร์

๔. นายพนัส สิมะเสถียร

๒. นายดำรงศ กฤษณมระ

๕. นายสุธี สิงห์เสนห์

๓. นายประมวล สภาวสุ

๖. คุณวารี ทะวานนท์

ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๗. นางจารุพร ไวยนันท์

๑๔. นายสงคราม ชัยประวัติดำรงค์

๘. นายชัชวาลย์ ศรีศรี

๑๕. นายสม จาตุศรีพิทักษ์

๙. นายทองมา หงส์ลดารมภ์

๑๖. นายสมชาย สกูลสุรัตน์

๑๐. นายนิศ ชัยสูตร

๑๗. นายสุชสันต์ จิรจิรายะ

๑๑. นางสาวประนอม ไชวินวิพัฒน์

๑๘. นายอุทัย อัครพัฒนานุกูล

๑๒. นายวิเชียร กลิ่นสุคนธ์

๑๙. ผู้อำนวยการกองคลัง

๑๓. นายวีระ มานะคงศรีชีพ

๒๐. หัวหน้างานการเงิน

๒๑. นางสาววรรณิ์ สารานุกะ

อนุกรรมการและเลขานุการ

๖. คณะอนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์

๑. นายมานิจ สุขสมจิตร์

ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายกมล ฉายาวัฒน์
๓. นายบำรุง สุขพรรณ
๔. นางสาววิภา สุขกิจ
๕. นายสมหมาย ปาริจฉัตต์
๖. นายกำแหง กริตานนท์
๗. นายวรวิทย์ ศรีอนันต์รักษ์
๘. นางผาณิต พูนศิริวงศ์
๙. นายวิทยา ตันทสุทธิ์
๑๐. นายสุวัฒน์ ทองธนากุล
๑๑. นายตุลย์ ศิริกุลพิพัฒน์
๑๒. นายสมชาย กรสวนสมบัติ
๑๓. นายดำฤทธิ์ วิริยะกุล
๑๔. นายชวรงค์ ลิ้มปัทมปานี
๒๔. นางนุตรธยาดี โกศลศักดิ์

๑๕. นางวัชรินทร์ วาณิชา
๑๖. นายสมเจตน์ ชวนชาติ
๑๗. นายคณิต พิชฌณิชย์
๑๘. นายมนูญ พุฒทอง
๑๙. นายคณิต พันธรัักษ์ราชเดช
๒๐. นายปราโมช สัมชุกร
๒๑. นายสมภพ ศรีสมวงศ์
๒๒. นางกรรณิการ์ วิริยะกุล
๒๓. นายทวีสิน สถิตย์รัตนชีวิน
๒๔. นายสมณา นทีไวยวะ
๒๕. นายธวัชชัย ไพรินทร์ภา
๒๖. นางอุบล เป๊ะยิ้มล่อง
๒๗. นางสาวสุภาณี แก้วมณี

อนุกรรมการและเลขานุการ

๗. คณะอนุกรรมการฝ่ายศิลปวัฒนธรรม

๑. นายศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์

ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายชูชาติ หมั่นอินกุล
๓. นายทวีศักดิ์ ไຍเมือง
๔. นายนิวัติ กองเพียร
๕. นายสินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย

๕. นายสุพจน์ แจ่งเร็ว
 ๖. นางดุขฎิ บุญทัศน์กุล
 ๗. นายอำนาจ เย็นสบาย
- อนุกรรมการและเลขานุการ

๘. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึก

๑. นายสัมพันธ์ พึ่งประดิษฐ์

ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายระวี ฤกษ์จำนง
๓. นายกมล กมลตระกูล
๔. นายคณิต พิชฌณิชย์
๕. นายพิรุณ ฉัตรวานิชกุล
๙. นายสุภรณ์ พรหมพันธุ์
๑๐. นายสมชาย หอมละอ

๖. นายวันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์
๗. นายสมจิตต์ อินสิงห์
๘. นายสันติสุข โสภณศิริ

อนุกรรมการและเลขานุการ
อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๙. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณ นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส สำหรับ
เด็กและเยาวชน

๑. นายพิภพ ธงไชย

ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายกมล กมลตระกูล

๗. นายธีรพัฒน์ อัครสังสิทธิ

๓. นางกาญจนา กาญจนสุต

๘. นางปริญญา ศรีธัญรัตน์

๔. นายจรัส ดิษฐาภิชัย

๙. นายพิรุณ นัทรวันชกุล

๕. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ

๑๐. นายรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์

๖. นางดุขฎิ บุญทัศน์กุล

๑๑. นายสมบัติ บุญงามอนงค์

อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๐. คณะอนุกรรมการฝ่ายพิธีกรรมทางศาสนา

๑. พระไพศาล วิสาโล

อนุกรรมการที่ปรึกษา

๒. นายสันติสุข โสภณสิริ

ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๓. นางสาวฐิติมา คุณศิริานนท์

๗. นายนิพนธ์ แจ่มดวง

๔. นายธีรารัง ปัทมภาส

๘. นายวรพงศ์ เวชชาสินนท์

๕. นางสาวนงลักษณ์ ตรงศิลป์

๙. นายสมเกียรติ มีธรรม

๖. นางสาวนารี แซ่ตั้ง

๑๐. นางสาวสิริวรรณ นิจเจริญ

๑๑. นายสุรสม กฤษณะจุฑะ

อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๑. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการประกวดภาพยนตร์รางวัลพระเจ้าช้างเผือก

๑. นายโตม สุขวงศ์

ประธานอนุกรรมการ

๒. นายอดิศักดิ์ เชื้อรัตน์

รองประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๓. นางณิชา จริยเศรษฐการ

๕. นายสินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย

๔. นายภาณุ อารี

๖. นางสาวชลิดา เอื้อบำรุงจิต

อนุกรรมการและเลขานุการ

๗. นางสาววิมลรัตน์ อรุณโรจน์สุริยะ

อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๑๒. คณะอนุกรรมการฝ่ายรางวัลปรีดี พนมยงค์ สำหรับบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านประชาธิปไตย และสันติภาพ

๑. นายเสม พริ้งพวงแก้ว	ประธานอนุกรรมการ
อนุกรรมการ	
๒. นายโคทม อารียา	๕. นายมาร์ค ตามไท
๓. นายเดช พุ่มคชา	๖. นายวิชณุ วรรณุญ
๔. นางธีรนาถ กาญจนอักษร	
๗. นายพิภพ ธงไชย	อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๓. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการอนุสรณ์สถาน ๑๐๐ ปี นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส

๑. นายพิภพ ธงไชย	ประธานอนุกรรมการ
อนุกรรมการ	
๒. นางดุขฎิ บุญทัศน์กุล	๔. นายประเดิมชัย บุญช่วยเหลือ
๓. นายสมศักดิ์ สิบตระกูล	๕. นายชาญวิทย์ อร่ามฤทธิ์
๖. นายอนันต์ วิริยะพินิจ	อนุกรรมการและเลขานุการ
๗. นายก่อพงษ์ ตอนสกุล	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๑๔. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการอนุสรณ์สถาน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

อนุกรรมการที่ปรึกษา	
๑. นายวิเชียร กลิ่นสุคนธ์	๓. นายพระนาย สุวรรณรัฐ
๒. นายทิวา เงินยาว	๔. นายเฉลิม วัชรศรี
๕. นายสุภัทร สุนทรวัต	ประธานอนุกรรมการ
๖. นายปัญญา น้าเพชร	รองประธานอนุกรรมการ
อนุกรรมการ	
๗. นายกฤษดา ณ บิ่อมเพชร	๑๒. นายจรัส ดิษฐาภิชัย
๘. พันเอก (พ) ชัยนธ์ อัมพุนันท์	๑๓. นางสาวนัยนา สุภาพัง
๙. นาย योगยศ เล็กกลาง	๑๔. นายสันติ จิยะพันธ์
๑๐. นายนิเวศ พันธุ์เจริญวรกุล	๑๕. นางสาวดวงใจ สุภาพัง
๑๑. นายสมยศ พฤกษาเกษมสุข	
๑๖. นางสาวชลลดา บุญเกษม	อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๕. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการสำนักวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

๑. นายกิตติศักดิ์ ปกติ

ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายอภิชัย พันธเสน

๖. นายธีรยุทธ บุญมี

๓. นายเกษียร เตชะพีระ

๗. นายพนม เอี่ยมประยูร

๔. นายชัยวัฒน์ สถาอานันท์

๘. นายวรพจน์ วิศรุตพิชญ์

๕. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ

๙. นายประชา หุตานุวัตร

๑๐. ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดปริทัศน์ มณเฑียร

อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๖. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการความร่วมมือในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์

๑. นายสุริชัย หวันแก้ว

ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายไชยนต์ รัชชกุล

๕. นางสาวพรเพ็ญ อันตระกูล

๓. นายเดช พุ่มคชา

๖. นายวิทยา สุจริตชนารักษ์

๔. นายบัณฑิต อ่อนดำ

๗. นางวิระดา สมสวัสดิ์

อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๗. คณะอนุกรรมการฝ่ายประสานงาน

๑. นายพนม เอี่ยมประยูร

ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. ประธานชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์

๔. นายสมเกียรติ วรปัญญาอนันท์

๓. นายพิภพ ธงไชย

๕. นายสินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย

๖. นางสาววรรณิ์ สำราญเวทย์

อนุกรรมการและเลขานุการ

๗. นางวิภา เกตสระ

อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๘. นางสาววรรณวิภา แสงสารพันธ์

อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะกรรมการฝ่ายต่างๆ มีอำนาจหน้าที่ในการดำเนินการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาล
รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องให้เป็นไปโดยเรียบร้อย ทั้งนี้ให้แต่ละฝ่าย

๑. จัดทำแผนงานและรายละเอียดของงานที่จะจัดทำ โดยจะต้องอยู่ในขอบเขตของ
รายละเอียดของงานตามที่เสนอไว้ในโครงการ โดยเน้นว่าต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับ
ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์
๒. ระบุว่าเป็นแผนงานของฝ่ายใดและจัดลำดับความสำคัญก่อนหลังของแผนงานแต่ละเรื่อง
๓. จัดทำงบประมาณทั้งด้านรายรับและรายจ่าย รวมทั้งระบุแหล่งเงินทุนที่จะนำมาใช้จ่ายใน
การดำเนินการตามแผนงาน
๔. จัดทำตารางเวลาในการดำเนินงานแต่ละขั้นตอน
๕. เสนอแผนงานที่ได้จัดทำขึ้น ต่อคณะกรรมการดำเนินงานเพื่อพิจารณานำเสนอให้คณะ
กรรมการอำนวยการอนุมัติและให้ความสนับสนุน และ
๖. ดำเนินการตามแผนงานที่ได้รับอนุมัติให้เสร็จเรียบร้อยตามเวลาที่กำหนดไว้

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๑

(นายชวน หลีกภัย)
นายกรัฐมนตรี

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี

ที่ ๔๗/๒๕๔๒

เรื่อง แต่งตั้งกรรมการเพิ่มเติมในคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี

รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์

ตามที่ในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ จะเป็นวันครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาลของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นผู้มีคุณูปการอย่างใหญ่หลวงแก่ประเทศชาติและราษฎรไทย และได้มีคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๓๖๐/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ แต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๔๕/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๔๐ แต่งตั้งกรรมการเพิ่มเติมในคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ และคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ไปแล้วนั้น

เพื่อให้การจัดงานฉลองในวาระดังกล่าว ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ นายกรัฐมนตรีจึงแต่งตั้งบุคคลดังมีรายนามต่อไปนี้ เป็นกรรมการเพิ่มเติมในคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ ดังต่อไปนี้

คณะกรรมการดำเนินงาน

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร ทำพระจันทร์

กรรมการ

คณะอนุกรรมการ

๑. คณะอนุกรรมการฝ่ายนิทรรศการ

๑. นายชาณุวิทย์ เกษตรศิริ

ประธานอนุกรรมการ

๒. นายสมชัย ศรีสุทธิยากร

รองประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๓. นางสาวนวลฉวี สุธรรมวงศ์

๕. นางสาวสุวดี เมฆา

๔. นายนครินทร์ เมฆไตรรัตน์

๖. ประธานชมรมนักศึกษาเรียนนิติจากชนบท

๗. นางวนิดา จันทนทัศน์

อนุกรรมการและเลขานุการ

๘. นางสาวดาวเรือง แนวทอง

อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒. คณะอนุกรรมการฝ่ายศิลปวัฒนธรรม

อนุกรรมการ

๑. นายสมชาย วัชรสมบัติ

๒. นายสาโรช เพือกสาส์

๓. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึก

นางสาวสุรัสวดี หุ่นพยนต์

อนุกรรมการ

๔. คณะอนุกรรมการฝ่ายพิธีกรรมทางศาสนา

อนุกรรมการ

๑. นายศิริลักษณ์ บันบำรุงกิจ

๓. นายจรุ พันธ์เป็รื่อง

๒. นายคัมภีร์ ดิษฐกรณ์

๔. นายศุภพงศ์ ขจรทิพย์

๕. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการโครงการอนุสรณ์สถานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๑. นายสมคต สืบตระกูล

ที่ปรึกษา

๒. นายนิเวศ พันธุ์เจริญวรกุล

รองประธานอนุกรรมการ

๓. นายบุญลุล ทานาค

อนุกรรมการ

๖. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการสำนักวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

นายจรัส ดิษฐาภิขัย

อนุกรรมการ

๗. คณะอนุกรรมการฝ่ายประสานงาน

นายโชคชัย สุทธาเวศ

อนุกรรมการ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๒

(นายชวน หลีกภัย)

นายกรัฐมนตรี

ประกาศ อานันทมหิดล

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้
ประกาศว่า

โดยที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยรับหน้าที่บริหาร
ราชการแผ่นดินในตำแหน่งสำคัญๆ มาแล้วหลายตำแหน่ง จนในที่สุดได้รับความ
เห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
และปรากฏว่า ตลอดเวลาที่นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งเหล่านี้ ได้ปฏิบัติ
หน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และด้วยความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระ
มหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ทั้งได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ในความปรีชา
สามารถบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติเป็นอันมากประการ

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ยกย่องนายปรีดี พนมยงค์ ไว้ในฐานะ
รัฐบุรุษอาวุโส และให้มีหน้าที่ปรึกษากิจราชการแผ่นดิน เพื่อความวัฒนาถาวร
ของชาติสืบไป

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ ๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๘

เป็นปีที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช

นายกรัฐมนตรี

(ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๒ ตอน ๗๐ วันที่ ๑๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๘)

ที่ กต 0804/3367

กระทรวงการต่างประเทศ
ถนนศรีอยุธยา กทม. 10400

23 พฤศจิกายน 2542

เรื่อง องค์การยูเนสโกประกาศให้สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ เป็น
บุคคลสำคัญของโลก
เรียน ประธานคณะกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ต่อองค์การยูเนสโก
(ดร.วิเชียร วัฒนคุณ)
อ้างถึง หนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ ทม 0701/4392 ลงวันที่ 24 กันยายน 2542

ตามหนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่อ้างถึงแจ้งมติของคณะกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อ
ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ต่อองค์การยูเนสโก มอบหมายให้ ดร. วิเชียร วัฒนคุณ ประธานอนุกรรมการฯ และ
ดร.ประณีต ภูมิถาวร อนุกรรมการและเลขานุการ เดินทางไปร่วมสังเกตการณ์และติดตามการประชุมคณะกรรมการ
บริหาร ครั้งที่ 157 ขององค์การยูเนสโก ระหว่างวันที่ 5 - 22 ตุลาคม 2542 ความแจ้งอยู่แล้วนั้น

กระทรวงการต่างประเทศได้รับรายงานจากสถานเอกอัครราชทูต ณ กรุงปารีสว่า เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2542
ที่ประชุมคณะกรรมการบริหาร (Commission) 1 ของการประชุมสมัยสามัญ (General Conference) ขององค์การยูเนสโก
ได้พิจารณารับรองการเสนอให้สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และศาสตราจารย์ ดร. ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษ
อาวุโส เป็นบุคคลสำคัญของโลก ตามการเสนอของคณะกรรมการบริหาร (Executive Board) และ เมื่อวันที่ 16
พฤศจิกายน 2542 ในที่ประชุมสมัยสามัญ (General Conference) ครั้งที่ 30 ขององค์การยูเนสโก ได้มีมติประกาศ
ให้สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีและศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส เป็นบุคคลสำคัญของ
โลกอย่างเป็นทางการแล้ว และจะมีการจัดพิมพ์การเฉลิมฉลองบุคคลและเหตุการณ์สำคัญเป็นรูปเล่มเพื่อแจกจ่าย
ประเทศสมาชิกขององค์การยูเนสโกต่อไปโดยองค์การยูเนสโกจะเข้าร่วมเฉลิมฉลองด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(นายชูชัย เกษมสานติ)

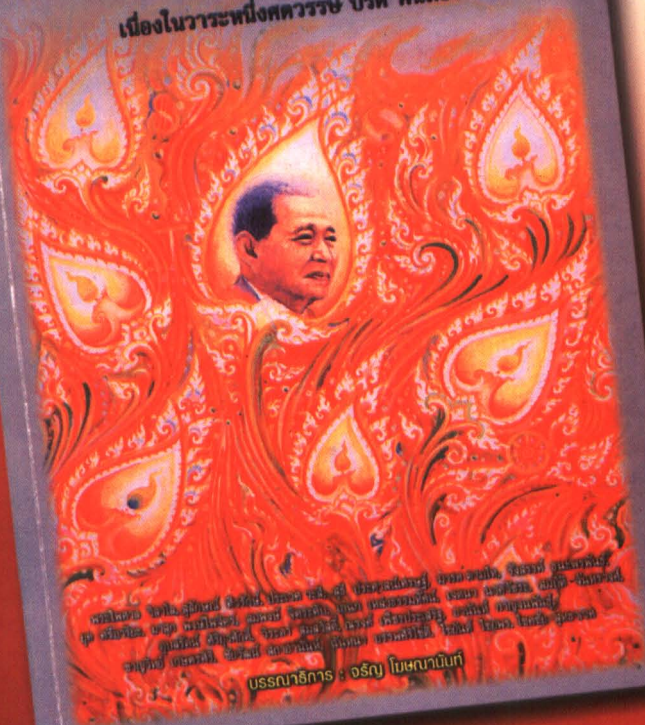
รองปลัดกระทรวงฯ ปฏิบัติราชการแทน
ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ

กรมองค์การระหว่างประเทศ
กองการสังคม
โทร. 643-5065, 643-5066
โทรสาร 643-5064

วิถีสังคมไทย

สารนิพนธ์ทางวิชาการ
เนื่องในวาระพืงศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์

จัดทำโดย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ภายใต้การสนับสนุนของ มูลนิธิปรีดี พนมยงค์ และ มูลนิธิเพื่อสันติภาพและประชาธิปไตย
และมูลนิธิเพื่อสันติภาพและประชาธิปไตย มูลนิธิเพื่อสันติภาพและประชาธิปไตย มูลนิธิเพื่อสันติภาพและประชาธิปไตย

บรรณาธิการ : อรุณ โขเกษมบัณฑิต

จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล
นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส
(๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๓)
และในวาระที่องค์การยูเนสโกบรรจุชื่อไว้ใน
ปฏิทินการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญของโลก (ค.ศ. ๒๐๐๐ - ๒๐๐๑)

ISBN 974-7834-02-2

9 789747 834024

ราคา ๕๐ บาท